

SMJERNICE ZA POSTUPANJE U SLUČAJU NASILJA NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU U BOSNI I HERCEGOVINI

PROJEKAT FINANSIRA
EVROPSKA UNIJA

EUROPEAN UNION

**MEĐUNARODNI FORUM
SOLIDARNOSTI - EMMAUS**
BOSNA I HERCEGOVINA

SMJERNICE ZA POSTUPANJE U SLUČAJU NASILJA NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU U BOSNI I HERCEGOVINI

Izdavač

Međunarodni forum solidarnosti – EMMAUS, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Autori:

Prof. dr. Elmedin Muratbegović

Mr. sci. Eneid Hasanović

Prof. dr. Ivana Zečević

Doc. dr. Samir Rizvo

Amela Efendić, politolog

Konsultanti:

Josip Vojnić, ing. elektrotehnike

Marija Jakovljević, psiholog

Mr. Mirela Šuman

Recenzent:

dr. sc. Muhamed Budimlić

Tehnička podrška:

Elma Zahirović i Ajla Omerbegović, Međunarodni forum solidarnosti – EMMAUS

Dizajn:

GRAFIKA ŠARAN

Lektor:

Indira Osmić, profesor

Štampa: Grafičko izdavačko preduzeće „Grafika Šaran“ d.o.o.

Tiraž: 600 komada

UNICEF u Bosni i Hercegovini je jedan od recipijenata sredstava EU za implementaciju projekta "Zaštita djece od nasilja i promocija socijalne inkluzije djece sa poteškoćama u razvoju u zemljama Zapadnog Balkana i Turskoj". Cilj regionalog djelovanja je promocija poštivanja ljudskih prava i stvaranje efikasnijih i inkluzivnijih javnih službi u vezi sa ranjivim skupinama (djeca žrtve nasilja i djeca sa poteškoćama u razvoju), putem osnaživanja civilnog društva i promocijom saradnje u regiji.

Projekat finansira Evropska unija

Podržano od strane Kraljevine Holandije

Dodatnih 1100 kopija ove publikacije štampano je 2019. godine u okviru projekta „Prevencija nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini“ koji je podržan od Ministarstva vanjskih poslova Nizozemske. Projekat realiziraju Hope and Homes for Children BiH i Međunarodni forum solidarnosti – EMMAUS.

Odricanje od odgovornosti: Ova publikacija je urađena uz pomoć Evropske unije. Sadržaj ove publikacije je isključivo odgovornost Međunarodnog foruma solidarnosti – EMMAUS i ni na koji način ne odražava stajališta Evropske unije.

Sva prava pridržana. Sadržaj ove publikacije se može slobodno koristiti i kopirati u obrazovne i druge nekomercijalne svrhe, pod uslovom da se u takvoj reprodukciji navede Međunarodni forum solidarnosti - EMMAUS kao izvor.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

004.738.5:364.63-053.2(497.6)

SMJERNICE za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom
okruženju u Bosni i Hercegovini / [autori Elmedin Muratbegović ... [et al.]. - Sara-
jevo : Međunarodni forum solidarnosti - EMMAUS, 2017. - 129 str. : graf. prikazi ;
21 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-8118-3-9

1. Muratbegović, Elmedin

COBISS.BH-ID 24362246

<-----

SMJERNICE

**ZA POSTUPANJE U SLUČAJU NASILJA NAD DJECOM U
DIGITALNOM OKRUŽENJU U BOSNI I HERCEGOVINI**

SARAJEVO, 2017.

SADRŽAJ

PREDGOVOR

1. NASILJE NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU..... 9

1.1. Razvoj tehnologije i masovna ekspanzija nasilja nad djecom u digitalnom okruženju..... 9

1.2. Zakonodavni okvir o seksualnom nasilju nad djecom u digitalnom okruženju..... 10

1.2.1. Međunarodni pravni okvir..... 10

1.2.2. Pravni okvir u Bosni i Hercegovini..... 20

1.3. Fenomenologija (pojavi oblici nasilja nad djecom u digitalnom okruženju /vrste / modus operandum)..... 30

1.3.1. Cyberbullying..... 32

1.3.2. Grooming..... 35

1.3.3. Sexting..... 38

1.3.4. Sextortion..... 41

1.3.5. Live stream (prijenos uživo u realnom vremenu) materijala seksualnog zlostavljanja djece..... 44

1.4. Povezanost online nasilja sa drugim vrstama nasilja..... 47

2. SISTEM RANOG PREPOZNAVANJA NASILJA NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU 49

2.1. Praćenje fenomenologije..... 51

2.1.1. Rani znakovi..... 51

2.1.2. Simptomi..... 51

3. PREPOZNAVANJE I PRIJAVLJIVANJE SLUČAJEVA..... 53

3.1. Prepoznavanje i prijavljivanje u školi..... 53

3.2. Postupanje policije u slučajevima nasilja nad djecom u digitalnom okruženju..... 54

3.3. Postupanje organa starateljstva..... 56

3.4. Postupanje zdravstvenih ustanova..... 57

4. PREVENCIJA NASILJA NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU 58

4.1. Preventivni programi..... 58

5. RJEČNIK..... 62

6. LITERATURA..... 74

PRILOG 1: MAPIRANJE LEGISLATIVE, STRATEŠKOG OKVIRA, INSTITUCIONALNIH KAPACITETA I SISTEMSKIH PROCEDURA U VEZI S NASILJEM NAD DJECOM PUTEM INFORMACIONO-KOMUNIKACIONIH TEHNOLOGIJA (IKT) U BOSNI I HERCEGOVINI 78

PRILOG 2: POSTER “HODOGRAMI ZA POSTUPANJE U SLUČAJU NASILJA NAD DJECOM U BOSNI I HERCEGOVINI”

PREDGOVOR

Svakodnevni život i aktivnosti djece u savremenom dobu se u značajnom dijelu odvijaju u digitalnom okruženju. Međusobna komunikacija djece, ali i komunikacija sa porodicom i drugim sagovornicima, uveliko se odvija korištenjem informacionih i telekomunikacionih tehnologija. Procesi odrastanja, odgajanja i obrazovanja se također uveliko odvijaju u digitalnom okruženju što zasigurno kod djece uzrokuje značajna nerazumijevanja razlika i međusobnog odnosa stvarnog i virtuelnog svijeta i nesnalaženja djece u njihovim ulogama u ta dva svijeta. Svakako da su procesi digitalizacije, odnosno širenja upotrebe informacionih i telekomunikacionih tehnologija imali ogroman značaj u razvoju današnjih društvenih, a posebno obrazovnih i kulturnih procesa i dale velike prednosti postojećim u odnosu na prethodne generacije ljudi. Ali ti procesi su istovremeno kreirali novi i neograničeni prostor za nezakonite i nemoralne aktivnosti koje se svojim većim dijelom još uvijek nastoje u potpunosti razumjeti, razotkriti i suzbijati, a žrtve takvih aktivnosti, koje su veoma često djeca, zaštititi i omogućiti im se odgovarajuća rehabilitacija i potpuna integracija u društvo. Dodatnu kompleksnost ovog fenomena, uz popratnu traumatizaciju djece, ali i nove izazove za profesionalce koji se bave suzbijanjem nasilja nad djecom i pomoći djeci koja su doživjela nasilje, čine situacije kada se nasilje u digitalnom okruženju dešava uporedo sa nasiljem i u stvarnom okruženju. Cijeli novi vokabular je uveden u pravnu, kriminološku, tehnološku i sociološku praksu da bi definisao, objasnio i približio sve oblike zlostavljanja i nasilja nad djecom u digitalnom okruženju. Cyberbullying, Grooming, Sexting, Sextortion su najčešći ali samo neki od termina kojima se nastoje obuhvatiti neki od oblika takvog nasilja. Međunarodno krivično pravo i nacionalna krivična prava su u konstantnoj potrazi za adekvatnim pravnim odredbama koje bi na odgovarajući način definisale elemente krivičnih djela nasilja nad djecom u digitalnom okruženju i na odgovarajući način izvršila inkriminisanje i sankcionisanje takvih djela. Dodatno, pitanja jurisdikcije za efikasno gonjenje počinitelaca zločina nasilja nad djecom u digitalnom okruženju čine situaciju kompleksnijom i izazovnijom, jer očigledno jurisdikcija zasnovana na teritorijalnom, personalnom ili zaštitnom principu nije dovoljna da osigura efikasno gonjenje, dok sa druge strane univerzalna jurisdikcija za ovakve zločine nailazi još uvijek na dosta otpora i u međunarodnim i u nacionalnim pravnim krugovima, posebno kada se dođe do pitanja Darkneta i sličnih tehnološki izazovnih pitanja.

Velike nepoznanice i nerazumijevanja, pored pravnih, kriminoloških, socioloških i tehnoloških disciplina kada je u pitanju nasilje nad djecom postoje i u medicinskim, psihijatrijskim, psihološkim i pedagoškim disciplinama. Kako uspostaviti efikasan mehanizam ranog prepoznavanja nasilja nad djecom putem informacionih i telekomunikacionih tehnologija, odnosno u digitalnom okruženju? Kako uspostaviti efikasan sistem praćenja fenomenologije? Kako prepoznati rane znakove i simptome prisustva nasilja nad djecom u digitalnom okruženju? Kako otkriti ovakve oblike nasilja nad djecom? Kako prepoznati i prijaviti slučajeve nasilja u školi? Kako prepoznati i prijaviti slučajeve nasilja u policiji? Kako prepoznati i prijaviti slučajeve nasilja u centrima za socijalni rad? Kako prepoznati i prijaviti slučajeve nasilja u zdravstvenim ustanovama? Kako dizajnirati i provoditi preventivne programe koji će spriječiti nasilje nad djecom putem informacionih i telekomunikacionih tehnologija? Mnogobrojna su pitanja koja očekuju odgovore.

Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini su pokušaj da se na gore spomenuta teška i kompleksna pitanja daju odgovori te profesionalcima u policiji, tužilaštvima, sudovima, obrazovnim, socijalnim, medicinskim i drugim institucijama daju smjernice kako da na vrijeme prepoznaju, reaguju i poduzimaju odgovarajuće mjere u slučajevima nasilja nad djecom u digitalnom okruženju. Trenutno najpriznatiji stručnjaci iz svojih disciplina, okupljeni u projektu Međunarodnog foruma solidarnosti - EMMAUS, nesebično su dali svoj doprinos izradi smjernica i podijelili svoja znanja i iskustva.

Dr. sci. Samir Rizvo

Ministarstvo sigurnosti
Bosne i Hercegovine

1. NASILJE NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU

1.1. Razvoj tehnologije i masovna ekspanzija nasilja nad djecom u digitalnom okruženju

Danas zasigurno možemo konstatovati da su dječije kompetencije u digitalnom okruženju važna sastavnica općih i generičkih kompetencija potreba savremenog društva. Stoga je logično očekivati i porast problema u tom području digitalnog okruženja djeteta. Najčešći nusfeekat novih komunikacija među djecom i sa djecom u digitalnom okruženju danas se ogleda u različitim oblicima nasilja. Te vrste nasilja se mogu interpretirati u okvirima dviju usko povezanih pojava: virtuelizacije djetinjstva i zahtjeva za informatičkom pismenosti djece (ali i odraslih).

Virtuelizacija djetinjstva započinje vrlo rano zahvaljujući dostupnosti tehnologije, a koja je posredovana odraslima (roditeljima). S druge strane, imperativ ujednačavanja kriterija akademske uspješnosti koja se javlja u okvirima Evropske unije, a koja pred sadašnje i buduće članice stavlja zadatak uvođenja curiculuma informatičke pismenosti već u predškolskoj dobi.

Upravo zbog navedenog je jasno kako je porast „online nasilja neizbježan“, zbog čega se u Evropskoj uniji sve više radi na projektima prevencije kojima je cilj educirati različit spektar stručnjaka zainteresovanih za ovo područje, kao i dodatno osnažiti djecu i mlade s primjerenim vještinama koje su i potrebne za efikasno nošenje s izazovima savremenog odrastanja.

U BiH je danas primjena tehnoloških uređaja široko rasprostranjena i lako je dostupna većini stanovništva. Također, broj djece koja koriste takve uređaje i internet raste svake godine. Tako postoje sve veća potreba i težnja, bez obzira na generacijske razlike, da se korištenje IKT-a učini što je moguće sigurnijim. Naime, poput situacija u realnom svijetu, i u virtuelnom svijetu pojedinac može postati žrtva ili izvršilac određenog društveno neprihvatljivog ponašanja. Upravo je razvoj IKT-a omogućio pojavu novih krivičnih djela na štetu djece, ali se i stari oblici kriminaliteta izvršavaju na savremene načine. Tako je iskorištavanje i nasilje nad djecom poprimilo vrlo različite oblike. Uz korištenje IKT-a ovi oblici se javljaju u vidu vrijeđanja, uznemiravanja, slanja prijetećih i uvredljivih poruka, lažnog predstavljanja, podsticanja na mržnju i nasilje i sl. Vrlo težak oblik su seksualna eksploatacija i seksualno nasilje nad djecom počinjeno, snimljeno ili podijeljeno u digitalnom okruženju. Jedan od primjera sa teškom posljedicom odnosi se na materijale dobijene eksploatacijom

djece u pornografske svrhe. Djeca širom svijeta postaju žrtve seksualnog nasilja kroz samu proizvodnju materijala korištenih u pornografske svrhe koji uz pomoć savremenih informaciono-komunikacionih sredstava, na sistematski i organizovani način, bivaju dostupni široj publici. Svakim naknadnim prikazivanjem takvog materijala djeca bivaju reviktimizirana, emocionalno i fizički, što se negativno odražava na mogućnosti njihovog psihološkog oporavka i socijalizacije.

U nastavku ćemo pokušati prikazati različite vidove nasilja, ali i ukazati na protektivne faktore u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju.

1.2. Zakonodavni okvir o seksualnom nasilju nad djecom u digitalnom okruženju

Savremene države u definisanju svojih politika i razvijanju odgovarajućih instrumenata za provođenje takvih politika, od kojih su zakonodavstva svakako najznačajnija, u pravilu se vode međunarodnim aktima. To je svakako slučaj i u polju uvođenja standarda za krivično gonjenje i kažnjavanje počinitelaca krivičnih djela zloupotrebe djece općenito, a specifično seksualnog nasilja nad djecom u informacionim i telekomunikacionim sistemima, ali i standarde zaštite djece, žrtava ovakvih zloupotreba. Stoga će u ovom dijelu biti istaknuti najvažniji međunarodni dokumenti koji promovišu takve standarde, podijeljeni prema izvorima na akte Ujedinjenih nacija, Vijeća Evrope i Evropske unije, a nakon toga i zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini.

1.2.1. Međunarodni pravni okvir

Seksualno nasilje na internetu i drugi oblici zlostavljanja djece predstavljaju jednu od najozbiljnijih prijetnji savremenom društvu. Zbog svojih etioloških i fenomenoloških specifičnosti, a naročito problematike u vezi sa otkrivanjem njihovih počinitelaca, ovakva kriminalna ponašanja poprimaju organizovani i transnacionalni karakter. Uzevši u obzir obim štetnih posljedica takvih radnji, koje primarno povređuju i/ili ugrožavaju djecu i njihov fizički i psihički razvoj, međunarodna zajednica brojnim instrumentima nastoji da ukaže na neophodnost pravovremenog prepoznavanja takvih problema a naročito osiguranja adekvatne zaštite djece. Međunarodnim konvencijama i rezolucijama donesenim na nivou Vijeća Evrope i Ujedinjenih nacija te direktivama na nivou Evropske unije, pozivaju se i pravno obavezuju države na uspostavljanje sveobuhvatnog

zakonodavnog sistema s ciljem prevencije zloupotrebe i zlostavljanja djece, pravovremenog otkrivanja takvih ponašanja, progona njihovih izvršilaca, te poduzimanje svih potrebnih radnji na pružanju pomoći i podrške djeci žrtvama kao i na podizanju svijesti građana o neprihvatljivosti bilo kakvog oblika zlostavljanja i iskorištavanja djeteta, uključujući ono izvršeno putem interneta. To obuhvata obavezu države da poduzme sve neophodne zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mjere, eksteritorijalnost ili prekogranično procesuiranje i osuđivanje počinitelaca, kao i adekvatnu i konkretnu definiciju kriminalnih aktivnosti putem informaciono-komunikacionih tehnologija koje povređuju djecu (seksualno zlostavljanje djece, vrbovanje, nagovaranje i poticanje djece na štetne aktivnosti), najbolji interes djece, transparentne informacije o rizicima korištenja informaciono-komunikacionih tehnologija i sredstvima zaštite protiv iskorištavanja.¹

1.2.1.1. Pravni standardi Ujedinjenih nacija

Najznačajniji pravni propisi Ujedinjenih nacija:

- Konvencija o pravima djeteta;
- Fakultativni protokoli uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji te o zabrani učešća djece u oružanim sukobima;
- Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala;
- Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, koji dopunjava Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala;
- Smjernice o pravosuđu u stvarima koje uključuju djecu žrtve i svjedoke krivičnih djela.

Najznačajniji propis Ujedinjenih nacija je Konvencija o pravima djeteta, usvojena na 44. zasjedanju Opće skupštine Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989. godine (rezolucija br. 44/25), koja je stupila na snagu 2. septembra 1990. godine. Konvencija proklamira najvažnije standarde zaštite i prava djece. Djetetom se smatra svaka osoba ispod 18 godina starosti, osim kad se punoljetnost ne stiče ranije. Konvencija utvrđuje opće standarde zaštite i sadrži posebne odredbe o dječijim pravima koje naglašavaju obaveze institucija vlasti svake države potpisnice na poštivanje njenih odredbi («Službeni glasnik Bosne i Hercegovne», br. 38/13). U tom smislu istiće obavezu država da poduzmu odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mjere za zaštitu djeteta od najrazličitijih oblika

protivpravnih ponašanja od fizičkog ili mentalnog nasilja, povrede ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupka (član 19.), ekonomskog iskorištavanja (član 32.), protivzakonite upotrebe opojnih droga i psihoaktivnih supstanci (član 33.), do otimanja, prodaje i trgovine djecom u bilo koje svrhe (član 35.). Član 34. Konvencije o pravima djeteta posebno je značajan za predmet ove analize, jer obavezuje države članice da zaštite dijete od svih oblika seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe. U tom cilju, države članice poduzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere za sprečavanje:

- navođenja ili prisiljavanja djeteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima,
- eksploatatorskog korištenja djece u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim radnjama,
- eksploatatorskog korištenja djece u pornografskim predstavama i časopisima.

Ukazujući na pravo na slobodu izražavanja djece i njihovo učestvovanje u odlukama koje se odnose na njih, pravo na traženje i primanje informacija, pristup medijima, pravo na obrazovanje i pravo na odmor, Konvencija o pravima djeteta ukazala je na značaj koji različiti segmenti informaciono-komunikacionih tehnologija mogu imati u unapređenju djetetove društvene, duhovne i moralne dobrobiti i fizičkog i mentalnog zdravlja. Iako je primarna ulogu i odgovornost u osiguraju poštovanja, promocije i zaštite navedenih dječijih prava na zemljama potpisnicama, Konvencija o pravima djeteta i dodatni pravni instrumenti prepoznali su značaj i ulogu i drugih aktera po pitanju ove odgovornosti, poput roditelja, civilnog društva, privatnog sektora pružalaca internet usluga i preduzeća.

Fakultativni protokoli uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji te o zabrani učešća djece u oružanim sukobima zabranjuju trgovinu djecom, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju, ali i uključivanje djece u oružane sukobe i obaveznu regrutaciju u oružane snage. Podsjećajući na Međunarodnu konferenciju o borbi protiv seksualnog zlostavljanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija iz 1999. godine i naročito na njene zaključke koji pozivaju svjetsku zajednicu na inkriminisanje proizvodnje, distribucije, izvoza, prenošenja, uvoza, svjesnog posjedovanja i reklamiranja takvih materijala te naglašavajući značaj saradnje i partnerstva između vlada i internet industrije, Protokol proširuje koncept zaštite djece od svih oblika seksualnih zloupotrebe shodno kontinuumu razvoja u informaciono-komunikacionom sektoru, zahvaljujući kojem je došlo do znatno lakšeg pristupa pornografiji putem interneta.

Imajući u vidu čestu blisku povezanost trgovine ljudima i seksualne eksploatacije, značajan međunarodni instrument, primjenjiv u ovoj oblasti, jeste i **Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta te njen Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i djecom.**

U pogledu krivičnoprocesnih standarda, važan izvor međunarodnog prava, primjenjiv u slučajevima zloupotrebe djece su svakako **Smjernice Ujedinjenih nacija za postupanje prema djeci u okviru krivičnog pravosuđa** još iz 1997. godine. Smjernice imaju za svrhu ostvarenje prava djeteta garantovanih Konvencijom o pravima djeteta unutar krivičnog pravosuđa. Prema članu 8 a), važna su četiri opća načela Konvencije: zabrana diskriminacije, najbolji interes djeteta, pravo na život, opstanak i razvoj te uvažavanje djetetovog mišljenja. Treće poglavlje Smjernica govori o postupanju prema djeci žrtvama i svjedocima pred pravosudnim i upravnim tijelima. Države treba da osiguraju da djeca u ulozi žrtve i svjedoka imaju odgovarajući pristup pravosuđu i pravičnom postupku, odšteti i naknadi te socijalnoj pomoći. Takav pristup treba biti omogućen svakom djetetu kojem su prekršena njegova ljudska prava te u tom cilju treba imati pravnog zastupnika i prevodioca na maternji jezik. Dijete svjedok ima pravo na pomoć u pravosudnim i upravnim postupcima i zaštitu prava tokom dokaznog postupka. Smjernice preporučuju da se u najvećoj mogućoj mjeri trebaju izbjegavati direktni kontakti između djeteta žrtve i počinioca tokom istrage i progona. Privatnost djeteta treba biti šticeana zabranom objave identiteta u javnosti. Smjernice preporučuju krivični postupak koji omogućuje videosnimanje svjedočenja djeteta i korištenje takvog snimka na sudu kao dokaza, a policija, tužioci i sudije trebali bi koristiti pristup koji je djeci primjeren posebno u policijskim operacijama i uzimanju izjave od djeteta. Postupci u koje su uključena djeca trebaju biti hitni, a njihov položaj treba olakšati davanjem primjerenih informacija o njihovoj ulozi u postupku, načinu odlučivanja, načinu vođenja krivičnog postupka i omogućavanju izražavanja njihovih osjećaja kao i zaštiti od zastrašivanja i osvete. Smjernice naglašavaju i potrebu obučenosti policije, advokata odbrane i pravosudnih tijela kao i osnivanje posebnih odjela koji bi se bavili djelima počinjenima na štetu djeteta.

1.2.1.2. Pravni standardi Vijeća Evrope

Najznačajniji pravni propisi Vijeća Evrope:

- Konvencija Vijeća Evrope o kibernetičkom kriminalu;
- Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja;
- Rezolucija 1307(2002) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece;
- Rezolucija 1099(1996) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece;
- Preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope (2001)16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja²;

Konvencija o kibernetičkom kriminalu Vijeća Evrope (u daljnjem tekstu Konvencija o kibernetičkom kriminalu) prvi put regulisala je probleme povezane sa korištenjem i prijenosom informacija i podataka putem informacionih i telekomunikacionih sistema dovodeći ih na taj način u vezu sa zlostavljanjem djece na internetu.³ Zahvaljujući njoj, dotadašnji međunarodni pravni okvir dopunjen je konkretnijim materijalnim i procesnim normama usmjerenim ka suzbijanju i sprečavanju kriminalnih aktivnosti povezanih sa zloupotrebama kompjuterskih sistema, mreža i podataka kao temelja informaciono-komunikacionih tehnologija. U članu 9 (1) Konvencije o kibernetičkom kriminalu navedeno je kako sljedeće aktivnosti moraju biti utvrđene kao krivična djela i, shodno tome, sankcionisana prema domaćem zakonu:

- proizvodnja dječije pornografije⁴ sa namjerom distribucije putem kompjuterskog sistema;
- nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dječije pornografije putem kompjuterskog sistema;
- distribucija ili prijenos dječije pornografije putem kompjuterskog sistema;
- nabavka dječije pornografije putem kompjuterskog sistema za sebe

² Preporuke služe kao neobavezujuće smjernice o provedbi konvencija; dakle, one ne zahtijevaju potpisivanje i ratifikaciju zemalja članica (v. više u Save the Children, 2013).

³ Save the Children, 2013.

⁴ Konvencija o kibernetičkom kriminalu u članu 9 (2) pod dječijom pornografijom podrazumijeva pornografski materijal koji vizuelno prikazuje: maloljetnu osobu koja učestvuje u seksualno eksplicitnom činu, osobu koja učestvuje u seksualno eksplicitnom činu, a po čijem se izgledu može zaključiti da je maloljetnik te realistične prikaze koji predstavljaju maloljetnu osobu koja učestvuje u seksualno eksplicitnom činu. Bitno je naglasiti da termin maloljetnik u članu 9 (3) označava svaku osobu mlađu od 18 godina. Minimum starosne dobi koji države mogu postaviti iznosi 16 godina.

ili neku drugu osobu;

- posjedovanje dječije pornografije u kompjuterskom sistemu ili na mediju za pohranjivanje podataka.

Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (u daljnjem tekstu Lanzarote konvencija) proizašla je iz potrebe da se u fokus borbe protiv svih oblika seksualne zloupotrebe djece postave preventivni, zaštitni i krivični aspekti i uspostavi specifičan monitoring mehanizam nad njenom implementacijom.⁵

Kao sveobuhvatan pravni dokument, Konvencija zahtijeva da države članice:

- ustanove mjere prevencije od svakog oblika nasilja nad djecom,
- provode mjere podizanja svijesti građana o neprihvatljivosti svakog ponašanja koje ima za cilj seksualno iskorištavanje i zloupotrebu djece,
- uvedu niz mjera za zaštitu i podršku žrtvama nasilja,
- informišu javnost a posebno djecu o pravima koja imaju i opasnostima koje mogu dovesti do njihove povrede po tom osnovu,
- ustanove vođenje evidencije o počiniocima ovih djela («Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», br. 38/13).

15

Lanzarote konvencija u okviru člana 3. definiše dijete kao svaku osobu mlađu od 18 godina. Isto tako, definiše i žrtvu kao svako dijete podvrgnuto seksualnom iskorištavanju i seksualnoj zloupotrebi. U članovima 18. – 23. jasno uređuje pojmove koji se odnose na seksualno iskorištavanje i seksualnu zloupotrebu djece, te određuje krivična djela koja se odnose na dječiju prostituciju (član 19.) i dječiju pornografiju povezanu s korištenjem IKT, dodajući postojećoj listi i krivično djelo svjesnog ostvarivanje pristupa dječijoj pornografiji putem informacionih i komunikacionih tehnologija (član 20 (1)).

Poglavlje 2. Lanzarote konvencije propisuje preventivne mjere koje su dužne poduzeti njene zemlje potpisnice. Između ostalog, ističe kako države članice treba da vode računa o tome da pristup zanimanjima koja imaju neposredni kontakt sa djecom nemaju kandidati koji su osuđivani za djela seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe djece (član 5.), da su djeca u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju informisana o rizicima od seksualnog zlostavljanja i eksploatacije, kao i o dostupnim

5 Bajramović, M. Zaštita djece od seksualnog nasilja i iskorištavanja. Banja Luka: "Zdravo da ste" Banja Luka, 2014.

sredstvima zaštite (član 6.), zatim da osiguraju da osobe za koje postoji rizik da bi mogle počinili bilo koje krivično djelo utvrđeno u skladu sa ovom konvencijom mogu imati pristup, kad je to prikladno, programima i mjerama za sprečavanje rizika od činjenja ovih krivičnih djela (član 7.). Lanzarote konvencija predviđa mjere za unapređenje i podizanje svijesti opće javnosti o fenomenu seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe djece i preventivnim mjerama koje se mogu poduzimati (član 8.), te potiče privatni sektor na aktivno učešće, naročito kompanije koje pružaju informacione i/ili komunikacione usluge, te sektor turizma i saobraćaja, bankarstva i finansija, u kreiranju i provođenju specijaliziranih politika za borbu protiv seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece, i na usvajanje samoregulatornih normi, te medije (član 9.). U skladu sa Lanzarote konvencijom, države se obavezuju na osiguranje zaštitnih mjera i pružanje pomoći žrtvama (poglavlje VI) te svakoj osobi zaduženoj za brigu o njima. Ona predviđa i unapređenje postupaka istrage, krivičnog gonjenja i proceduralnog prava (poglavlje VII) kako bi se osiguralo vođenje postupaka u najboljem interesu i poštujući prava djeteta. Na kraju, po pitanju zaštite i prevencije, Lanzarote konvencija uvodi i evidenciju, odnosno kreiranje baze podataka o osuđenim počiniocima seksualnih delikata te ističe mogućnosti i nacionalne i međunarodne saradnje u borbi protiv seksualne zloupotrebe i zlostavljanja djece.

Rezolucija 1307(2002) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece poziva države članice da se posebno, putem odgovarajućih organa, pobrinu za problem sve intenzivnijeg seksualnog zlostavljanja djece od osoba od posebnog povjerenja, kao što su roditelji, staratelji, nastavnici, policija ili pak sveštenstvo.⁶ U konačnici, poziva i potiče građane da prijave seksualno zlostavljanje djece i podržava koncept službi besplatne telefonske pomoći i finansijske pomoći organizacijama civilnog društva koje djeluju u ovoj oblasti, dajući prednost onima koje svoje djelovanje usmjeravaju na sigurniji internet.⁷

Rezolucija 1099(1996) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece poziva države članice da ujedine svoje napore i svoje resurse u borbi protiv dječije prostitucije, trgovine i pornografije, na pojačanu međunarodnu saradnju, te provođenje kampanje za djecu i roditelje, kao i potrebu pružanja obrazovne i psihološke pomoći djeci koja su žrtve seksualnog iskorištavanja.⁸ Između ostalog, ovaj dokument podstiče članice da bez odgađanja pooštre kaznene mjere na nacionalnom nivou i svojim krivičnim zakonodavstvom inkriminišu sljedeća djela:

6 Ombudsman za djecu Republike Srpske. Poseban izvještaj "Djeca imaju pravo na zaštitu od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja". Banja Luka, 2010.

7 Save the Children, 2013.

8 Ombudsman za djecu Republike Srpske, 2010.

- posjedovanje pornografskog materijala, kao što su videozapisi, dokumenti ili fotografije koje uključuju djecu;
- proizvodnja, transport i distribucija pornografskog materijala kojim se pokazuju maloljetnici;
- snimanje i emitovanje pornografskih slika maloljetnika.

Također, od država članica se zahtijeva da u nacionalna zakonodavstva uvedu princip po kojem maloljetnik mlađi od 15 godina ne može dati svoju saglasnost na seksualne odnose sa odraslom osobom. Ujedno, Skupština potencira poduzimanje konkretnih mjera kako bi se minimizirao seksualno motivisani turizam.⁹

Preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope (2001)16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja poziva na planiranje i provođenje mjera, politike i prakse u borbi protiv seksualnog iskorištavanja, promovisanje saradnje o raznim aspektima seksualnog iskorištavanja djece na nacionalnom i međunarodnom nivou, eliminisanje dječije pornografije, dječije prostitucije i trgovine djecom sa ili bez djetetove saglasnosti i promocija dobiti i najboljeg interesa djeteta.¹⁰ U ostvarenju postavljenih ciljeva naročito se preporučuje bliska saradnja između pružalaca internet usluga i relevantnih državnih institucija u identifikaciji seksualnog iskorištavanja, intervenisanja na sve modalitete zlostavljanja putem savremenih tehnologija, a koji bi mogli rezultirati seksualnim iskorištavanjem djece.¹¹

1.2.1.3. Pravni standardi Evropske unije

Najznačajniji pravni propis na nivou Evropske unije:

- Direktiva 2011/93/EU Evropskog parlamenta i Vijeća o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječije pornografije;

Direktiva 2011/93/EU Evropskog parlamenta i Vijeća o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječije pornografije te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2004/68/PUP osigurava da države članice primjenjuju iste pravne standarde u pogledu sprečavanja krivičnih djela seksualnog zlostavljanja djece, uklanjanja

⁹ Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore. Zloupotreba djece putem interneta - Istraživanje Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore. Podgorica, 2013.

¹⁰ Ombudsman za djecu Republike Srpske, 2010.

¹¹ Save the Children, 2013.

sadržaja povezanih sa takvim krivičnim djelima te zaštite žrtava. Njenim donošenjem utvrđen je krivičnopravni okvir za kriminalizaciju seksualnog zlostavljanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija na evropskom nivou i to prvenstveno u cilju otklanjanja nedostataka iz prethodno donesene Okvirne odluke Vijeća, primarno uzrokovanih razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija. Direktivom su unaprijeđeni različiti krivični i procesni aspekti borbe protiv seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece koji su, između ostalog, uključivali preciznije definisanje seksualnog zlostavljanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija, pooštavanje kaznenog okvira, kriminalizaciju posjedovanja i pribavljanja materijala koji prikazuju seksualno zlostavljanje djece u virtuelnom svijetu, ali i *groominga* te odredbi koji se odnose na uklanjanje i/ ili blokiranje web-stranica koje sadrže takve materijale.¹²

U direktivi se jasno navodi da je „dječja pornografija, koja se sastoji od slika seksualnog zlostavljanja djece i od drugih posebno teških oblika seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece u porastu i širi se upotrebom novih tehnologija i interneta“. Ističe se da bi teški oblici seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece trebali biti sankcionisani efikasnim, odvratajućim i proporcionalnim sankcijama, a države članice obavezane su da u nacionalnom zakonodavstvu predvide kazne kojima poštuju odredbe zakonodavstva Unije o suzbijanju seksualnog zlostavljanja, seksualnog iskorištavanja djece i dječije pornografije. Treba reći i da se posebno spominje mamljenje djece u seksualne svrhe putem interneta kao specifična prijetnja te se države članice potiču da predvide ovakvo ponašanje (i izvan interneta) kao krivično djelo, pri čemu je način inkriminacije ostavljen na izbor nacionalnom zakonodavcu (spominje se zasebno krivično djelo ili pokušaj krivičnog djela).

Direktiva razvrstava krivična djela spolnog zlostavljanja, krivična djela spolnog iskorištavanja te krivična djela u vezi s dječijom pornografijom, a posebno se navodi i mamljenje djece za zadovoljenje spolnih potreba i potreban opseg inkriminacije. Teži se da se osavremeni i unaprijedi procesni aspekt.

Direktiva ima dodatnu vrijednost koja se sastoji u ojačavanju standarda iz Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (u daljnjem tekstu Lanzarote konvencija). Naime, Direktiva poboljšava harmonizaciju odredbi iz Lanzarote konvencije između država članica Evropske unije, a, gdje je to moguće, postavlja i strožije standarde i obaveze. Lanzarote konvencija i dalje ostaje najbitniji instrument koji se primjenjuje i u zemljama članicama Evropske unije kao

12 Jeney, P. Combatting child sexual abuse online. European Parliament's Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. 2015.

i u zemljama nečlanicama, pri čemu obezbjeđuje nadzor i standarde zaštite izvan Evropske unije i Vijeća Evrope.¹³ Kao rezultat takvog međudjelovanja, proizilazi i efikasnija borba protiv seksualnog zlostavljanja djece, ujednačenim pravnim okvirom i mjerama.

Iako su progresivna inkriminacija krivičnih djela te pooštavanje krivičnopravnih sankcija od ključne važnosti za borbu protiv seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija, na evropskom nivou značajna pažnja se posvećuje i nekrivičnim mjerama. Prije svega, riječ je o regulacijama u oblastima elektronskog poslovanja¹⁴ i audio-vizuelnih medijskih servisa¹⁵, ali i osiguranju sigurnog internet okruženja za djecu kroz programe podizanja svijesti¹⁶ i samoregulacijske inicijative IT sektora¹⁷ koje finansira Evropska unija.¹⁸

Direktiva je usklađena sa Direktivom 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Vijeća iz 2011. o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava trgovine. Povezanost s trgovinom ljudima je u tome što su, prema tekstu Direktive, neke žrtve trgovine ljudima bila i djeca žrtve seksualnog zlostavljanja ili seksualnog iskorištavanja.

1.2.1.4. Drugi međunarodni standardi

Od drugih međunarodnih standarda važno je spomenuti preporuke i smjernice Međunarodnog udruženja tužilaca koje se tiču predmetne teme.

U Preporuci Međunarodnog udruženja tužilaca za borbu protiv upotrebe interneta u zloupotrebi djece iz 1998.¹⁹ naglašen je nužan međunarodni karakter kad je riječ o suzbijanju različitih oblika spolne zloupotrebe djece. Pored zakonskih odredbi koje bi unutar nacionalnih sistema trebalo da sadrže zabranu korištenja interneta pri dječijoj pornografiji i spolnoj zloupotrebi djece, smatra se neophodnim naglasiti potrebu korištenja

13 Ibid

14 Direktiva 2000/31/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 8. juna 2000. godine o određenim pravnim aspektima usluga informacionog društva na unutrašnjem tržištu, posebno elektronskog poslovanja (Direktiva o elektronskom poslovanju).

15 Direktiva 2010/13/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 10. marta 2010. godine o koordinaciji određenih odredaba utvrđenih zakonima i drugim propisima država članica o pružanju audio-vizuelnih medijskih usluga (Direktiva o audio-vizuelnim medijskim uslugama).

16 Kao što su Evropska strategija za bolji internet za djecu (Evropska komisija, COM(2012) 196 final), Digitalna agenda 2010-2020 za Evropu kao prva od sedam ključnih inicijativa predviđenih programom Strategije Evropa 2020 sa ciljem omogućavanja ekonomiji i građanima Evropske unije ostvarenja maksimuma korištenjem informaciono-komunikacionih tehnologija, te Program sigurnog interneta usvojen Odlukom 1351/2008/EC Evropskog parlamenta i Vijeća od 16. decembra 2008. godine.

17 Poput Koalicije za stvaranje interneta boljim mjestom za djecu nastale na dobrovoljnoj osnovi od strane IT kompanija kao odgovor na rastuće izazove kojima su u Evropi izložena djeca na internetu (v. više u Hadžović 2014).

18 Jeney, P. 2015.

19 www.iap-association.org/Resources-Documentation/ICBR-Guidelines

ekstradicije i ugovora o pružanju pravne pomoći među državama kod ovih krivičnih djela kao i potrebe da davalac internet usluga mora izvještavati policiju o pojavi dječije pornografije kad to primijeti. Nadalje, stavilo se na izbor svakoj pojedinoj državi hoće li dati u obavezu davaocu internet usluga da provjerava identitet svakog novog korisnika kod otvaranja računa i čuvanje dinamičkog dnevnika adresa. Ovom je preporukom istaknuto i pružanje pomoći tužilaca i policije u razmjeni informacija u pogledu istraga predmetnih djela ukoliko se ona proteže na više zemalja.

Model smjernica Međunarodnog udruženja tužilaca za djelotvorno procesuiranje krivičnih djela na štetu djece iz 1999.²⁰ također propisuje različite međunarodne standarde i zaštitu ljudskih prava kad je riječ o djeci, posebno u ulozi žrtve i svjedoka.

1.2.2. Pravni okvir u Bosni i Hercegovini

Jedan od preduslova adekvatne zaštite djece od seksualnog iskorištavanja putem informaciono-komunikacionih tehnologija svakako je efikasan međunarodni i nacionalni pravni okvir. Međunarodni dokumenti koje je ratificirala BiH dio su pravnog sistema ove države i samim tim dio Ustava BiH, Ustava Federacije BiH i Ustava Republike Srpske, te dio Statuta Brčko Distrikta BiH. Pored ustava, različiti zakoni i podzakonski akti zahtijevaju od organa vlasti da osiguraju adekvatnu zaštitu prava i interesa djeteta na svim nivoima. Stoga će, za potrebe ovog dijela, biti izvršena pravna analiza relevantnih odredbi nacionalnog pravnog okvira iz oblasti zaštite dječijih prava, s posebnim naglaskom na zaštitu djece od različitih oblika iskorištavanja i zloupotreba putem informaciono-komunikacionih tehnologija.

Ustav BiH garantuje, između ostalog, osiguranje najvišeg nivoa međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Uživanje prava i sloboda, predviđenih ovim ustavom ili međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I Ustava, osigurano je svim osobama u BiH, bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Ustav Federacije BiH²¹ sadrži katalog prava kojim je normirana pravna zaštita ljudskih/dječijih prava. Međunarodni ugovori i drugi sporazumi koji su na snazi u BiH i Federaciji, te opća pravila međunarodnog prava predstavljaju integralni dio zakonodavstva Federacije BiH. U slučaju

20 www.iap-association.org/Resources-Dokumentation/ICBR-Guidelines

21 «Službene novine Federacije BiH», broj: 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 18/03, 63/03,20/04, 33/04, 71/05.

nesaglasnosti međunarodnog ugovora, odnosno sporazuma i zakonodavstva, preovladava međunarodni ugovor, odnosno sporazum.²² Ustavi deset kantona u Federaciji BiH proklamiraju provođenje svih građanskih prava i sloboda propisanih u Ustavu BiH i Ustavu Federacije BiH.

Ustav Republike Srpske²³ u članu 44. (1) navodi jednu veoma značajnu garanciju, da dijete uživa posebnu zaštitu i da roditelji imaju pravo i dužnost da se staraju o podizanju i odgoju svoje djece. Maloljetnici o kojima se roditelji ne staraju, kao i osobe koje nisu u mogućnosti da se same staraju o sebi i zaštiti svojih prava i interesa, imaju posebnu zaštitu.

Distrikt Brčko BiH proglašen je 18. 3. 2000. godine, a njegov najviši pravni akt je Statut²⁴, koji propisuje da svako ima pravo uživati prava i slobode garantovane Ustavom BiH i njenim zakonima, posebno Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu.

BiH je uspostavila pravni okvir kada su u pitanju krivična djela koja se odnose na seksualno iskorištavanje i seksualnu zloupotrebu djece, i zaštitu djece – žrtava i svjedoka ovih krivičnih djela. U skladu sa političko-administrativnim ustrojem BiH četiri krivična zakona inkriminišu radnje seksualnog nasilja nad djecom: Krivični zakon BiH²⁵, Krivični zakon Federacije BiH²⁶, Krivični zakon Republike Srpske²⁷ i Krivični zakon Brčko Distrikta BiH²⁸. Kad je u pitanju procesuiranje izvršilaca ovih krivičnih djela, ono se vrši po entitetima.

Krivični zakon BiH (član 1. (11)), Krivični zakon Federacije BiH (član 2. (9)), Krivični zakon Brčko Distrikta BiH (član 2. (11)) pod djetetom podrazumijeva svaku osobu mlađu od 14 godina.²⁹ Status maloljetnika osoba ima do navršenih 18 godina starosti, nakon kojih postaje punoljetna. Krivični zakon Republike Srpske u članu 123. (Značenje izraza) u stavu 7. kaže da je dijete kao žrtva krivičnog djela osoba koja nije navršila osamnaest godina života. Pored toga, u glavi XV «Krivična djela seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta» zavisno od krivičnog djela daje starosnu granicu djeteta.

22 Bajramović, M. Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva s Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote Konvencija). Banja Luka i Tuzla: Organizacija "Zdravo da ste" i Udruženje "Zemlja djece" Tuzla, 2013.

23 "Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05.

24 "Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", broj: 1/00, 24/05.

25 "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", broj: 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15.

26 "Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11.

27 "Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 64/17 od 13.07.2017.

28 "Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", broj: 33/13.

29 Bajramović, M. 2013.

Krivično procesno zakonodavstvo u BiH generalno ne definiše pojam djeteta, ali određuje dobnu granicu krivične odgovornosti. Krivična odgovornost maloljetnika postoji ako je on u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršio 14 godina starosti. Zakon o krivičnom postupku BiH³⁰, entitetski³¹ zakoni i Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH³² propisuju da će se krivični postupak obustaviti i o tome obavijestiti organ starateljstva ako se u toku postupka utvrdi da maloljetnik u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršio 14 godina. Zakoni o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH³³ u članovima 2. (1) pod pojmom djeteta obuhvataju svaku osobu koja nije navršila 18 godina života. Prema Konvenciji o pravima djeteta te Lanzarote konvenciji pod djetetom se smatra svaka osoba mlađa od 18 godina starosti. S obzirom na činjenicu da su sukcesijom, odnosno ratifikacijom ovi dokumenti postali integralni dio bh. krivičnog zakonodavstva, jasan disparitet koji postoji po ovom pitanju predstavlja značajan problem u praksi organa formalne socijalne kontrole.

Krivični zakon BiH, u glavi XVII „Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom“, propisuje određena krivična djela čija obilježja obuhvataju seksualnu zloupotrebu djece, odnosno u kojima se kao oštećeni pojavljuju osobe mlađe od 18 godina starosti.³⁴ Riječ je o zasnivanju ropskog odnosa i prijevoza osobe u ropskom odnosu, međunarodnoj trgovini ljudima te međunarodnom navođenju na prostituciju. Kvalifikatorna okolnost kod ovih krivičnih djela odnosi se na zloupotrebu i eksploataciju djeteta i/ili maloljetnika, te kao takva za sobom povlači oštrije krivičnopravne sankcije. Za navedena krivična djela izvršena je harmonizacija sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti, u pogledu inkriminacije trgovine ljudima i otežavajućih okolnosti prilikom utvrđivanja kazne za ovo krivično djelo.

S obzirom na činjenicu da seksualno zlostavljanje djece i maloljetnika putem informaciono-komunikacionih sredstava, naročito interneta, kao takvo predstavlja globalnu kriminalnu aktivnost, uzevši u obzir težinu i ozbiljnost posljedica koje pogađaju žrtvu, krivičnim zakonima entiteta i Brčko Distrikta BiH u glavama „Krivična djela protiv spolnog integriteta i morala“ i „Krivična djela protiv braka i porodice“, propisana su sljedeće krivična djela:

30 “Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13.

31 “Službene novine Federacije BiH”, broj: 35/03, 37/03, 56/03 i “Službeni glasnik Republike Srpske”, broj: 100/09.

32 “Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH”, broj: 33/13).

33 “Službene novine Federacije BiH”, broj: 7/14, “Službeni glasnik Republike Srpske”, broj: 13/10, 61/13, “Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH”, broj: 2/10.

34 Bajramović, M. 2014.

- navođenje na prostituciju;³⁵
- trgovina djecom³⁶ i trgovina ljudima;³⁷
- iskorištavanje djece za pornografiju³⁸ i iskorištavanje djece za pornografske predstave;³⁹
- proizvodnja, posjedovanje i prikazivanje dječije pornografije;⁴⁰
- upoznavanje djeteta s pornografijom.⁴¹

Treba napomenuti da su Krivični zakon Federacije BiH, Krivični zakon Republike Srpske i Krivični zakon Brčko Distrikta BiH posljednjim izmjenama i dopunama uskladili svoje odredbe sa Krivičnim zakonom BiH i međunarodnim standardima koji se odnose na krivično djelo trgovine ljudima, odnosno trgovine maloljetnim osobama kako je utvrđeno Krivičnim zakonom Republike Srpske. Zakonima je također utvrđena krivična odgovornost osoba koje koriste usluge žrtava trgovine ljudima, s tim da je Krivični zakon Republike Srpske otišao korak dalje i predvidio krivičnu odgovornost i osobe koja omogući drugom korištenje seksualnih usluga i drugih vidova eksploatacije maloljetnika, ukoliko je bio svjestan da je riječ o žrtvi trgovine ljudima.

Krivični zakon Republike Srpske 2017. godine usklađen je sa Lanzarote konvencijom i drugim međunarodnim standardima u ovoj oblasti. Tako je njime propisano da osoba koja zlopotrijebi dijete ili maloljetnu osobu za izradu slika, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografske sadržine, ili dijete i maloljetnu osobu zlopotrijebi za pornografsku predstavu, čini krivično djelo iz člana 175 (1) „Iskorištavanje djece za pornografiju”. Predmeti i sredstva, koja su nastala ili su bila namijenjena i upotrijebljena za počinjenje ovih krivičnih djela bit će oduzeti. Također, u zakonskom opisu krivičnog djela iz člana 176. „Iskorištavanje djece za pornografske predstave”, proširena je radnja izvršenja na način da je pored proizvodnje i prikazivanja dječije pornografije, inkriminisana i radnja posjedovanja dječije pornografije. Osim toga, navedenim izmjenama su pooštrene i krivične sankcije za ovo krivično djelo, kao npr. uvođenjem kvalifikovanog oblika djela, ako je učinjeno prema osobi mlađoj od 18 godina, te ako je izvršeno putem sredstava javnog informisanja ili interneta.

35 Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, član 210 (4); Krivični zakon Republike Srpske, član 169; Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, član 207.

36 Krivični zakon Republike Srpske, član 145.

37 Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine”, br. 46/16), član 210a; Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, član 207a.

38 Krivični zakon Federacije BiH, član 211. i Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, član 208.

39 Krivični zakon Republike Srpske, član 175 (1).

40 Krivični zakon Republike Srpske, član 176.

41 Krivični zakon Federacije BiH, član 212; Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, član 209.

U smislu ove odredbe pod dječijom pornografijom se podrazumijeva pornografski materijal koji vizuelno prikazuje dijete ili maloljetnu osobu koja je učesnik evidentnog seksualnog ponašanja, i realistične slike koje prikazuju dijete ili maloljetnu osobu koja učestvuje u evidentnom seksualnom ponašanju.

Krivična djela koja se odnose na dječiju pornografiju u krivičnom zakonodavstvu Federacije BiH i Distrikta Brčko BiH definisana su kroz biće krivičnog djela „Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije”, odnosno krivičnog djela „Upoznavanje djeteta s pornografijom”. Bitne odrednice radnje počinjenja iskorištavanja djeteta ili maloljetnika radi pornografije u smislu odredbi Zakona uključuju snimanje djeteta ili maloljetnika s ciljem izrade fotografija, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, odnosno posjedovanje, uvoženje, prodaju, rasparčavanje ili prikazivanje takvog materijala, ili navođenje osobe na učestvovanje u pornografskoj predstavi. S druge strane, karakteristike djela upoznavanje djeteta s pornografijom sastoje se u radnji činjenja prodaje djetetu ili prikazivanja, javnog izlaganja ili na drugi način omogućavanja pristupačnim spisa, slika, audio-vizuelnih i drugih predmeta pornografskog sadržaja ili prikazivanja pornografske predstave. Prema Zakonu, pronađeni predmeti bit će oduzeti. Također je bitno napomenuti da je Lanzarote konvencija u članu 23. zemljama potpisnicama nametnula obavezu poduzimanja odgovarajućih zakonodavnih i drugih mjera kako bi zakonom propisali kao krivično djelo akt vrbovanje djece u seksualne svrhe, uključujući i prijedloge odrasle osobe, upućene maloljetniku putem savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija, da se sretne sa maloljetnikom sa namjerom da počini akt seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe, kao i popratno materijalno djelovanje koje vodi do takvog sastanka.⁴² Međutim, takvi oblici seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece još uvijek nisu prepoznati u krivičnom zakonodavstvu u BiH⁴³.

Kada je riječ o zastarijevanju krivičnog gonjenja u slučajevima seksualnog nasilja nad djecom, Republika Srpska se nalazi na korak ispred Federacije BiH i Brčko Distrikta BiH u kojima još uvijek važi pravilo subjektivnog roka zastare koji počinje teći od dana kada je krivično djelo učinjeno. Također, rok zastare se određuje prema propisanoj kazni za pojedino krivično djelo.

Posljednjim izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske iz

42 Naime, riječ je o tzv. grooming-u o kojem je više riječi bilo u prethodnom poglavlju.

43 Krivičnim zakonom BiH, članom 187. propisano je krivično djelo “Međunarodno vrbovanje radi prostitucije” kojim je utvrđeno da će se svako ko vrbuje, namamljuje ili navodi drugog na pružanje seksualnih usluga radi zarade u nekoj državi, izuzimajući državu u kojoj ta osoba ima prebivalište ili čiji je državljanin, kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina. Kvalifikatorna okolnost postoji u situacijama kada je ono učinjeno prema djetetu ili maloljetniku, pa zakonodavac propisuje da će se učinilac takvog djela kazniti kaznom zatvora od jedne do deset godina.

2017. godine usaglašene su odredbe zastare sa relevantnim međunarodnim dokumentima, na način da zastarijevanje za krivična djela protiv spolnog integriteta, braka i porodice, učinjena na štetu osoba mlađih od 18 godina, počinje teći od dana punoljetstva oštećenog⁴⁴. Neusklađenost krivičnog zakonodavstva u ovom pogledu se izuzetno štetno odražava na djecu žrtve, prvenstveno u različitom tretiranju unutar jedne zemlje, što zasigurno ne omogućava zadovoljenje osnovnih odrednica krivične pravde.

Izuzev generalne i specijalne prevencije, omogućavanja zaštite i satisfakcije žrtvi u Federaciji BiH i Brčko Distriktu BiH, svrha krivičnopравниh sankcija u Republici Srpskoj dodatno ističe razvijanje i učvršćivanje društvene odgovornosti, izražavanjem društvene osude za krivično djelo i neophodnosti poštovanja zakona. Učiniocima krivičnih djela iskorištavanja i zlostavljanja djece i maloljetnika prema važećem krivičnom zakonodavstvu mogu se izreći sve krivičnopravne sankcije, osim odgojnih mjera. Također su u posljednjim izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske iz 2017. godine postojeće sigurnosne mjere proširene, čime su ispoštovana osnovna načela iz Lanzarote konvencije. U glavama IV, V, VI i VII Krivičnog zakona Republike Srpske predviđene su krivične sankcije, mjere rehabilitacije, pravne posljedice kao mjere oduzimanja imovinske koristi. Uvođenjem mjere psihosocijalnog tretmana zakonodavac je pružio mogućnost izricanja sankcije prema počiniocima seksualnih delikata, bez obzira na njihovu uračunljivost, što je, naprimjer, slučaj u Federaciji BiH. Zabrana približavanja i komunikacije i udaljenje iz zajedničkog doma u Republici Srpskoj, te mjera zabrane vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti u Federaciji BiH i Brčko Distriktu BiH izuzetno su korisne mjere u pružanju zaštite i sigurnosti djetetu žrtvi, ali i njegove adekvatnije rehabilitacije i izbjegavanja dodatne traumatizacije zbog potencijalnih kontakata sa nasilnikom.

Kada je u pitanju krivičnoprocesno zakonodavstvo, procesuiranje izvršilaca krivičnih djela protiv spolne slobode i morala vrši se na osnovu državnog zakona, entitetskih zakona o krivičnom postupku i zakona Distrikta, koji suštinski ovu materiju regulišu na identičan način propisujući poseban obzir prema određenim kategorijama djece i maloljetnika u krivičnom postupku.⁴⁵ Radi se o maloljetnim oštećenima, zakonom određenih, seksualnih delikata. Krivičnim procesnim zakonima u BiH propisana je obaveza prijavljivanja krivičnih djela od strane građana, ali i dužnost službene i odgovorne osobe u svim organima vlasti na svim nivoima vlasti, javnim preduzećima i ustanovama, pri čemu su u takvim okolnostima osobe dužne poduzeti mjere da bi se sačuvali tragovi krivičnog djela, predmeti

44 Krivični zakon Republike Srpske, Glava VIII Zastarijevanje

45 Bajramović, M. 2013.

na kojima je ili pomoću kojih je učinjeno krivično djelo i drugi dokazi o njima i obavijestiti ovlaštenu službenu osobu ili tužilaštvo bez odgađanja. Na osnovu ove odredbe, zdravstveni radnici, nastavnici, odgajatelji, roditelji, staratelji, usvojitelji i druge osobe koje su ovlaštene ili dužne da pružaju zaštitu i pomoć maloljetnim osobama, da vrše nadzor, odgajanje maloljetnika, a koji saznaju ili ocijene da postoji sumnja da je maloljetna osoba žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja, dužni su o toj sumnji odmah obavijestiti ovlaštenu službenu osobu ili tužioca. U ovom slučaju dovoljan preduslov prijavljivanja je postojanje sumnje da je maloljetna osoba žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja. U bh. praksi primjetan je veći broj prijava od strane građana, ali i organa formalne socijalne kontrole kada je u pitanju nasilje nad djecom. Naime, zahvaljujući razvijenim smjernicama za postupanje u slučaju nasilja nad djecom i provedenim obukama, profesionalci su stekli određena znanja i vještine o prepoznavanju djece žrtava društveno neprihvatljivih ponašanja, ali i o obavezama prijavljivanja i procedurama u vezi sa tim.

Kada je riječ o radnjama dokazivanja koje poduzimaju istražni subjekti u krivičnom postupku radi dokazivanja postojanja krivičnog djela i otkrivanja njegovog učinioca, zakoni o krivičnom postupku u BiH, između ostalog, nalažu pretresanje pokretnih stvari⁴⁶, koje se primjenjuje uvijek kada se radi o otkrivanju krivičnih djela u vezi sa informacionim i komunikacionim sredstvima. Samim tim, nadležnim istražnim organima dozvoljeno je pretresanje kompjuterskih sistema, uređaja za pohranjivanje kompjuterskih i elektronskih podataka, kao i mobilnih telefonskih aparata, prilikom čega su osobe koje se njima koriste dužne omogućiti pristup uređajima, a, ako je to potrebno, i da predaju medij na kojem su pohranjeni elektronski podaci, te da pruže potrebna obavještenja za upotrebu tih uređaja.

Druga radnja dokazivanja postojanja krivičnog djela u vezi sa savremenim komunikacionim tehnologijama je naredba operateru telekomunikacija⁴⁷, prema kojem, ako postoje osnovi sumnje da je neka osoba počinila krivično djelo, sud može na osnovu prijedloga tužioca ili na prijedlog ovlaštenih službenih osoba koje su dobile odobrenje od tužioca narediti da operater telekomunikacija ili drugo pravno lice koje vrši pružanje telekomunikacionih usluga dostavi podatke o korištenju telekomunikacionih usluga tog lica, ako bi takvi podaci mogli biti dokaz u krivičnom postupku ili da posluže za prikupljanje informacija koje mogu biti od koristi u krivičnom postupku. U hitnim slučajevima, zakon daje tužiocu pravo da može narediti dostavu

46 "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13), član 51 (2); "Službene novine Federacije BiH", broj: 35/03, 37/03, 56/03), član 65 (2); "Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 100/09), član 115 (2); "Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", broj: 33/13), član 51 (2).

47 Zakon o krivičnom postupku BiH, član 72a; Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH, član 86a; Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, član 137; Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH, član 72a.

podataka od operatera, a dobijeni podaci će se zapečatiti dok ne bude izdata sudska naredba. Operateri telekomunikacija ili drugo pravno lice koji pružaju telekomunikacione usluge dužni su da nadležnim organima omogućе provođenje potrebnih radnji dokazivanja.

Pored navedenih radnji dokazivanja protiv osobe za koju postoje osnovi sumnje da je sama ili zajedno s drugim osobama učestvovala ili učestvuje u izvršenju krivičnog djela za koje se prema krivičnom zakonu može izreći kazna zatvora od tri godine ili teža kazna, mogu se odrediti i posebne istražne radnje, ako se na drugi način ne mogu pribaviti dokazi ili bi njihovo pribavljanje bilo povezano sa nesrazmjernim teškoćama. Posebne istražne radnje između ostalih obuhvataju: nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija, pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka.

Posebnim odredbama procesnih zakona regulisana su i pitanja obazrivog saslušanja maloljetnika kao oštećenog krivičnim djelom, izbjegavanja mnogostrukih saslušanja maloljetnog oštećenog, prvenstveno s ciljem sprečavanja sekundarne viktimizacije, zaštita privatnosti maloljetnika kao oštećenog u toku glavnog pretresa i dr.

Kao značajan primjer nastojanja da se djeca što efikasnije zaštite od svih oblika nasilja, a samim tim i zloupotreba putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH značajno je spomenuti i donošenje nekoliko strateških dokumenata, poput Strategije za borbu protiv nasilja nad djecom u BiH, Akcionog plana za djecu BiH i Akcionog plana za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u BiH.

Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2007. – 2010. najvažniji je planski dokument kojim je izražena državna politika prema djeci u oblasti suzbijanja nasilja, i to s osnovnim ciljem da se metodološki ujednačeno i kontinuirano prate pojave nasilja nad djecom te pravovremeno uoče problemi i donesu adekvatne preporuke nadležnim institucijama za djelovanje s ciljem poboljšanja zaštite djece od nasilja. Njene oblasti djelovanja protežu se na borbu protiv nasilja nad djecom, zaštitu djece žrtava nasilja i prevenciju nasilja nad djecom u zdravstvenom sektoru, obrazovnom sistemu, policijskim službama, socijalnom sektoru, pravosudnim organima, državnim službama ili odjelima na lokalnom nivou i nevladinom sektoru (Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2007. – 2010, 2007). Kako bi se uspostavio multidisciplinarni i održiv sistem za prijavljivanje i evidentiranje slučajeva nasilja nad djecom, adekvatan i održiv sistem podrške, finansiranja i prikupljanja podataka,

kako bi se unaprijedila prevencija, zaštita djece žrtava nasilja te uspostavilo sigurno okruženje u kojem će biti ostvareno pravo svakog djeteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja, usvojena je revidirana državna Strategije za borbu protiv nasilja nad djecom za period 2012. – 2015. godine. Ova strategija nastala je po uzoru na prethodnu, i predstavlja pojednostavljeni strateški dokument za plansku obradu identifikovanih problema koji će predložiti strateške mjere za poboljšanje zaštite djece u oblasti prevencije i kaznene politike prema počiniocima nasilja nad djecom u BiH. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH je 2013. godine u saradnji sa Unicefom publikovalo Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH. One se zasnivaju na sadržaju i obavezama propisanim u Strategiji za borbu protiv nasilja nad djecom u BiH (2012. – 2015) i njen su sastavni dio. Smjernicama su precizno preporučeni neki segmenti rada i tretiranja djece žrtava nasilja kroz općeprihvaćenu definiciju nasilja, preporučene profesionalne i standarde nadležnih javnih tijela i drugih institucija formalne socijalne kontrole na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini.

Da bi Konvencija o pravima djeteta bila primijenjena, a Milenijski razvojni ciljevi Ujedinjenih nacija ispunjeni, Vijeće ministara BiH usvojilo je Akcioni plan za djecu BiH za period 2002. – 2010. godine. Akcioni plan za djecu BiH te Inicijalni izvještaj o nasilju nad djecom u BiH predstavljaju neke od najvećih doprinosa Vijeća za djecu, osnovanog u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, sa osnovnim ciljem jačanja položaja djece i zaštite njihovih prava. Akcioni plan za djecu BiH (2002. – 2010) ukazao je na određene oblasti od posebne važnosti za jačanje položaja djece u BiH, kao i na prioritete za zaštitu djece: ekonomski razvoj, pravosuđe i reformu zakona, djecu u dodiru sa zakonom, zdravlje, obrazovanje, socijalnu zaštitu, zaštitu djece od mina te druge vidove zaštite («Službeni glasnik BiH», br. 63/15). Ciljevi predviđeni Akcionim planom i državnom Strategijom zbog različitih ekonomsko-političkih poteškoća nisu u cijelosti realizovani, pa je radi definisanja prioriteta i mjera koje je neophodno poduzeti u periodu 2011. – 2014. godine, kako bi se osigurala jednaka pravna zaštita djece usklađivanjem zakona i prakse u BiH u skladu sa Konvencijom o pravima djeteta, odnosno stvorili što povoljniji uslovi za život djece i porodice, njihovo zdravo psiho-fizičko odrastanje, uključivanje u društvo i participaciju u odlučivanju, Vijeće ministara BiH usvojilo revidirani Akcioni plan za djecu BiH za period 2011. – 2014. godine, a zatim i Akcioni plan za djecu BiH za period 2015. – 2018. godine. U osnovama za izradu trećeg Akcionog plana posebno su utvrđene preporuke Komiteta za prava djeteta, te aktivnosti u kojima su postignuti najbolji rezultati u provođenju mjera prethodnog akcionog plana. Pored navedenog, uzeti su u obzir dokumenti relevantnih UN i evropskih međunarodnih tijela, koji se odnose na zaštitu prava djeteta i njihovih porodica. Uzimajući u obzir

fragmentirani administrativni sistem, ovaj akcioni plan, kao i prethodni, zagovara multidisciplinarni pristup i uključivanje svih potencijala društva u razvijanje dobro promišljene akcije kojom bi se unaprijedili uslovi življenja u interesu razvoja djeteta, što je preduslov jačanja položaja djeteta u BiH. Međutim, niti jedan od spomenutih akcionih planova ne bavi se pitanjem stvaranja sigurnog internet okruženja za djec.

Akcioni plan za poboljšanje sistema zaštite u području dječije pornografije i drugih formi seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH za period 2010. – 2012. Vijeće ministara BiH usvojilo je 2009. godine. Njegov osnovni cilj sastojao se u uspostavljanju neophodnih mehanizama i razvijanje svijesti u vezi sa sigurnim korištenjem interneta i potrebe za zaštitom djece i maloljetnika od rizika koji su povezani sa njegovim korištenjem, koji uključuju, ali nisu isključivo ograničeni na pedofiliju i seksualno zlostavljanje djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija. Kako bi postavljeno bilo i ostvareno, Akcionim planom predviđeno je pet strateških ciljeva: prevencija, harmonizacija, izmjena i dopuna zakonodavnog okvira, jačanje institucionalnih kapaciteta, saradnja s pružaocima internet usluga i pružanje podrške žrtvama nasilja. Uporedo s opisivanjem planiranih aktivnosti, određene su i nadležne državne institucije sa ulogom nosilaca planiranih aktivnosti. U septembru 2013. godine objavljena je Evaluacija provedenih aktivnosti u periodu 2010. – 2012. godina iz Akcionog plana, a s ciljem revidiranja sistema zaštite u području dječije pornografije i ostalih oblika seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH. Evaluacija sadrži presjek ispunjenih i neispunjenih ciljeva iz Akcionog plana. Neki od njenih zaključaka tiču se što bržeg stvaranja odgovarajućeg zakonodavnog okvira koji će omogućiti krivično gonjenje počinitelaca i njihovo sankcionisanje, kao i pružanje pomoći i zaštite žrtvama i svjedocima. Zbog same prirode takvih krivičnih djela, konspirativnosti, organizovanosti i transnacionalnosti, u procesu njihovog otkrivanja potrebno je zahtijevati uspostavljanje prekogranične saradnje, koja se mora odvijati u skladu s konvencijama, protokolima i ugovorima o saradnji, koje je potpisala i ratificirala BiH.

S ciljem prevazilaženja praktičnih slabosti iz prethodnog Akcionog plana, Vijeće ministara BiH 2014. godine usvojilo je novi Akcioni plan za zaštitu djece i sprečavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH za period 2014. – 2015. godine (u daljnjem tekstu Akcioni plan). Akcioni plan kreiran je paralelno sa Strategijom suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini (2013. – 2015). Kroz tri osnovne oblasti, zakonodavstvo, institucionalni kapaciteti i saradnja te prevencija, dati sistem mjera i aktivnosti ima za cilj uspostavljanje efikasnog mehanizma

zaštite djece od pornografije i seksualnog iskorištavanja putem savremenih tehnologija, a koje su nadležne institucije u BiH dužne provesti do kraja 2015. godine.

Akcioni plan, također, definiše prihvatanje izmjena i dopuna i harmonizaciju relevantnih podzakonskih akata, kao i jačanje institucionalnih kapaciteta i saradnju s međunarodnim institucijama, pružaocima internet usluga, školama i drugim relevantnim subjektima⁴⁸.

U dijelu 6. dokumenta (Društveni odgovor na seksualno nasilje na internetu i druge oblike zlostavljanja djece u Bosni i Hercegovini) detaljno su opisane realizovane aktivnosti iz Akcionog plana.

1.3. Fenomenologija (pojavnici oblici nasilja nad djecom u digitalnom okruženju /vrste / modus operandum)

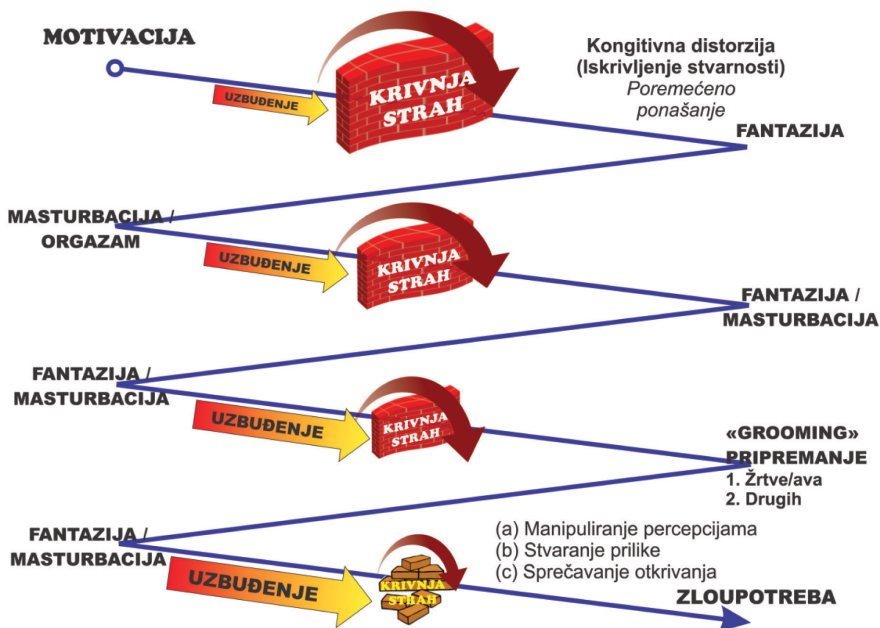
Već površnim pregledom literature o ovoj temi možemo zaključiti da postoje neke karakteristike koje se mogu smatrati značajno povezanim sa ispoljavanjem nasilja nad djecom. Tako, većina autora navodi da osobe koje traže svoje seksualno zadovoljstvo u djeci vrlo često imaju vrlo malo savjesti, što je često posljedica rano doživljene traume, a nerijetko su i sami kao djeca bili zlostavljani. Poremećaji koji ovome doprinose su česti poremećaji super ega i poremećaji kontrole impulsa.

Nije rijedak slučaj da odrasle osobe koje su u djetinjstvu često mijenjale skrbnika mogu imati velikih poteškoća u održavanju trajnog i stabilnog odnosa s drugim odraslim osobama, što također može potaknuti seksualno nasilje nad djecom. Prateća pojava koja se manifestno izražava i koju vidimo kod ovih osoba je osjećaj anksioznosti, nepovjerenja, nesigurnosti, nekontrolisanog bijesa i nemogućnosti razvoja socijalnih odnosa. Stoga, forenzička praksa bilježi da osobe s takvim nedostacima češće se okreću djeci kako bi zadovoljile svoje psiho-seksualne potrebe.

U blizini djece seksualni zlostavljači se osjećaju nadmoćnima, sigurni su u sebe, jer oni su ti koji dominiraju i vrše kontrolu nad nekim. Osobe koje zlostavljaju djecu su uglavnom vrlo visoko ili isključivo seksualno orijentirane prema njima, što ne znači da takvi ljudi ne žive prividno u normalnim porodicama, običnim životom, a često i sami imaju djecu.

⁴⁸ U dokumentu pod nazivom Priručnik za monitoring i evaluaciju Akcionog plana za zaštitu djece i sprečavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini (2014. – 2015) predviđeni su jasni mehanizmi monitoringa i evaluacije uspješnosti njegove realizacije, a koji uključuju posebne planove za monitoring tri strateške oblasti te matricu vremenskog slijeda implementacije strateških aktivnosti. Pored institucija javne vlasti, u implementaciju strateških aktivnosti uključene su i organizacije civilnog društva koje aktivno djeluju u ovom području.

Mogu pripadati svim socio-ekonomskim skupinama i rasama, te posjedovati viši ili niži stepen obrazovanja. Kroz narednu spiralu prikazan je konceptualni oblik za razumijevanje faza kroz koje prestupnik prolazi:

Slika 1. Faze kroz koje seksualni prestupnik prolazi⁴⁹.

Veliki broj kriminološko-viktimoloških istraživanja pokazuje nam da pedofili postoje, nažalost, i među različitim profesijama koje bi se trebale baviti odgojem mladih i njihovim duševnim zdravljem. To je dokaz pogrešnih predrasuda da zlostavljači djece uglavnom dolaze iz siromašnijih i niže obrazovanih slojeva društva. Seksualni zlostavljači djece, uključujući i one koji se služe internetom kao sredstvom za zadovoljenjem svojih potreba, čine kategoriju opasnih kriminalaca sklonih recidivizmu. Neki počinioci shvataju da su pogriješili, ali zbog slabe kontrole impulsa ponavljaju iznova svoje posjete stranicama s pedofilskim sadržajem ili idu i dalje ka otvorenom seksualnom zlostavljanju djece.

Postotak recidivizma uveliko ovisi o nizu činjenica kao što su: dužina trajanja kazne, psihološke karakteristike počinioca, način tretmana, te kvalitet nadzora poslije završenog tretmana. Naravno, sve su ovo pretpostavke koje se izvode iz do sada registrovanih slučajeva. Izvoditi klasičnu korelaciju na

49 E. Hasanović, „Dječija pornografija kao oblik Internetskog kriminala“, Magistarski rad, Sarajevo 2011. godine.

nivou statističke značajnosti je skoro pa nemoguće. Stoga, mnoge razvijene zemlje su se okrenule programima tzv. "situacijske prevencije, kojima se preveniraju kritične situacije, zloropotreba čini vidljivijom, a i sam kontekst, te obrazovanje dece i odraslih o opasnostima za djecu u digitalnom okuženju podiže svijest o ovom problemu.

Pedofili bez obzira na kulturne razlike, obrazovanje ili materijalni status imaju sličan pristup djeci. U forumima (chat rooms) u početku im se predstavljaju kao njihovi vršnjaci, šalju im viceve i šale kako bi dijete podstaknuli na otvoreniji razgovor, a kako se razgovori nastavljaju i stepen povjerenja između njih i djece raste, uskoro traže i susret. Ispituju ih za mjesto i adresu, roditelje, školu i sve one informacije koje im se učine da bi ih mogle dovesti u blizinu te djece. Navode ih na razgovor o seksu kroz šalu, a potom od njih traže fotografije ili nagovaraju djecu na fotografiranje provokativnih scena. Nerijetko, pedofili im šalju pornografske slike kako bi ih uvjerali da je to sasvim uobičajeno i da bi trebali i oni probati isto.

Nakon takvih scena djeca pretrpe šok, ali rijetko to nekome prijave zbog osjećaja srama i krivnje koja se stvara u njima. Nažalost, često nisu u stanju ocijeniti ko su osobe s kojima kontaktiraju, tako da oni neoprezniji lako odaju svoje lične podatke koji ih poslije mogu dovesti u situaciju da i sami postanu žrtve.

1.3.1. Cyberbullying

Uz sve pozitivne strane interneta, anonimnost na internetu mogu lako iskoristiti svi oni koji žele zloropotrijebiti taj vid komunikacije. Upravo ta anonimnost potiče korisnika da bude otvoren i da podijeli objave i druge stvari koje bi im bilo neugodno izreći nekome ko ih poznaje, što je zanimljivo posebno adolescentima, koji tipično imaju neke svoje tajne.

Zloropotreba može biti ucjena raznim montiranim ili stvarnim fotografijama i videoisječcima, širenjem lažnih, neistinitih i privatnih informacija o nekome, pedofilija i drugo.

Nasilje putem interneta ili mobilnog telefona, u svijetu poznato kao cyberbullying, čest je oblik nasilja među vršnjacima. I počinitelac i žrtva su najčešće maloljetnici, ali se nerijetko ovaj fenomen registruje i među odraslima, odnosno u interakciji na relaciji maloljetnik i odrasla osoba.

Savremena kriminološka literatura upućuje da danas postoje dvije vrste nasilja putem interneta. Radi so o direktnom napadu i napadu preko posrednika.

Direktan napad događa se kad maloljetnik:

- šalje uznemirujuće poruke mobitelom, e-mailom ili na chatu
- ukrade ili promijeni lozinku za e-mail ili nadimak na chatu
- objavljuje privatne podatke ili neistine na chatu, blogu ili internetskoj stranici
- šalje uznemirujuće slike putem e-maila ili MMS poruka na mobitelu
- postavlja internetske ankete o žrtvi
- šalje viruse na e-mail ili mobitel
- šalje pornografiju i neželjenu poštu na e-mail ili mobitel
- lažno se predstavlja kao drugo dijete.

Nasilje preko posrednika je najopasnija vrsta nasilja putem interneta jer često uključuje odrasle. Ovdje, naravno, među odraslima ima mnogo ljudi s lošim namjerama. Nasilje se događa kad počinitelj napada žrtvu preko treće osobe, koja toga najčešće nije svjesna.

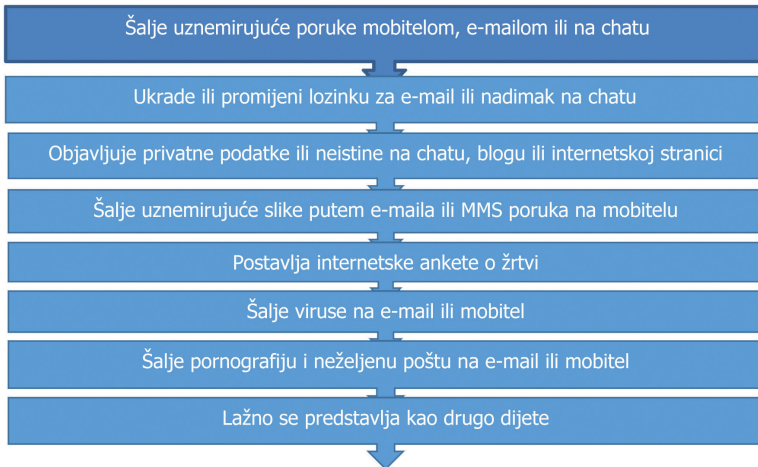
Naprimjer, neko dijete dozna lozinku drugog djeteta za njegovu e-mail adresu ili nadimak na chatu. Tako s njegove e-mail adrese može slati uznemirujuće poruke njegovim prijateljima, ostavljati neprimjerene poruke na blogu, chatu ili forumu. Svima se tako čini da je žrtva zapravo ta koja čini loše stvari.

Prijatelji će se posvađati s njim, administrator će isključiti njegov nadimak ili e-mail adresu, roditelji će se naljutiti na njega i bit će kažnjen. Oni su posrednici u zlostavljanju, a toga nisu ni svjesni. Počinitelj može staviti oglas seksualnog ili provokativnog sadržaja u ime žrtve s njenim brojem mobitela ili adresom. Na taj način dijete može doživjeti mnoge neugodnosti i naći se u opasnosti. Zato je važno o toj problematici razgovarati u školi i kod kuće, te podići svijest djece o posljedicama.

Veliki problem i faktor koji potiče pojedince da vrše nasilje na internetu je i prividna anonimnost. Anonimnost na internetu ipak u neku ruku je lažna, jer zahvaljujući jednostavnoj tehnologiji, moguće je ući u trag osobama koje uznemiravaju druge.

Stoga možemo zaključiti da međuvršnjačko nasilje putem interneta uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka, što se pokazalo naročito prisutno u BiH u nemilim događajima koji su se desili prethodnih godina.

CYBERBULLYING

1.3.2. Grooming

Grooming se navodi kao pojava koja u posljednjih nekoliko godina sve više uzima maha kao oblik zlostavljanja. Trenutno u jezicima na području Bosne i Hercegovine još uvijek nije pronađen adekvatan prijevod, dok se u susjednoj Hrvatskoj i Srbiji „grooming“ prevodi kao „timarenje“. Kada želimo objasniti grooming, treba reći da je zapravo riječ „o procesu u kojem se djeca dok su na mreži/internetu potiču da učestvuju u interakcijama seksualne prirode pri čemu ih se često izlaže neželjenim pornografskim sadržajima“.

Grooming najčešće predstavlja fazu u kojoj se dijete priprema ili na stvarni seksualni čin s odraslom osobom ili na učešće u proizvodnji dječije erotike ili fotografija seksualnog zlostavljanja djece, pri čemu zlostavljač zloupotrebljava povjerenje djeteta koje u većini slučajeva ne zna ni u koje će svrhe njegove fotografije ili snimci biti upotrijebljeni niti kakve će to posljedice imati po njegov daljnji život. Također, sam proces pripremanja djeteta za navedene činiove predstavlja vid seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djeteta, bez obzira na to što još uvijek nije došlo do stvarnog fizičkog kontakta između zlostavljača djeteta, najprije zbog toga što se dijete već u toku procesa izlaže neželjenim pornografskim sadržajima koji ga trebaju „odobrovoljiti“ i „ohrabriti“ da se i sam/sama upusti u nešto slično, a zatim i zbog toga što taj proces ima za epilog stvarni seksualni kontakt. Trenutno, savremene tehnologije (web-kamere, brz transfer velikih količina podataka, slika, snimaka i sl.) pružaju nesagledive mogućnosti da se dijete snimi nago ili u nekom seksualnom činu, a da zlostavljač nije ni došao do djeteta, samo ga je potrebno na takvo što nagovoriti. Upravo zbog toga je grooming izrazito opasna pojava koju vlade razvijenih zemalja nastoje eliminisati po svaku cijenu, te je „ugraditi“ u krivične zakone koji tretiraju problematiku seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece⁵⁰.

Kako Grooming započinje?

Grooming obično započinje susretom na internetu gdje se odrasla osoba lažno predstavlja, te nastoji zadobiti povjerenje djeteta tako što se doima ozbiljno zainteresovanom za ono što dijete voli ili ne voli i gdje se u svojoj komunikaciji sa djetetom spušta na njegov intelektualni nivo. Nakon upoznavanja sa djetetom sljedeći korak uključuje diskusije seksualne prirode, a često i slanje pornografskih materijala djetetu, odnosno žrtvi. U ovim razgovorima djeca, odnosno žrtve su „pitana ili izmanipulirana kako bi poslala svoje nage fotografije ili snimke, te otkrila detalje o sebi putem

50 Akcioni plan za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2010 - 2012, Vijeće ministara, 2009:45-52.

glasovnog ili videochata/razgovora". Najčešće se veza završava susretom u stvarnom svijetu koji je redovno seksualne prirode, a to se čini sticanjem povjerenja žrtve, ucjenjivanjem žrtve (naročito se prijete objavljivanjem ili pokazivanjem seksualno eksplicitnih fotografija ili snimaka djeteta njegovim/njenim roditeljima) ili njenim zastrašivanjem (jer dijete najčešće nesvjesno otkrije mnoge informacije o sebi). Iz do sada navedenog može se izvući i zaključak, a imajući u vidu da se ipak radi o djeci, „da je izraz „timarenje“ neprimjeren i neadekvatan da objasni navedenu pojavu kojoj bi možda prije odgovarali termini poput „pripremanja“, „privlačenja“ ili „namamljivanja djece“⁵¹.

GROOMING

DIJETE SE NA
„MREŽI“ POTIČE
NA INTERAKCIJE
SEKSUALNE
PRIRODE

Na stvarni seksualni
čin sa odraslom
osobom

Na učešće u
prozvodnji
fotografija
seksualnog
zlostavljanja djece

DIJETE SE
PRIPREMA

Pripremanje djeteta – vid seksualne eksploatacije na sljedeći način:

Susret na Internetu

Lažno predstavljanje

Diskusija seksualne prirode

Susret u stvarnom svijetu

Moguće i slanje
pornografskih materijala

- Susret seksualne prirode
- Ucjenjivanje djeteta
- Zastrahivanje djeteta

1.3.3. Sexting

Sexting kao i grooming predstavlja jedan od novih fenomena koji se pojavio sa ekspanzijom savremenih tehnoloških mogućnosti. Kako navedeni dokument objašnjava, sexting je „sociološki gledano, negativna popratna pojava tehnološkog razvoja, ali i direktna posljedica sve veće izloženosti djece, putem različitih medija, sve eksplicitnijim seksualnim sadržajima, što dovodi do njihovog preranog sazrijevanja. Psiholozi ovaj fenomen nazivaju hiperstimulacijom djece, a on ima za posledicu preuranjeno pokazivanje interesa za svoju ili tuđu seksualnost”⁵².

Sexting kao pojam „prvi put se spominje 2005. godine u magazinu ‘Sunday Telegraph’ da bi potom o ovoj pojavi naširoko izvještavali mediji u Australiji, Novom Zelandu, Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji, a u posljednje vrijeme i u drugim zemljama”. Kao i grooming, sexting je također termin koji u jezicima Bosne i Hercegovine nije našao prigodan prijevod⁵³.

Prema navodima ekspertnog tima koji je izradio Akcioni plan za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2010-2012 „termin ‘sexting’ označava slanje seksualno eksplicitnih fotografija ili poruka seksualnog sadržaja drugoj osobi elektronskim putem (najčešće putem SMS-a, MMS-a, elektronske pošte, društvenih mreža)”. Najveća opasnost i rizici sextinga su u tome što poruke takvog sadržaja obično šalju tinejdžeri jedni drugima, ne uviđajući posljedice ovakvih djela. Do sada je zabilježen nemali broj slučajeva o tome da su „djevojčice“ svojim „dečkima” slale fotografije ili videoklipove u kojima su nage. Najčešće se kao sredstvo izvršenja pojavljuju mobilni telefonski aparati. Kao primjer u navedenom dokumentu stoji: „U jednoj srednjoj školi u američkoj saveznoj državi Virđžiniji profesor je optužen za posjedovanje dječije pornografije, a svoje obnažene fotografije poslala mu je sama učenica. Mediji, naročito američki, pisali su i o djevojčicama koje su izbačene iz škola zbog slanja slikovnih poruka seksualnog sadržaja”⁵⁴.

Može se reći da je riječ o veoma opasnoj pojavi, koja bi, ako se ne stavi pod kontrolu, mogla imati nesagledive posljedice. Šaljući ovakve fotografije, djeca najčešće nisu svjesna da su to materijali koji se mogu naći svuda i koje mogu vidjeti svi, a, osim toga, ove fotografije mogu poslužiti i kao oruđe za ucjenjivanje. Kada ovakve fotografije izađu na vidjelo, odražavaju se na čitav njihov budući život. „Posljednja istraživanja provedena među djecom tinejdžerskog uzrasta otkrila su zastrašujuće podatke o tome da

52 Ibid

53 Ibid

54 Ibid

je najmanje jedna petina, kako djevojčica, a tako i dječaka, makar jednom poslala poruku ovakvog sadržaja nekome, polovina njih doživjela je da bude recipijent ove vrste poruke, a više od tri četvrtine njih u ovome nije vidjelo nikakvu opasnost⁵⁵. Vlade širom svijeta, pa i naša, pristupile su sistematskom rješavanju ovog problema na različite načine, izmjenama i dopunama svojih krivičnih zakona, apeliranjem na bolji roditeljski nadzor i komunikaciju s djecom, a naročito jakim medijskim kampanjama i školskim aktivnostima na podizanju svijesti djece o mogućim posljedicama sextinga na njihovu budućnost.

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, u svrhu generalne zaštite djece u prethodnom periodu izrađivani su Akcioni planovi za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2010-2012 i 2013-2015 sa konkretnim mjerama i radnjama.

Neke od mjera koje su realizovane i koje daju rezultate su izrada promotivnih klipova, internet stranice (www.sigurnodijete.ba) na kojoj se svi mogu upoznati sa problemima te izvršiti anonimnu prijavu, edukativne radionice po školama i dr.

SEXTING

1/5, kako djevojčica, a tako i dječaka,
makar jednom je poslala poruku ovakvog
sadržaja nekome

SLANJE SEKSUALNO EKSPLICITNIH FOTOGRAFIJA ILI PORUKA SEKSUALNOG SADRŽAJA

IZVRŠILAC

ŽRTVA
-18

1.3.4. Sextortion

Sextortion je oblik seksualnog iskorištavanja koji se primjenjuje kao oblik nefizičke prisile da se prvenstveno iznudi seksualna usluga od žrtve. Sextortion se odnosi na široku kategoriju seksualnog iskorištavanja u kojem je zloupotreba moći sredstvo prisile, kao i kategoriju seksualnog iskorištavanja u kojem se prijeti oslobađanjem seksualnih slika ili informacija koje kao takve postaju način prisile.⁵⁶

Najčešći oblik ove vrste iskorištavanja je ucjena i prijetnja privatnim fotografijama i/ili informacijama. Najčešći izvor tih sredstava ucjene su društveni mediji i dijeljenje privatnih informacija i fotografija u online dopisivanjima.

Sextortion karakteriše neravnoteža moći između nasilnika i žrtve, koju počinitelj koristi da prisili ili natjera žrtvu da pristupi seksualnim ili novčanim zahtjevima.

Primjer: Osobi sa kojom se dopisivalo dijete je poslalo svoju kompromitirajuću fotografiju, i sada ga ta osoba na razne načine ucjenjuje, najčešće pod prijetnjom da će javno objaviti tu fotografiju, ako ne uradi ono što ona želi.

Te osobe najčešće traže još više fotografija, kompromitirajućih videa i materijala koje će kasnije pretvoriti u pornografski sadržaj, koji će najvjerovatnije kasnije i dijeliti dalje putem interneta. U ovakvim i sličnim slučajevima odmah je potrebno da prekinete svaki kontakt sa osobom za koju smatrate da ucjenjuje dijete, te da sačuvate sve poruke, pozive, fotografije koje se mogu iskoristiti kao dokazni materijal. Ukoliko se ucjena odvija na društvenoj mreži, obavezno prijavite i administratoru stranice. Upozorite ih da ni slučajno ne pristanu na nalaženje sa osobom i da ne šalju više informacija ili slika u nadi da će zlostavljač prestati sa ucjenjivanjem⁵⁷.

Kao što se koristi za naprijed opisan način zloupotrebe vlasti ili moći, sextortion je i oblik korupcije u kojoj ljudi kojima je povjerena moć - kao što su vladini zvaničnici, sudije, profesori, osoblje za provođenje zakona i poslodavci - nastoje da iznude seksualne usluge u zamjenu za nešto u okviru svojih ovlaštenja da odobre ili uskrate.

Primjeri takvih zloupotreba vlasti uključuju: vladine službenike koji traže seksualne usluge za dobijanje licence ili dozvole, nastavnika koji trguju dobrim ocjenama za seks sa studentima i poslodavci koji traže seksualne

⁵⁶ www.missingkids.com/Sextortion

⁵⁷ www.sigurnodijete.ba/bs/informacije-roditelji/rpojmovi/sextortion-bos

usluge kao uslov za dobivanje posla.

Počinioci i karakteristike sextortiona⁵⁸

- Počinioci se često oslanjaju na poziciju autoriteta ili uočene neravnoteže snaga, a ne na fizičko nasilje ili da prisile dijete na seksualne usluge ili davanje novca ili robe.
- Psihološka prisila uglavnom se manifestuje kao prijetnja uskraćivanja određene beneficije ili prijetnja neželjenom posljedicom ako se ne ispune zahtjevi.
- Seksualna komponenta mogla bi uključiti potražnju počinitelaca za bilo kojim oblikom neželjene seksualne aktivnosti, kao što su izlaganje privatnih dijelova tijela, poziranje za seksualne fotografije, ili podnošenje fizičkog zlostavljanja.
- Seksualna komponenta može da se ogleda u metodama koje se primjenjuju za dobijanje roba, usluga ili novca. Naprimjer, počinitelac dobije pristup slikama koje samo sami sačinili, a koje su seksualnog sadržaja od žrtve i koristi ovaj materijal kao ucjenu za novac.
- Sextortion može uključivati (prijetnju) širenje ličnih fotografija nepristojnih slika online ili među vršnjacima. To pak može dovesti do drugih negativnih posljedica kao što su cyber bullying koji dalje viktimizira ili nanosi štetu žrtvi tj. djetetu.

42

Sextortion kako krivično djelo nije izričito inkriminisano u domaćem zakonodavstvu ili u nekom od relevantnih regionalnih ili međunarodnih pravnih instrumenata koji se odnose na seksualnu eksploataciju djece.

Međutim, Lanzarote konvencija⁵⁹ inkriminiše čin izazivanja i prisiljavanje djece da se uključe u pornografske predstave (čl. 21 (1) (a-b)⁶⁰. Ista konvencija tretira i čin traženja djece za proizvodnju dječije pornografije (čl. 23)⁶¹.

58 Informativni list "Sextortion", ECPAT International - Program borbe protiv seksualne eksploatacije djece online
59 Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe - Lanzarote Konvencija (Usvojio Komitet ministara u julu 2007. godine na 1002. sjednici zamjenika ministara)

60 Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe, „Član 21 - Krivična djela koja se odnose na učestvovanje djeteta u pornografskim predstavama

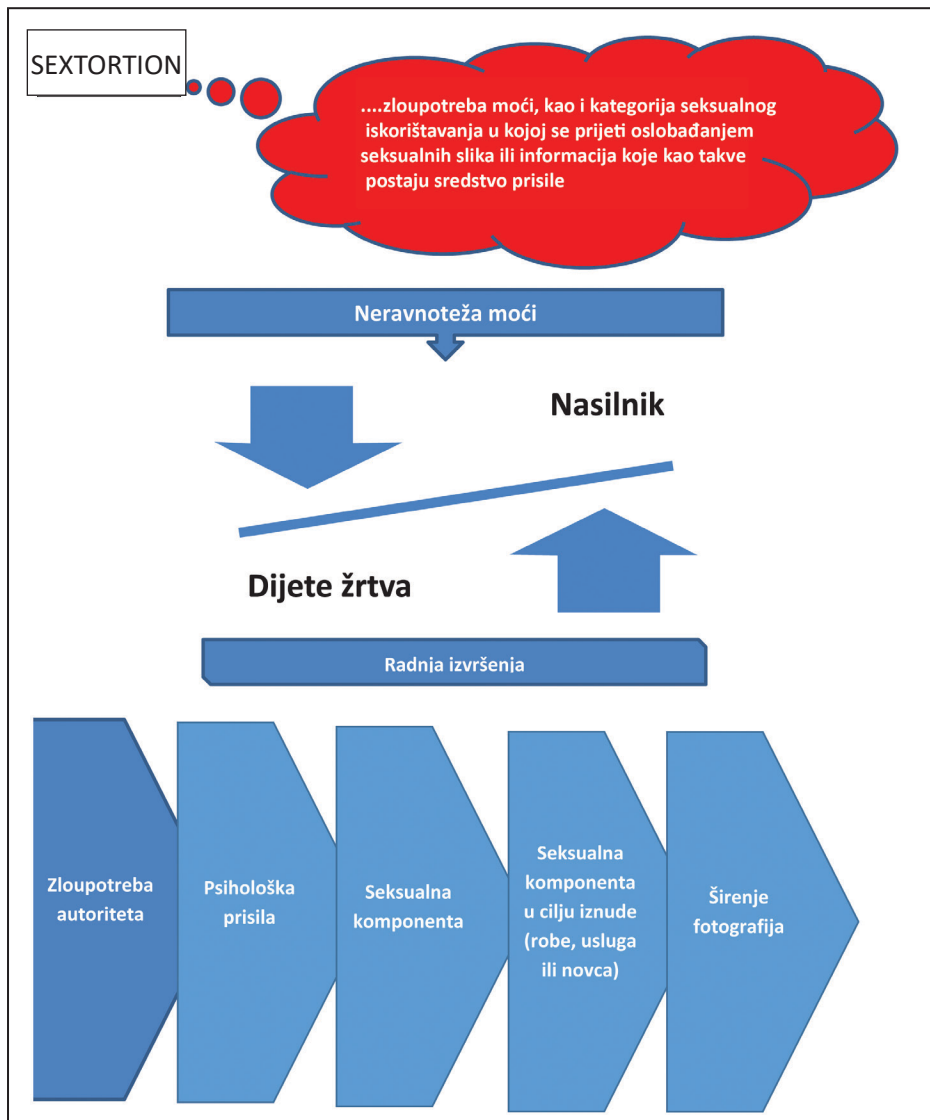
1. Članica će poduzeti potrebne zakonske i druge mjere kako bi se osiguralo da se sljedeće namjerno ponašanje krivično procesuiraju:

- a. zapošljavanje djeteta da učestvuje u pornografskim predstavama ili uzrokujući da dijete učestvuje u takvim predstavama;
- b. prisiljavanje djeteta da učestvuje u pornografskim predstavama, ili stjecanje dobiti, ili na drugi način iskorištavanje djeteta za takve svrhe;
- c. namjerno prisustvovanje pornografskim predstavama koje uključuju učešće djece.

2. Članica može zadržati pravo da ograniči primjenu paragrafa 1C na slučajeve kada su djeca zaposlena ili prisiljena u skladu sa paragrafom 1a ili b.“

61 Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe - Lanzarote Konvencija „Član 23 - Privlačenje djece za seksualne ciljeve

Čin uključivanja u seksualne aktivnosti s djetetom je inkriminisan, gdje su prisutni prinuda, sila ili prijetnja, a kada ta osoba zloupotrijebi priznat položaj povjerenja, autoriteta ili utjecaja nad djetetom ili iskoristi posebno ranjiv položaj djeteta.

Članica će poduzeti potrebne zakonske i druge mjere da krivično procesuirá namjeran prijedlog, putem informacionih i komunikacionih tehnologija, odrasle osobe da se sastane sa djetetom koje nije dostiglo starosnu dob postavljenu primjenom člana 18, paragraf 2, u svrhu činjénja bilo kojeg krivičnog djéla postavljenog u skladu sa članom 18, paragraf 1a, ili člana 20, paragraf 1a, protiv njega ili nje, kada je ovakav prijedlog praćen materijalnim aktima koja dovode do takvog susreta.“

1.3.5. Live stream (prijenos uživo u realnom vremenu) materijala seksualnog zlostavljanja djece

Live streaming⁶² (prijenos uživo u realnom vremenu) seksualnog zlostavljanja djece je radnja koja se odvija u realnom vremenu i nastaje kada je dijete prisiljeno da se pojavi pred web-kamerom te da se uključi u seksualno eksplicitno ponašanje ili da bude podvrgnuto seksualnom zlostavljanju.

Ovi akti (video ili fotomaterijali) se zatim putem live streama (prijenosa uživo u realnom vremenu) putem interneta prenose do počinioca ili kupca koji je platio i koji gleda ili traži određenu vrstu zlostavljanja koju bi gledao u realnom vremenu.

Prestupnici i njihov modus operandi

- Prestupnici za gledanje zlostavljanja djece putem npr. web-kamere (prijenosa uživo) pristup dobiju uglavnom putem posrednika ili pomagača.
- "Voditelji" (moderatori) su ponekad članovi porodice ili zajednice koji tjeraju dijete da nastupi pred web-kamerom i komuniciraju sapotencijalnim kupcima.
- Počinilac i voditelj (moderator) ili dijete dogovore tačan datum i vrijeme u kojem će se zlostavljanje održati i počinilac će se prijaviti na dogovorenu web-adresu. Dogovori oko termina se najčešće vrše putem chata, e-maila ili telefona.
- Strane uključene u zlostavljanje se dogovore o cijeni, počinilac plati, uglavnom kroz legitimne načine platnog prometa (paypal, bitcoins i sl.). Plaćanje se vrši uglavnom u malim iznosima kako bi se spriječile sumnje u vezi sa novčanim transakcijama.
- Različite platforme kao što su Skype, Facebook chat, Google talk, Viber i dr., podržavaju live stream, odnosno prijenos slike, zvuka, teksta u realnom vremenu (live stream), što pogoduje zlostavljanju putem interneta. Ovaj vid komunikacije omogućava prestupniku/zlostavljaču da vidi zlostavljanje u realnom vremenu i da ga usmjeri kroz chat ili glasovne funkcije u svojim seksualnim fantazijama.
- U nekim zajednicama, siromaštvo i ograničeno razumijevanje interneta mogu biti intervenirajuća varijabla za nasilje nad djecom u digitalnom okruženju. Naime, live streaming seksualnog zlostavljanja djece vrlo često može ponuditi jednostavan i brz izvor prihoda zlostavljaču, ali isto tako i omogućiti da plati sve svoje usluge „neinformisanom“ i „siromašnom“ okruženju.

62 Informativni list "Live streaming seksualnog zlostavljanja djece u realnom vremenu", ECPAT International, Program borbe protiv seksualne eksploatacije djece

Live streaming – prikaz seksualnog zlostavljanja djece u realnom vremenu nije eksplicitno inkriminisan kao krivično djelo u bilo kojem od relevantnih regionalnih ili međunarodnih pravnih propisa o seksualnom iskorištavanju djece. Međutim, Lanzarote konvencija⁶³ inkriminiše čin zapošljavanja ili prisiljavanje djece da učestvuju u pornografskim predstavama (čl. 21 (l) (a-b)⁶⁴, kao i namjerno prisustvo djece pornografskim predstavama (c). Štaviše, inkriminiše čin pomaganja poticanja i pokušaja radnji koje su inkrimisane kao oblik krivičnog djela (čl.20) u navedenoj konvenciji (čl. 24)⁶⁵.

63 Ibid 12

64 Ibid 13

65 Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe, „Član 24 - Pomaganje ili poticanje i pokušaj“

1. Članica će poduzeti potrebne zakonske i druge mjere da se uspostavi kao krivično djelo, kada je namjerno počinjeno, pomagano ili poticano, činjenje svakog krivičnog djela uspostavljenog u skladu sa ovom Konvencijom.
2. Članica će poduzeti potrebne zakonske i druge mjere da upostavi kao krivično djelo, kada je namjerno počinjen, pokušaj da se počinji krivično djelo uspostavljeno u skladu sa ovom Konvencijom.
3. Članica može zadržati pravo da ne primjenjuje, u cijelosti ili djelomično, paragraf 2, na krivična djela uspostavljena u skladu sa članom 20, paragraf 1b, d, e i f, član 21, paragraf 1C, član 22 i član 23.“

LIVE STREAM

.....dijete je prisiljeno da se pojavi pred web-kamerom i da se uključi u seksualno eksplicitno ponašanje ili da bude podvrgnuto seksualnom zlostavljanju.

Dijete se mora pojaviti pred web-kamerom

PRISILA

Dijete se mora uključiti u seksualno eksplicitno ponašanje

Dijete mora biti podvrgnuto seksualnom zlostavljanju (ili pokušaju seksualnog zlostavljanja)

Dobijanje pristupa preko posrednika

Karakteristike „Live stream“

Voditelji (moderatori) su vrlo često i članovi porodice

Dogovor o terminu putem chata, e-maila, telefonom...

Dogovor o cijeni i načinu plaćanja

- Najčešći razlozi??**
- Siromaštvo
 - Brz izvor prihoda
 - Ograničena spoznaja o internetu

1.4. Povezanost online nasilja sa drugim vrstama nasilja

Konsenzus o odnosu klasičnog i elektroničkog zlostavljanja i nasilja među djecom još uvijek nije u potpunosti postignut. Neki autori smatraju vršnjačko zlostavljanje jedinstvenim fenomenom (npr. Beran i Li, 2007, Mehari, Farrell i Le, 2014), a nasilna ponašanja među djecom koja se odvijaju u virtuelnom svijetu tek nastavkom klasičnog nasilnog ponašanja, odnosno novim modalitetom iste pojave. Pritom se koriste elementima definicije klasičnog zlostavljanja kako bi definisali online zlostavljanje (Mehari i sur., 2014). Kako bi se ponašanje djece smatralo zlostavljanjem, bilo da se odvija u neposrednoj interakciji ili u virtuelnom okruženju, važno je da uključuje opetovana agresivna postupanja s namjerom nanošenja štete, pri čemu se javlja neravnoteža snaga između djeteta koje čini i onog koje doživljava takvo postupanje.

U tom smislu, online nasilje među djecom se može smatrati jednim od indirektnih oblika agresivnog postupanja koja se ne odvijaju u interakciji «licem u lice» (kao što je slučaj kod klasičnog relacijskog nasilja), već posredstvom online medija (Beran i Li, 2007). Nadalje, ekvivalentnost klasičnog i virtuelnog nasilničkog ponašanja se ogleda u usklađenosti uloga djece uključene u oba modaliteta nasilja (Beran i Li, 2007). Tako su djeca koja čine klasično nasilje sklona i nasilnom postupanju putem elektroničkih medija. Isto tako, djeca koja su izložena klasičnim oblicima nasilja od strane vršnjaka često doživljavaju i online nasilje. Mladi koji istovremeno čine i doživljavaju klasično vršnjačko nasilje također vrše nasilna postupanja u virtuelnom okruženju te su im ujedno i izloženi (Mehari, Farrell i Le, 2014).

Slično kao i kod klasičnog nasilja kojem mogu svjedočiti vršnjaci, poruke ili komentari mogu biti predstavljeni u javnom virtuelnom domenu i biti dostupni poznanicima ili nepoznatim osobama djeci uključenoj u nasilje. Drugim riječima, uloga „publike“ u virtuelnom prostoru je u određenoj mjeri uporediva sa ulogom vršnjaka i prolaznika u školi ili na ulici (Beran i Li, 2007).

Također, element štete kao posljedice online zlostavljanja djece je ključan, ali ponekad manje očigledan i prepoznatljiv u virtuelnom okruženju (Vandebosch i Van Cleemput, 2008). S obzirom na to da djeca sklona vršenju nasilja putem interneta ne vide osobu kojoj nanose štetu niti posljedice takvog ponašanja, Patchin i Hinduja (2015) drže kako nije opravdano nastalu štetu posmatrati iz perspektive mladih koji se nasilnički ponašaju, jer su oni obično skloni racionalizaciji i umanjivanju posljedica svojih radnji.

Nadalje, zbog prirode virtuelnog okruženja postoji izvjesna vjerovatnost opetovanosti nasilnih postupaka (Patchin i Hinduja, 2015). Pritom i samo jednokratna objava nasilnog sadržaja na internetu može doprinijeti ponovljenom doživljaju nasilja osobe koja mu je izložena i to svaki put kada je online.⁶⁶

Iz navedenog se može zaključiti da je online nasilje u većini slučajeva povezano sa drugim oblicima međuvršnjačkog nasilja, a prvenstveno sa fizičkim nasiljem koje često prelazi u online nasilje.

Same posljedice i mogućnosti online nasilja u odnosu na klasično nasilje su drastične. Nažalost, slučajevi koji su tragično završili u BiH su u velikom procentu imali tzv „online etiologiju“. Naravno, klasično nasilje, koje može biti i kao epilog „online nasilja“, u svom nekom ekstremnom obliku može da nosi trajne fizičke i psihičke posljedice, a nerijetko da za posledicu ima i smrt. Sve su ovo razlozi zbog kojih se ovom fenomenu mora pokloniti značajna pažnja.

Online nasilje u bilo kojem svom obliku ima mnogu veću „publiku“ te na taj način i sam broj učesnika u zlostavljanju u odnosu na klasični oblik nasilja je mnogo veći. Sam publicitet neke „loše“ objave na internetu, a prvenstveno na profilima društvenih mreža, nesaglediv je. Ako uzmemo za primjer da jedna osoba ima cca. 800 tzv. „facebook prijatelja“ i da tih 800 prijatelja na svojim profilima imaju isti ili približan broj prijatelja (800*800) 640.000 hiljada potencijalnih učesnika u online nasilju. Naravno, nisu svi od 640.000 aktivni učesnici online nasilja, ali su potencijalni pasivni gledaoci koji samom svojom nereakcijm indirektno učestvuju u nasilju, osim u slučaju ako to nasilje nisu prijavili na bilo koji dostupan način.

⁶⁶ „Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja“, N. Strabić A.Tokić Milaković, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada

2. SISTEM RANOG PREPOZNAVANJA NASILJA NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU

Da bismo mogli što ranije da prepoznamo nasilje nad djetetom na internetu, potrebno je da znamo šta sve radimo i dozvoljavamo, pa da dijete postane, eventualno, nečija žrtva. Djeca su gotovo od početka svoga života izložena utjecaju medija. Čim svojoj socijalnoj sredini iskažu interes za okruženje i da imaju želju da ga ispituju, roditelji se nerijetko ne libe da ih stave pred medijske uređaje (televizor, kompjuter, tablet ili mobilni telefon) i da onda oni sa njih počnu da konzumiraju različite sadržaje.

U početku je izloženost djece medijskim sadržajima pasivna, tj. oni su samo pasivni posmatrači, tj. konzumenti crtanih filmova ili muzike. Kako dijete odrasta, tako ono samo mijenja odnos prema medijima i postaje njihov aktivni konzument, tj. odnos prerasta u interakciju. Sada dijete počinje da igra igrice na internetu, te, kako odrasta, internet koristi u svrhu ostvarivanja kontakata sa drugim osobama, takođe korisnicima interneta.

Svakodnevno i višesatno provođenje vremena na internetu treba da predstavlja razlog za zabrinutost, zbog više razloga, ali posebno jer je nasilnih sadržaja sve više i djeca svakim danom imaju sve više potrebe da ih konzumiraju, pa im se na taj način tolerancija prema nasilju povećava. U odnosu na televizijsko nasilje, u kojem su djeca kao posmatrači u pasivnoj poziciji, na internetu djeca ulaze u interakcije i njihova uloga u situacijama nasilja je aktivna. Veliki broj naučnika (Gentle, Lynch i Wlash, 2002, Gentle i Andreson, 2003) smatraju da je utjecaj nasilnih videoigrica na dijete koje ih igra vrlo intenzivan. Njegov intenzitet se ogleda u tome da djeca vrlo vješto kopiraju likove, kako u njihovim kretanjima, tako i u karakteru, što znači da preuzimaju i njihov sistem vrijednosti. Na ovaj način djeca uče od malena da se nasilno ponašaju prema drugima. Zašto je ovo važno da se napomene, kada govorimo o seksualnom nasilju putem interneta? Ako dijete od malena uči da se nasilno ponaša, naravno prema ilustrovanim junacima, njemu onda nije problem da to nasilno ponašanje prenosi i u vanjsku sredinu, prema svojim drugarima, ali isto tako mu ne predstavlja problem da oblike nasilnog ponašanja mijenja.

Na internetu djeca mogu biti dio različitih područja. Mogu da igraju igrice, ali mogu i da komuniciraju na chatovima, blogovima, forumima, kako sa svojim vršnjacima, tako i sa drugim osobama. Ono što je zajedničko chatu, blogu i forumu jest korištenje nadimaka, koji korisnicima omogućavaju anonimnost. Tako oni jedni o drugima znaju samo ono što se iznese na internetu. Anonimnost omogućava ljudima da budu otvoreni i da sa drugima podijele informacije koje bi im bilo teško ili nikada ne bi mogli

da kažu onima koji ih poznaju. Ovakav vid komunikacije može biti vrlo opasan za djecu, koja mogu anonimnost da iskoriste da bi bili "neko drugi", da bi radili stvari koje su im u stvarnom životu zabranjene. Anonimnost im omogućava veliki prostor slobode, koja za njih može biti vrlo opasna.

Također, anonimnost može biti i pozivnica svima koji žele da zloupotrijebe ovakav način komunikacije, jer nisu svi korisnici interneta dobronamjerni, a neki mogu biti i vrlo nasilni. Pojedini korisnici upravo koriste internet, kako bi putem njega iskalili sve svoje frustracije, te kako bi povrijedili nekoga. Nasilnik posebno dobije na hrabrosti, jer se sa žrtvom ne suočava direktno. Žrtvi na internetu je opet teže jer može više puta da pročita ono što je nasilnik o njoj napisao. Pored žrtve tu postoje i posmatrači, koji svjedoče nasilju i kojih je mnogo više, nego kod drugih oblika vršnjačkog nasilja. Kako god posmatrači mogu da budu percipirani kao neko ko svjedoči nasilju i da se u skladu sa tim žrtva još više osjeća posramljeno i da taj čin nasilja doživi teže, posmatrači mogu biti i oni koji pomažu u prijavi nasilja i razotkrivanju počinioca.

Dostupnost pornografskih sadržaja u današnje vrijeme je potpuna. Svako može nesmetano da, pretražujući različite internet stranice, dođe i na one koje nude eksplicitne scene seksualnog odnosa. Na ovaj način, danas je sigurnost djece na internetu u potpunosti ugrožena. Mlađa djeca nemaju kognitivnih, niti bilo kojih drugih kapaciteta, da te sadržaje razumiju i mogu ih percipirati kao nasilne. Prilikom izlaganja tih sadržaja oni osjećaju uznemirenost i zbunjenost. Međutim, ni izlaganje adolescenata ovim vrstama sadržaja nije beznačajno, posebno zato što su oni ipak motivisani za gledanje tih sadržaja, jer u periodu srednje adolescencije sazrijevaju za uspostavljanje prvih seksualnih odnosa. Postoji dosta studija koje su se bavile ispitivanjem veze između izloženosti pornografskim sadržajima i stavova prema seksualnom odnosu (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012., Buljan Flander, Kocijan Hercigonja, 2003). Većina njih povezuje rano izlaganje pornografskim sadržajima sa negativnim stavovima prema seksualnom odnosu, doživljajem seksualnog odnosa kao rekreativne aktivnosti, te uključivanjem u devijantna seksualna ponašanja. Upravo pedofili koriste ova saznanja, kada žele djecu da uvuku u odnos, tako što im prikazuju filmove ili slike eksplicitnog seksualnog odnosa. Neka istraživanja dobijaju rezultate koji ukazuju i na ovisnost o seksualnim sadržajima, koja se manifestuje češćim gledanjem eksplicitnih sadržaja.

2.1. Praćenje fenomenologije

2.1.1. Rani znakovi

Kada govorimo o prevenciji nasilja nad djecom na internetu, vrlo je važno znati koji su to prvi znakovi da je dijete potencijalna žrtva nečijeg nasilnog ponašanja. Ponašanja koja dijete može da manifestuje, a da mogu da nam ukažu na potencijalno seksualno nasilje putem interneta su sljedeća:

- a) skriva ekran, telefon, tablet, kada naiđe roditelj ili neka druga osoba;
- b) brzo prebacuje na drugu internet stranicu, kada osjeti prisustvo druge osobe;
- c) djeluje nervozno prilikom korištenja kompjutera, laptopa, tableta ili telefona;
- d) nervozno je kada dobije poruku na telefon ili kompjuter;
- e) provodi prilično mnogo vremena online za računarom ili telefonom;
- f) izbjegava prijatelje, izlazak napolje;
- g) otvara nove profile na društvenim mrežama;
- h) prima pozive nepoznatih osoba;
- i) kući stižu paketi za koje nema objašnjenja;
- j) školski uspjeh slabi, kao i zainteresovanost za školu i učenje.

Sva ova gore navedena ponašanja ne moraju biti automatski znak da je dijete žrtva seksualnog nasilja na internetu, ali mogu da nam ukazuju da se dijete bavi nekim radnjama, za koje ne želi da roditelj sazna. Većina ovih ponašanja može biti znak i da je dijete neko ko je prema drugima nasilan na internetu.

2.1.2. Simptomi

Doživljavanje nasilja putem interneta negativno utječe na fizičko, socijalno i kognitivno funkcionisanje djeteta, te na sve navedene aspekte razvoja. Prepoznavanje simptoma seksualnog nasilja putem interneta je mnogo teže nego nekih drugih oblika nasilja. Simptomi koji se mogu javiti su sljedeći:

- a) depresija,
- b) anksioznost,
- c) socijalna izolacija,
- d) povrijeđenost i osjećaj zbunjenosti,
- e) niže samopoštovanje,

- f) bespomoćnost,
- g) slaba koncentracija i pažnja,
- h) poteškoće sa spavanjem,
- i) problemi sa apetitom,
- j) razdražljivost, nagla promjena raspoloženja,
- k) narušeno fizičko zdravlje (glavobolje, mučnine, bolovi u stomaku).

Pretraživanjem kriminološko-viktimološke literature, možemo konstatovati da se kod žrtava seksualnog nasilja putem interneta najčešće konstatuje prisustvo više od jednog od gore navedenih simptoma. Najčešće su to depresija, povrijeđenost i osjećaj zbuđenosti, te niže samopoštovanje (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012). Žrtve sebe opisuju kao nebitne i bespomoćne. Pored toga, ako je dijete duži period žrtva, javljaju se i suicidalne ideje i nagle promjene raspoloženja. Također, neke žrtve osjete poriv da istom mjerom uzvrate zlostavljaču i tom prilikom osjete mržnju i bijes. Djeca kod kojih se javi problem depresije mogu imati nagle promjene raspoloženja i motivacije, kao i pad koncentracije te poteškoće sa pamćenjem. Osim toga, za depresiju su karakteristični osjećaji razdražljivosti i tuge, kao i osjećaji praznine, mentalne iscrpljenosti i bespomoćnosti. Osobe s depresijom mogu imati osjećaj krivice, kao i probleme sa spavanjem, koji uključuju nesanicu, ali i hipersomniju. Kod djece koja pate od depresije javlja se ili gubitak apetita ili prejedanje.

Anksioznost podrazumijeva emocionalnu reakciju koja se sastoji od napetosti, strepnje, nervoze i zabrinutosti. Ona se može manifestovati na različite načine. Ipak, prvenstveno je predstavljanje pretjeranom zabrinutošću. Osim toga, neki od simptoma karakterističnih za anksiozno stanje su razdražljivost, nervoza ili nemir, poteškoće sa spavanjem te poteškoće sa koncentracijom. Posebno je važno istaknuti da djeca, kao i odrasle osobe, kada su jedan duži period pod utjecajem anksioznosti, postaju depresivna, jer im anksioznost predstavlja problem u funkcionisanju. Nju karakteriše lagan početak, tako da djetetu samo određene situacije predstavljaju brigu, ali se s vremenom broj tih situacija povećava i problem za dijete se usložnjava. Tako se dijete može dovesti u stanje generalizovane anksioznosti, kada sve oko sebe vidi kao prijetnju. Život u ovakvom stanju je vrlo težak, jer se dijete dislocira iz brojnih situacija, odvaja od prijatelja, osamljuje i na taj način stvara dobro tlo za razvoj depresije. Odrastanje sa anksioznošću i depresijom, te njihovim simptomima, za dijete je vrlo kompleksno, jer mu se narušava zdrav bioritam, te dovodi i do fizičkih oboljenja.

3. PREPOZNAVANJE I PRIJAVLJIVANJE SLUČAJEVA

3.1. Prepoznavanje i prijavljivanje u školi

Odgojno-obrazovne ustanove u koje spadaju predškolske ustanove, osnovne i srednje škole, te đачki domovi, imaju zadatak da djecu zaštite od bilo kakvog vida nasilja i zlostavljanja, pa tako i putem interneta i da im omoguće sigurno odrastanje. Za razliku od fizičkog nasilja, koje je vidljivo oku posmatrača, nasilje putem interneta je vrlo podmuklo i prikrivano i njegove posljedice su vidljive mnogo kasnije. Zato je i mnogo teže zaštititi djecu od ovakvih oblika nasilja, kada su u pitanju odgojno-obrazovne ustanove. Međutim, učitelji, nastavnici, profesori, stručni saradnici, direktori i drugi radnici odgojno-obrazovnih ustanova su dužni poduzeti mjere zaštite prava djeteta/učenika i u vezi sa svakom povredom tih prava odmah učiniti sljedeće korake.

3.1.1. Nasilje koje se dogodilo u odgojno-obrazovnim institucijama

Ukoliko dijete/učenik manifestuje neke oblike ponašanja, navedene među simptomima, koji ukazuju na to da je dijete žrtva seksualnog nasilja na internetu, nadležni su dužni obavijestiti direktora institucije (vrtića, škole ili doma), koji će automatski obavijestiti roditelje (staratelje) djeteta. U slučajevima kada se sumnja da je jedan od roditelja ugrozio dijete, potrebno je da se obavijesti nadležni centar za socijalni rad (CSR), te dalje postupa u skladu sa uputstvima dobijenim od stručnih radnika CSR. U svakoj situaciji kada dijete saopći da je riječ o nasilju na internetu, potrebno je o tome obavijestiti policiju. Direktor škole, psiholog i pedagog sastavljaju službenu zabilješku o prijavi nasilja, kao i o poduzetim aktivnostima, razgovorima, izjavama i svojim opažanjima, koju dostavljaju na zahtjev drugim nadležnim tijelima formalne socijalne kontrole (policiji, centru za socijalni rad i sl.). Službenu zabilješku sastavlja i potpisuje stručna osoba koja je „otkrila“ slučaj, dok direktor škole izrađuje i potpisuje službeni popratni akt. Školi se preporučuje da čuva navedene akte u vlastitoj arhivi do djetetovog punoljetstva.

3.1.2. Nasilje koje se dogodilo van odgojno-obrazovnih institucija, a prepoznato je u njima

Prosvjetni radnici i drugi zaposleni u odgojno-obrazovnim ustanovama obavezni su da prate i reaguju kada prepoznaju znakove nasilja na internetu nad djetetom. U slučaju da primijete neke od znakova, dužni su da pozovu

roditelje i da u saradnji s njima djeluju na polju zaštite djeteta. U svakom slučaju, u saradnji s roditeljima, potrebno je o samom nasilju putem interneta obavijestiti i policiju. Ako se sumnja da je jedan od roditelja počinio nasilje nad djetetom, pozivaju se nadležni CSR i policija. O svemu je potrebno da se pravi zabilješka i da se čuva u arhivi.

3.1.3. *Nasilje koje počine zaposlenici odgojno-obrazovnih ustanova*

Ako je, prema saznanjima, nasilje nad djetetom počinila bilo koja osoba zaposlena u odgojno-obrazovnoj ustanovi, ustanova je dužna pokrenuti postupak utvrđivanja svih činjenica i okolnosti, radi utvrđivanja odgovornosti počinioca, bez obzira na pokretanje, vođenje i ishod postupka pred nadležnim institucijama izvan ustanova. U svim slučajevima nasilja ustanova će voditi odgovarajuću evidenciju zaštićenih podataka. Ti se podaci čuvaju do punoljetstva djeteta žrtve nasilja.

3.2. *Postupanje policije u slučajevima nasilja nad djecom u digitalnom okruženju*

Kada je u pitanju istraživanje ove oblasti od strane policijskih službenika agencija za provođenje zakona, može se reći da oni tu nemaju veliko iskustvo, posebno u slučajevima kada se kao sredstvo izvršenja pojavljuje računar ili se kao mjesto izvršenja pojavljuje internet. Sve ovo prouzrokovalo je nedovoljno odgovarajućih obuka iz ove oblasti kriminala. Isti problem pojavljuje se i kod tužioca nedovoljnim poznavanjem računarskih tehnologija i osnovnih pojmova i funkcija. Gotovo pa više i ne postoji istražna radnja koja ne uključuje i pretraživanje digitalnih podataka sa računara, mobitela ili drugih uređaja za pohranu podataka, društvenih mreža i sl. Toliko smo okruženi tehnologijom da policija sve češće koristi digitalne tragove i dokaze koji ostaju za kriminalcima kako bi im ušla u trag. Čak i onda kada same kriminalne aktivnosti nisu u vezi sa informatikom ili zloupotrebom digitalnih informacija.

Ako su prepoznate neke od zloupotreba djece putem IKT-a, potrebno je obavijestiti najbližu policijsku agenciju o tome te podnijeti prijavu protiv poznatog ili nepoznatog počinioca. Isto tako, ako možemo prijavu izvršiti online putem internet stranice www.sigurnodijete.ba, gdje svaka prijava bude prosljeđena nadležnoj agenciji za provođenje zakona koja dalje postupa u skladu sa pozitivnim pravnim propisima i svojim nadležnostima. Bitno je napomenuti da svi materijali (chat komunikacija, fotografije, profili na društvenim mrežama, SMS, MMS poruke i dr.) budu ustupljeni agenciji za provođenje zakona radi boljeg i efikasnijeg postupanja.

U ovim slučajevima najčešće se prikupljaju „digitalni dokazi” jer, kako smo već naveli, računari mogu između ostalog da služe za komunikacije, ali i za izvršenje krivičnog djela. Postavlja se pitanje šta je to digitalni dokaz. Jedna od definicija kaže da je to: „Svaka informacija koja je generisana, uskladištena ili prenesena u digitalnoj formi, a može poslužiti kao dokaz na sudu”, dok druga definicija koja je malo opširnija kaže da je to „informacija koja obuhvata digitalne podatke računara, digitalnih fotoaparata, kamera, mobilnih telefona, faksova i drugih digitalnih uređaja, a koja ima dokaznu snagu na koju se sud može osloniti”⁶⁷.

Iz navedenih definicija proizilazi: da bi digitalni dokaz bio prihvaćen na sudu, on mora biti prihvatljiv, autentičan, kompletan, pouzdan, te uvjerljiv i razumljiv.

Svi načini prikupljanja podataka se moraju provoditi u skladu sa zakonskim rješenjima, jer mimo toga neće biti prihvatljivi kako za sud tako i za tužilaštvo i policiju.

Kao i svaka druga radnja, i ova ima određene procedure i principe. Osnovni principi koji se odnose na postupak prikupljanja i analize digitalnih dokaza su:

Princip 1. (Princip očuvanja digitalnog dokaza/princip integriteta dokaznog materijala)

55

Niti jedna akcija poduzeta od nadležnih državnih organa ili njihovih službenika ne smije izmijeniti podatke koji se čuvaju na računaru ili nekom drugom nosaču podataka, a koji kasnije može biti prezentiran na sudu.⁶⁸

Princip 2. (Princip kompetentnosti/stručnosti)

U okolnostima kada je neophodno da se pristupi originalnim podacima na računaru ili nekom mediju za čuvanje podataka, osoba koja vrši pristup originalnim podacima mora biti kompetentna da pristupi tim podacima i sposobna da pruži utemeljeno objašnjenje značaja i posljedica njegovih aktivnosti, svejedno da li se radi o policijskom službeniku, stručnoj osobi ili sudskom vještaku.⁶⁹

67 Prezentacija „Prikupljanje i analiza digitalnih dokaza” Kriminalističko-policijska akademija, Beograd 2. i 3. juni 2011. godine.

68 Prezentacija „Prikupljanje i analiza digitalnih dokaza”, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd 2. i 3. juni 2011. godine.

69 Ibid

Princip 3. (Princip tzv. lanca istrage)

Zapisnik o vještačenju ili zapisnik o svim postupcima koji se primjenjuju na digitalnim dokazima treba da budu dobro i detaljno dokumentovani. Nezavisna treća strana bi trebalo da bude u stanju da ispita te postupke i postigne iste rezultate.⁷⁰

Princip 4. (Princip zakonitosti)

Osoba nadležna za istragu (policijski službenici, tužioci, sudije i dr.) imaju ukupnu odgovornost za osiguranje poštivanja zakona i drugih principa.⁷¹

Ovi principi bi trebali biti univerzalni i primjenjivi prilikom prikupljanja digitalnih dokaza posebno kada se radi o slučajevima dječije pornografije, ali kao i kod svih drugih principa u primjeni navedenih javljaju se određeni problemi a to su: loše pisana pravila i procedure ili njihovo nepostojanje; nedostatak obuke, ljudskih resursa i opreme; nezainteresovanost i nedostatak odgovornosti za njihovu provedbu.

3.3. Postupanje organa starateljstva

Organi starateljstva (centri za socijalni rad i službe socijalne zaštite) vrlo često su mjesta u kojima se prijavljuju slučajevi nasilja nad djecom. U organu starateljstva se, po prijemu prijave nasilja nad djecom u bilo kojem obliku pa i onom u digitalnom okruženju, ona razmatra i procjenjuje. Ova aktivnost podrazumijeva procjenu stanja, rizika i potrebe djeteta ali i porodice u kojoj se slučaj desio. Ovakva procjena mogla bi se nazvati i prijemnom procjenom koju vrši prijemni radnik u centru. Ova procjena podrazumijeva da prijemni radnik centra, na osnovu razgovora s podnosiocem prijave, koji može biti stručnjak iz druge ustanove, nastavnik ili osoblje škole, roditelj djeteta ili druga osoba. Prijem i razmatranje prijave i provjera postojećih informacija u centru, koji ne bi trebalo da traju duže od jednog radnog dana, mogu imati tri moguća ishoda: registrovanje prijave, bez otvaranja slučaja u centru i, po potrebi, upućivanje na druge službe u zajednici; otvaranje slučaja u centru i poduzimanje mjera neodložne intervencije, ako su indicirane.

U svim slučajevima kada centar dođe do saznanja da postoji sumnja da je prema djetetu učinjeno krivično djelo i/ili prekršaj, potrebno je da o tome što ranije obavijesti tužilaštvo i policiju. Potrebno je, također, da centar i policija razmotre zajedničke korake u ranoj fazi rada na slučaju i da usaglasе postupke. Ono što je jako značajno i na čemu treba insistirati je kvalitetan postupak početne procjene. Postupak početne procjene potrebno je da vodi stručni radnik centra zadužen kao voditelj procjene-predmeta, uz pomoć

70 Ibid

71 Ibid

stručnog tima centra. Početna procjena treba da odgovori na osnovna pitanja: o ugroženosti djeteta; o rizicima po dijete; da li ima razumnog osnova za sumnju da postoji ozbiljna opasnost za oštećenje zdravlja i razvoja djeteta; koje se usluge i mjere zaštite mogu pružiti djetetu i porodici; ovdje u kontekstu porodice mislimo na nenasilnog roditelja na osnovu dostupnih podataka i zaključaka početne procjene.

3.4. Postupanje zdravstvenih ustanova

Kao i u ostatku modernog svijeta, i u Bosni i Hercegovini zdravstveni sistem ima značajnu ulogu u zaštiti zdravlja djece u različitim vidovima nasilja. Radi se o stručnom pregledu koji ima za cilj zdravstvenu zaštitu djece, ali i brigu za njihovo fizičko i mentalno zdravlje nakon slučajeve nasilja.

Ova uloga naročito je izražena u samom prikupljanju podataka primjenom specijalizirane dijagnostike (pedijatrijska, psihijatrijska, ginekološka), te obavljanju sudskomedicinske ekspertize u specijaliziranom tretmanu djeteta i porodice i u samom praćenju razvoja djeteta. U praksi ljekara i drugih zdravstvenih radnika koji, radeći s djecom i porodicama, dolaze do saznanja koja ukazuju na nasilje nad djetetom, može se javiti dilema da li prijava nasilja dolazi u sukob s principom povjerljivosti, tj. obavezom čuvanja profesionalne tajne. U ovakvim slučajevima zdravstveni radnici obavezni su prijaviti slučaj centru za socijalni rad i policiji, jer je, prema Konvenciji o pravima djeteta, princip najboljeg interesa djeteta taj koji ima prednost, odnosno upućuje na dužnost prijavljivanja, ako je u najboljem interesu djeteta, i svakako ima prednost nad obavezom čuvanja profesionalne tajne.

Zdravstveni radnik treba znati prepoznati fizičko, seksualno i emocionalno nasilje nad djetetom kao i samo zanemarivanje djeteta. Nasilje nad djetetom može se dogoditi bilo gdje, ali se najčešće događa u krugu porodice od najbližih srodnika djeteta. Od zdravstvenog radnika ne očekuje se samo da liječi posljedice nasilja, već se treba, a prema pozitivnim propisima mnogih zemalja, i mora uključiti u integralno rješavanje problema izvršavajući svoju etičku, moralnu i zakonsku obavezu prijavljivanja ovakvih slučajeva.

Kako postupiti u slučaju da vam se dijete povjeri da je žrtva nasilja i da insistira da to ne kažete nikome?

U rješavanju te dileme neophodno je naglasiti da je po Konvenciji o pravima djeteta princip najboljeg interesa djeteta taj koji ima prednost. Dužnost prijavljivanja ima prednost nad obavezom čuvanja profesionalne tajne kao što je regulisano i krivičnim zakonima u Bosni i Hercegovini. Djetetu se ne smiju davati lažne informacije. Dijete ima pravo na informaciju o daljnjim koracima o mjerama zaštite i zbrinjavanja. Informisanje djeteta prilagođava se njegovom uzrastu i stepenu mentalnog razvoja, vodeći se principom najboljeg interesa djeteta.

Iscrpní hodogrami i njihovi opisi prezentirani u Smjernicama za postupanje u slučajevima nasilja nad djecom u BiH, iz 2013. godine, priloženi su u vidu postera uz ovu Publikaciju

4. PREVENCIJA NASILJA NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU

4.1. Preventivni programi

U današnje vrijeme, većina djece odrasta uz IKT kao integrisani dio svakodnevnog života i koji služe kao odlično sredstvo za dobivanje informacija o raznim temama i interakcija sa prijateljima i poznanicima. Međutim, sa naglom ekspanzijom informacionih i komunikacionih tehnologija nastaju i nove opasnosti za djecu, kao i potreba za intenzivnijim nadzorom korištenja IKT-a. Jedan od načina prevencije i zaštite djece na Internetu je edukacija i upoznavanje djece i odraslih koji ih okružuju o opasnostima koje informacione i komunikacione tehnologije donose i kako se najbolje zaštititi.

4.1.1. Šta preventivno mogu da urade roditelji?

58

Kada je prevencija nasilja nad djecom putem interneta u pitanju, preventivni rad roditelja treba da se kreće u sljedećem pravcu. Roditelji treba da budu zainteresovani za djetetove aktivnosti na internetu i da ne dozvole svojoj djeci da njihova potreba za privatnošću nadvlada roditeljevu potrebu za djetetovom sigurnošću. Svako dijete treba da ima postavljena pravila korištenja interneta, tj. kompjutera i ostale IKT. Pod ovim se podrazumijeva da roditelji treba da budu ti koji će utvrditi koje internet stranice njihova djeca smiju koristiti, kao i u kojem vremenu i koliko dugo. Svi uređaji na kojima dijete može koristiti internet treba da budu u dnevnoj sobi, nikako u dječijoj. Djecu učimo da kada im se na ulici obrati osoba koju ne poznaju, ne stupaju s njom u kontakt, kao i da pozovu upomoć neku drugu osobu, ukoliko im ta osoba počne smetati. Isto tako je djecu potrebno naučiti da je strana osoba neko ko se izbjegava i na internetu. S njima se ne razgovara, a kamoli dijele lični podaci ili bilo kakve informacije o sebi ili porodici. Ako je dijete korisnik društvenih mreža, onda je vrlo važno da mu roditelj na tim društvenim mrežama bude prijatelj. Ako roditelj nije korisnik društvenih mreža, onda je važno da odredi neku drugu odraslu osobu, blisku sebi i djetetu, koja će kontrolisati djetetovo ponašanje na tim mrežama.

Pored ovih savjeta, roditelji bi trebalo da znaju još nešto. Vrlo je važno da dijete nauče da nikome ne daje svoje passworde, kao ni lične podatke (ime, prezime, imena roditelja, datum rođenja, mjesto rođenja, adresu, naziv škole koju pohađa, ili pak broj kreditne kartice roditelja i sl.). Također, djeca treba da znaju da ne prihvataju nikakve poklone od stranih osoba, ma koliko im privlačni bili, te da nikome ne šalju svoje privatne slike ili slike članova svoje porodice. Ako i započnu razgovor sa nekom nepoznatom osobom, treba da ga prekinu čim osjete prvi put neugodnost. Roditelji treba da svoje dijete upozore da je prihvatanje sastanka s nepoznatom osobom zabranjeno, jer je vrlo opasno. Kada su u pitanju poruke koje dijete može dobiti na društvenoj mreži ili putem e-maila ili SMS poruke, a čiji sadržaj je neprijatan, na njih dijete nikada ne treba da odgovara. Roditelji treba tada da kažu djetetu da ono nije odgovorno za te poruke i da one ništa ne govore o njemu, već o osobi koja mu ih šalje.

- Potrebna je edukacija i upoznavanje roditelja sa informacionim i komunikacionim tehnologijama, prije svega sa opasnostima koje donose. Istraživanje je pokazalo da djeca poznaju informacione i komunikacione tehnologije puno bolje nego roditelji, zbog čega je veoma bitno da se, prije svega roditelji, što bolje upoznaju sa današnjim tehnologijama kako bi se efektivnije djeca zaštitila od nasilja i opasnosti koje dolaze putem IKT-a.
- Upoznati roditelje sa osnovama i terminologijom na internetu.
- Postavljanje računara na vidno mjesto u kući kako bi se imao bolji uvid u aktivnosti i vrijeme koje dijete provede za računarom.
- Vremenski ograničiti korištenje računara i mobilnih uređaja.
- Razgovarati sa djetetom, izgraditi povjerenje i bolje upoznati kako vrijeme provodi na internetu.
- Roditelji bi trebalo da se upoznaju sa stranicama koje dijete posjećuje, društvenim mrežama i aplikacijama koje koristi i aktuelnim trendovima kod djece.
- Postaviti zaštite i filtere na računar i mobilni uređaj, prije svega programi/aplikacije za nadzor (Parental Control), Anti-Virus, Firewall i slično. Svi moderni operativni sistemi imaju integrisane programe za nadzor.

4.1.2. Šta se preventivno može uraditi u odgojno-obrazovnim institucijama?

Odgojno-obrazovne institucije treba da budu mjesta na kojima djeca uče načine na koje se mogu odbraniti od bilo kakvih napada na njihovu ličnost ili tijelo. Između svega ostalog, ovo su mjesta na kojima djeca treba da uče

o tome na koji način se internet koristi u obrazovne svrhe, kao i u svrhu zabave, ali sigurne zabave. Teme iz oblasti medijske pismenosti treba da budu mnogo više zastupljene u odgojno-obrazovnim institucijama. Djeca predškolskog uzrasta su mala da bi učila korištenje IKT-a, ali već u osnovnoj školi postoji potreba da se učenici opismenjavaju, kada je u pitanju IKT, već od prvog razreda. Posebno je važno da se djeca obrazuju na polju nasilnih oblika ponašanja korisnika interneta i načina na koje mogu od njih da se zaštite. Potpuno je pogrešno djecu plašiti internetom i zabranjivati im njegovo korištenje, jer je internet sredstvo bez kojeg čovjek u XXI stoljeću ne može da funkcioniše. Što djeca nespremnije uđu i počnu da ga koriste, to su izloženiji mogućnosti da postanu nečije žrtve.

- Edukacija i bolje upoznavanje nastavnika sa IKT-om i opasnostima za djecu koje proizilaze iz njih.
- Postavljanje zaštite i filtera na školskim mrežama i računarima, kako bi se spriječio pristup stranicama neprikladnim za djecu.
- Podizanje svijesti kod učenika kroz nastavu i druge aktivnosti o opasnostima koje mogu nastati korištenjem IKT-a i kako sigurnije koristiti internet.
- Edukovati djecu o odgovornom ponašanju na internetu, o opasnosti dijeljenja ličnih informacija i na koji način se zaštititi od neželjenih i nezakonitih sadržaja.
- Zajedno sa učenicima raditi na izradi informacionih letaka za djecu i roditelje o sigurnom korištenju IKT-a i postavljanje korisnih informacija na školskoj web-stranici.
- Ograničiti ili zabraniti korištenje mobilnih uređaja u školi.
- Upoznati roditelje i djecu o načinima prijavljivanja nasilja nad djecom putem IKT-a.

4.1.3. Šta se preventivno može uraditi u općoj javnosti

- Podizanje svijesti javnosti o opasnostima i nasilju nad djecom putem informacionih i komunikacionih tehnologija i kako se zaštititi.
- Saradnja škola, organa javne sigurnosti, medija i nevladinih organizacija koje se bave zaštitom djece od nasilja putem IKT-a.
- Osigurati tehničku podršku za nevladine organizacije koje administriraju i upravljaju „online“ linijama za prijavu i podršku u slučajevima nasilja nad djecom putem IKT-a.

- Motivisati privredne subjekte i korporacije da podrže aktivnosti zaštite djece od nasilja putem IKT-a, kroz korištenje raspoloživih resursa, sponzorstva i sl.
- Posebnim edukacijama, koje vode specijalizovani psiholozi, izvršiti senzibilizaciju tužilaca i sudija u radu sa djecom žrtvama nasilja putem informacionih i komunikacionih tehnologija.
- Provođenje posebnih specijalističkih i zajedničkih obuka iz oblasti nasilja nad djecom putem IKT-a za policijske agencije i pravosudne organe.

5. RJEČNIK

ADHD (eng. Attention Deficit-Hyperactivity disorder) Sindrom nepažnje - hiperaktivnosti (prekomjerna aktivnost) razvojni je poremećaj koji se očituje nepažnjom, impulsivnošću i hiperaktivnošću. Takva hiperaktivna djeca mogu i roditeljima i odgajateljima i učiteljima zadavati mnogo brige i zahtijevaju dodatnu pažnju i tretman. Poremećaj se najčešće otkriva kad dijete krene u kolektiv, posebno u školu. Vrlo je učestao i smatra se da se javlja u 3-5% djece školske dobi. Najmanje je četiri puta češći u dječaka nego u djevojčica. U stranoj literaturi naći ćemo naziv **ADHD** (Attention Deficit Hyperactivity Disorder – poremećaj pažnje i hiperaktivnost). Još uvijek su u upotrebi i termini koji su se ranije koristili, i to: **MCD** - minimalna cerebralna disfunkcija, **ADD** (Attention Deficit Disorder) - poremećaj pažnje i **ADDH** (Attention Deficit Disorder with Hyperactivity) - poremećaj pažnje s hiperaktivnošću.

Adolescencija je razdoblje razvoja i odrastanja čovjeka. Označava prijelaz iz djetinjstva u svijet odraslih i uobičajeno traje od 15. do 20. godine života. Ta životna faza se odlikuje konsolidiranjem mentalnog života, kristalizacijom stavova i mišljenja, a posebno racionalnim mentalnim sazrijevanjem. Tada se posebno razvijaju samopoštovanje, povjerenje, samostalnost i osobnost. Tijekom adolescencije čovjek doseže sam vrh svojih intelektualnih sposobnosti učenja. Adolescencija se ponekad i naziva razdoblje “bura i oluja”. Važan dio adolescencije je proces spolnog sazrijevanja, koji se na fiziološkoj razini označava nazivom “pubertet”.

Agresivnost (kod djece)

Djeca se ne rađaju agresivna, ona to nauče biti. Kako izgleda agresivnost u djece različitih uzrasta? U prvoj godini života plaču i grizu. Mala djeca iskazuju agresiju na igračkama. Pratite koja aktivnost je potiče. Predškolci, od 2 do 5 godina, učenjem govora uz roditeljsku podršku smanjuju nivo agresivnosti. Bitno je znati i koje je ponašanje normalno: normalno je da su predškolci egocentrični i ne mogu sagledati neke veze i s drugog stajališta; mala djeca vide sve ili ništa, ne vide da neko nije skroz loš ili dobar; ne mogu planirati budućnost, trebaju konkretne smjernice,

poput slika, da bi zapamtili kako se ponašati; ne razlikuju stvarnost i maštu i zbunjuje ih šta je stvarno na tv-u; djeca problematičnog temperamenta teško čitaju namjere drugih pa želju drugoga djeteta da mu se pridruži u igri može shvatiti kao neprijateljsku namjeru. Školska djeca, između prvog i trećeg razreda, gube potrebu da napadaju druge. Agresivno dijete će prije udariti brata ili sestru nego prijatelja. Kod kuće će češće zalupiti vratima ili lupati nogama, dok će se u školi više kontrolisati. Neka djeca nastave se agresivno ponašati i dalje. Dječaci traže više fizičkih konflikata, a djevojčice ismijavaju i vrijeđaju druge. Starija djeca naoko prerastu agresivne načine ponašanja, no mogu biti izazvana okolinom ili situacijom. Djeca koja su tretirana grubo i bezobzirno mogu uzvraćati takvim ponašanjem. Često agresivci postaju vođe grupe vršnjaka koji onda podržavaju takvo ponašanje, bilo vlastitom agresivnošću ili nekritiziranjem, tj. prešutnim odobravanjem.

Antivirus

ili antivirusni softver je računarski softver koji se koristi za zaštitu, identifikaciju i uklanjanje računarskih virusa, kao i svega drugog softvera koji može da ošteti ili nanese štetu računarskom softveru, a jednim imenom se naziva malver (eng. malware). Za razliku od prvobitnih antivirus softvera koji su bili bazirani isključivo na tretiranju računarskih virusa, moderni antivirus softver se dizajnira tako da sistem štiti od što većeg broja različitih mogućih malvera, kao što su crvi, rutkit, trojanci itd.

63

Apatija

(grč. apatheia, neosjetljivost) Stanje poremećene, bitno smanjene afektivnosti, koje se manifestuje kao potištenost, bezvoljnost, utučenost, ravnodušnost. Stanje može varirati od prolazne, kratkotrajne tuposti, indiferentnosti uslijed umora, preko relativno duge afektivne neosjetljivosti nastale kao reakcija na stres, pa sve do dugotrajne, duboke patološke osjećajne utrnutosti, potištenosti i klonulosti u depresiji i melanoliji.

Blog

Blog (duži naziv weblog) je publikacija na internetu (webu) koja sadrži prvenstveno periodičke članke u obrnutom vremenskom slijedu – najnoviji članci nalaze se na vrhu stranice. Blogovi mogu biti individualni i kolaborativni. Terminološki za sada nema dinstinkcije kao u engleskome jeziku u kojem se termin weblog češće koristi za kolaborativne, a blog za individualne projekte. Mogu biti u

obliku časopisa, tematski, lični. Mogu biti povezani u grupe, tematski ili vezani uz domenu na kojoj se nalaze.

Chat sobe

Predstavljaju način internetskih komunikacija, naročito među mladim osobama. One su nešto poput soba za razgovor u kojima posjetioci mogu međusobno razgovarati, upoznavati se, raspravljati o određenim temama. One omogućavaju kontakt među korisnicima u stvarnom vremenu (real-time), korisnik vidi poruke čim ih njegov sagovornik pošalje. Na takvim chatovima korisnici se trebaju registrovati i ostaviti određene podatke koji mogu, a i ne moraju otkrivati njihov identitet. Kao takve chat sobe predstavljaju oblik komunikacije koji je podjednako pogodan i za različite zloupotrebe djece i mladih, jer se događa da djeca i adolescenti traže jednu vrstu emocionalnog upotpunjavanja. Anonimnost koja se u toj vrsti komunikacije pruža potiče te mlade osobe na komunikaciju koju oni ne bi vodili u ličnim kontaktima. Često se zna dogoditi da odrasli ljudi koji nemaju prijateljske namjere zloupotrijebe ovu mogućnost internetske komunikacije

Cyberbullying je nasilje pomoću kompjutera i mobitela koje maloljetnici vrše međusobno, čije posljedice mogu biti gore nego one kod "klasičnog" međuvršnjačkog nasilja. Često međuvršnjačko nasilje putem interneta uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka. Vrlo važno: počinitelj i žrtva su maloljetnici

Depresija

je težak duševni (afektivni) poremećaj koji obuhvaća opće sniženje životnog tonusa, gubitak teka i zanimanja, neprestanu zabrinutost, nesanicu, usporenost mišljenja, zatim bezvoljnost, obeshrabrenost, potištenost, umor, osjećaj snažne tuge, beznadežnosti, manje vrijednosti i osjećaj praznine. Smatra se da može nastati bez jasno vidljivog uzroka iz unutrašnjih konstitutivnih razloga (endogena), ali i kao odgovor na nepovoljne, traumatske vanjske okolnosti (reaktivna).

Djeca s poremećajima u razvoju

U djecu s poremećajima u razvoju ubrajaju se djeca s: (1) usporenim kognitivnim razvojem koja intelektualno funkcionišu ispod prosjeka (lako, umjereno i teže, te teško mentalno retardirane osobe); (2) senzornim oštećenjima (djeca s oštećenjem vida-sljepoća i sluha-gluhoća i naglušost); (3) organski uslovljenim poremećajima u ponašanju, emocionalna neuravnoteženost (hiperaktivnost i sl.); (4) tjelesnom invalidnošću i hroničnim bolestima; (5) oštećenjima govora i glasa (mucanje, tepanje, smetnje artikulacije); (6) višestrukim oštećenjima, postojanje dvije ili više smetnji istovremeno. Najvažnije u radu s takvom djecom jest poštivanje načela individualnosti i uska saradnja s njihovim roditeljima, kao i saradnja profesionalaca i stručnjaka, kako unutar institucije tako i između institucija.

Djeca s hronično iritabilnim temperamentom

Sindrom iritabilnosti znači prekomjerna podražljivost. Takva su djeca nemirna, na najmanji podražaj plaču, često su nezadovoljna i cendrava i češće imaju dojenačke grčeve. Takva djeca imaju i isprekidan san. Svi ti znaci prekomjerne podražljivosti utječu na to da su ta djeca nemirnija i naprosto se ne znaju opustiti i zaspati. Preporučuje se održavanje ustaljenih rituala njege, hranjenja i blagog umirujućeg odnosa, kako bi se umanjili ili reducirali simptomi prekomjerne iritabilnosti.

Društvena mreža

Društvena mreža je vrsta internetskog servisa, koji se najčešće javlja u obliku platforme, prozora ili web-stranice. To je internetski prostor, koji služi za međusobno povezivanje korisnika na kojem možete kreirati svoj profil, uređivati ga, komunicirati sa poznanicima (ali i strancima), dijeliti sadržaj, te se oglašavati ukoliko imate svoju firmu ili marketing agenciju. Danas postoje stotine ovakvih servisa, a među najpoznatijima su: Facebook, Twitter i Instagram.

Ekonomsko zlostavljanje djeteta

Ekonomsko zlostavljanje djeteta odnosi se na izlaganje djece poslovima koji otežavaju njihov prirodni rast i razvoj i zbog kojih oni ne mogu ostvariti svoja osnovna prava na igru, obrazovanje i druga osnovna prava djeteta. Postoje tri osnovna oblika ekonomskog iskorištavanja koja u sebi

sadrže sve pojedinačne načine ekonomskog zlostavljanja. Jedan od oblika ekonomskog zlostavljanja su svi oblici ropstva, kao što su prodaja i trgovina djecom, prisilni rad, tjeranje na prošnju. Drugi oblik jest korištenje, izlaganje i ponuda djece u ilegalnim radnjama, kao što su prostitucija, pornografska produkcija i pornografske predstave. Ekonomsko zlostavljanje jest i svaki oblik aktivnosti koji u sebi sadrži okolnosti u kojima je dijete zanemareno i preopterećeno, pri čemu su narušeni njegovo zdravlje i sigurnost.

E-mail adresa se sastoji od korisničkog imena osobe i imena računara davaoca usluga. Između se nalazi znak @.

Fizičko nasilje (nad djetetom)

Fizičko nasilje je odnos ili ponašanje kojim se uz primjenu fizičke sile, uz ili bez upotrebe drugih sredstava, nanose povrede, ozljede ili rane djeci. U fizičko nasilje ubraja se: udaranje, pljuske (šamaranje), davljenje, gađanje raznim predmetima, nanošenje opekotina, bacanje na pod ili niz stepenice, vezivanje uz radijator ili ormar, uskraćivanje hrane, zatvaranje u tavanskim ili podrumskim prostorijama, davanje otrovnih tvari, alkohola ili neodgovarajućih lijekova, ujedanje, pokušaji utapanja ili gušenja djeteta, izlaganje opasnostima. Fizičko kažnjavanje djeteta u djetinjstvu ima dalekosežne posljedice na skladan razvoj ličnosti, te se na taj način povređuju osnovne norme dječijih prava - poštivanje njihova tjelesnog integriteta i ljudskog dostojanstva. Sistemsko fizičko kažnjavanje djece stvara poremećaje kod djece te traume u ranom djetinjstvu, a onemogućava skladno, harmonično i svestrano prilagođavanje u kasnijem životu.

Forum Forum ili stranice za raspravu su internetske stranice na kojima se omogućava razmjena mišljenja među učesnicima kako bi oni dali svoje mišljenje o nekoj temi ili zatražili mišljenje ili savjet drugih. U načelu, poruke na forumima mogu ostavljati i čitati korisnici interneta bez ograničenja. Učesnici su najčešće anonimni, jer se pri slanju poruke na forum ne može navesti pravi identitet. Jednostavnost upotrebe i mogućnosti anonimne rasprave o različitim temama jedan je od glavnih razloga popularnosti foruma. Zbog svih svojih nabrojanih osobina, uz to nosi veliki rizik

i mogućnost zloupotrebe komunikacije. Također je bitno napomenuti da zapisi na forumu imaju trajni karakter pa ih je moguće vidjeti i raspravljati o njima i po nekoliko mjeseci, što opet čini izvjesnom mogućnost zloupotrebe.

Grooming (pripremanje žrtve)

Obično započinje susretom na internetu gdje se odrasli lažno predstavlja, te nastoji zadobiti povjerenje djeteta tako što se doima ozbiljno zainteresovanim za ono što dijete voli ili ne voli. Sljedeći korak uključuje diskusije seksualne prirode, a često i slanje pornografskih materijala djetetu-žrtvi. U mnogim slučajevima djeca su pitana ili izmanipulisana kako bi poslala svoje nage fotografije ili snimke, te otkrila detalje o sebi putem glasovnog ili videochata/razgovora. Često, osobe koje imaju seksualnu želju prema djeci, ili koje žele da razgovaraju sa njima radi seksualne satisfakcije će tražiti mlade osobe koje žele da pronađu prijatelje. Koristit će veliki broj tehnika za zavođenje i pripremanje žrtve, uključujući stvaranje povjerenja sa osobom lažući, pretvarajući se da je neka druga osoba... Često će koristiti ucjenu i osjećaj krivice kod djeteta kako bi osigurali susret.

IKT	Informaciono-komunikacione tehnologije
Internet	Svjetski sistem umreženih računarskih mreža koji je transformisao način na koji funkcionišu komunikacioni sistemi.
IP adresa	Jedinstvena adresa računara u mreži koja se sastoji od 4 broja između 0 i 255 međusobno odvojena tačkama (npr. 247.214.233.4). Dobija je svaki računar prilikom spajanja na internet.
Izolacija	Podrazumijeva aktivnosti koje sprečavaju dijete da učestvuje u normalnim društvenim aktivnostima, pri čemu se djeci neprekidno osporava ostvarenje potrebe za interakcijom i komuniciranjem s vršnjacima ili odraslim osobama unutar ili izvan kuće. Izolacija uključuje ponašanja odraslih kao što su: zatvaranje djeteta ili postavljanje nerealnih granica, ograničavanje djetetove slobode kretanja, postavljanje nerealnih zabrana ili granica djetetovih društvenih interakcija s vršnjacima ili odraslim osobama u zajednici.

Događa se da dijete bude kažnjavano zato što se upušta u sticanje normalnih iskustava, kao i moguće utjecanje zbog mogućeg utjecanja na pojavu pretjeranog neopravdanog straha djeteta prema osobama izvan porodice.

Izrazito zahtjevna djeca

Djeca koju označavamo kao izrazito zahtjevnu djecu imaju obilježja specifične emocionalne osobenosti koje ih prate, a to su:

Osjetljivost - takvo dijete često je inteligentno, kreativno i pronicljivo. Ali, isto tako može biti sklono zapovijedanju i postavljanju velikih zahtjeva i može imati duge izljeve bijesa zbog naizgled malih stvari. Roditelji takve djece često se osjećaju frustriranim, ljutim, čak i bespomoćnim zbog hirovitih „ispada“ ovakve djece.

Povlačenje - djeca koja su sklona povlačenju na početku se roditeljima čine mirnim, djeluju zadovoljnim te se obično ne primijeti problem dok ne krenu u vrtić i ne pokažu nikakav interes za igru s drugom djecom.

Tvrdoglavost, negativizam, sklonost kontrolisanju - ovakva prkosna djeca mogu i najjednostavnije aktivnosti preobraziti u zahtjevno ubjeđivanje i natezanje. Skloni su ka negativnosti i odbijanju svega onoga što se traži od njih i više su okrenuti ka negativističkom polu ponašanja.

Nepažljivost - ovakva djeca neprestano su u pokretu, trče naokolo, zadirkuju drugu djecu, u školi nisu pažljiva te ih roditelji opisuju kao pomalo „rasijanu“. Impulsivnost, agresivnost - ovakva djeca neprestano su u pokretu, stalno prelaze iz jednog iskustva u drugo, postaju frustrirana i ljutita ako nije onako kako oni žele, nepromišljena su. Ako se uspije da konstruktivno koriste svoju veliku energiju, mogu biti energični, kreativni, entuzijastični.

Nasilje u porodici

Porodično nasilje može se definisati kao ponašanje kojim jedan član porodice namjerno ugrožava tjelesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo nekog drugog člana porodice. Porodično nasilje je pojam koji se obično

odnosi na nasilje između supružnika, a može se odnositi i na nevjenčane partnere ili pak ljude koji žive zajedno. Porodično nasilje je fenomen prisutan u svim zemljama svijeta i u svim kulturama. Pojavljuje se u različitim oblicima i uključuje fizičko nasilje, psihičko nasilje, seksualno nasilje i ekonomsko nasilje.

Pedofilija

Pedofilija (grč. paidos – dječak + fileo – volim) spolna je nastranost, vrsta seksualne perverzije, sklonost prema djeci istog ili suprotnog spola, oblik spolnog zlostavljanja i nasilja, koje se očituje putem zadovoljavanja pohote i seksualnog nagona odraslih osoba na djeci. Medicina svrstava ovo oboljenje u parafilije, kategoriju srodnih duševnih poremećaja u grupi poremećaja spolne sklonosti.

Psihološko nasilje (nad djetetom)

Psihološko nasilje nad djetetom obuhvata destruktivna ponašanja odraslih prema djeci na način kojim se ugrožava, zapostavlja, potcjenjuje, vrijeđa ili verbalno napada ličnost djeteta. Oblici psihološkog zlostavljanja su: uskraćivanje roditeljske ljubavi i emocionalne podrške, odbacivanje u obliku ravnodušnosti i odsutnosti pažnje, odbacivanje vikom, pripisivanjem krivnje djetetu za probleme, prenošenjem negativnih poruka kojima se vrijeđa dostojanstvo djeteta i sl. Emocionalno nasilje ostavlja najviše traga na žrtvi nasilja. Ako je dugotrajnije, ono je destruktivnije od fizičkog nasilja, jer ostavlja višestruke posljedice na ličnost djeteta.

PTSP (Posttraumatski stresni poremećaj)

Duševni poremećaj nastao kao odgođeni i/ili produženi odgovor na neku veoma snažnu stresogenu situaciju koja vitalno ugrožava jedinku (npr. učešće u ratnim operacijama, potres, podvrgnutost mučenju itd.). Tipični simptomi su: emocionalna tupost, povlačenje, flash-back (ponovno preživljavanje traume u sjećanju koje se opsesivno nameće), noćne more, nesanica. Ove simptome često prate depresija i anksioznost (stanje unutrašnjeg straha, strepnje, uznemirenosti). Ponekad se javljaju i napadi straha i panike.

Regresivno ponašanje

Podrazumijeva vraćanje na oblike ponašanja koji su bili

osobeni za ranije periode razvoja i života. Naprimjer: sisanje palca kod sedmogodišnjeg djeteta koje ukazuje na vrijeme ranog djetinjstva ili nastojanje dvanaestogodišnjeg djeteta da plačem dobije ono što želi, a što je svakako bilo karakteristično za raniji period kada je plačem dobivao to što želi.

Seksualno nasilje (nad djecom)

Seksualno nasilje nad djecom podrazumijeva niz aktivnosti: zajedničko gledanje pornografskih časopisa i filmova, posmatranje odraslih pri masturbaciji, spolno obojene igre, dodirivanje te oralni, analni i genitalni odnos. Pri seksualnom nasilju nad djetetom odrasla osoba koristi dijete za zadovoljenje svojih seksualnih potreba. Dijete tokom seksualno nasilnog odnosa može biti aktivno i pasivno. Najčešće djeca u početku o svemu šute te često nisu svjesna šta im se ustvari događa. Često se događa da ih nasilnik podmićuje ili obavezuje pa i zastrašuje čuvanjem „tajne“ kako ne bi nikome o tome govorila. Za dijete su zastrašujući i zbunjujući aspekti seksualnog nasilja tajnovitost i saučesništvo. Razlikujemo seksualno nasilje bez kontakta i seksualno nasilje s kontaktom.

70

Sexting

Termin „sexting“ znači slanje seksualno eksplicitnih fotografija ili poruka seksualnog sadržaja drugoj osobi elektronskim putem. Predstavlja jedan od novih fenomena koji se pojavio sa ekspanzijom savremenih tehnoloških mogućnosti. On je, sociološki gledano, negativna popratna pojava tehnološkog razvoja, ali i direktna posljedica sve veće izloženosti djece, putem različitih medija, sve eksplicitnijim seksualnim sadržajima, što dovodi do njihovog preranog sazrijevanja. Psiholozi ovaj fenomen nazivaju hiperstimulacijom djece, a on ima za posledicu preuranjeno pokazivanje interesa za svoju ili tuđu seksualnost. Najveća opasnost sextinga je u tome što poruke takvog sadržaja obično šalju tinejdžeri jedni drugima, ne uviđajući posljedice ovakvih djela.

Sextortion

To je oblik seksualnog iskorištavanja i prinuđivanja seksualnih usluga od žrtve. Najčešći oblik je ucjena i prijetnja privatnim fotografijama i/ili informacijama. Najčešći izvor tih sredstava ucjene su društveni mediji i dijeljenje privatnih informacija i fotografija u online dopisivanjima.

Separacijski strah

To je strah djeteta od odvajanja od neke osobe koja je za njega od vitalnog značaja. Prema Freudu, jedan od prvih i najstarijih strahova jest strah od odvajanja od majke. Za dojenče, kao i za malo dijete, ostati bez majke koja štiti, hrani i miluje jednako je potpunom uništenju, pa je stoga strah od odvajanja tako jak.

Sindrom pretučenog djeteta (eng. Battered Child Syndrome)

Ova pojava otkriva se kada je na djetetu primijećen niz povreda koje je imalo a prepoznaju se na djetetu kroz sljedeća obilježja: modrice koje su najraniji i najvidljiviji znak te imaju oblik šake, prstiju ili predmeta (pojas, remen); opekotine, koje mogu biti nanesene grijalicom, cigaretom ili drugim vrućim predmetima; tamne oči i podočnjaci kod djeteta; znaci ljudskih ugriza; znaci udaraca u pojas; znaci gušenja oko vrata, znaci povrede unutrašnjih organa, znaci krvarenja u pozadini oka. Posebno se može istaknuti tzv. shaken-baby syndrome - tresenje djeteta pri neutješnom, neprekidnom plaču, pri čemu za posljedicu imamo djetetov oštećen mozak i krvne žile. Na sindrom pretučenog djeteta treba uvijek sumnjati kada primijećene povrede na djetetu ukazuju na mogućnost namjernog nanošenja ili pak sumnjamo da nisu nastale slučajno. Sumnju može izazvati neuvjerljivo objašnjenje roditelja ili skrbnika, kada imamo ponavljanje povreda te izostanak hitnosti u odvođenju djeteta ljekaru, naprimjer, kada imamo slučaj primjećivanja starih povreda koje nisu bolnički tretirane

Tabuizam

Tabu je riječ koja potječe iz maorskog jezika. Kod primitivnih naroda značila je zabranu koja se stavljala na neki predmet, rad, riječ i sl. Prema vjerovanju narušavanje te zabrane povlačilo je za sobom tešku bolest ili smrt. Danas u prenesenom značenju tabu znači nešto što se ne smije dirati, o čemu se ne smije govoriti. U totalitarnim režimima značila je uglavnom zabranu nekih razgovora (tabu teme), govora, misli, rada i sl.

Teroriziranje Podrazumijeva aktivnosti ili prijetnje koje uzrokuju ekstremni strah ili anksioznost. Teroriziranje također predstavlja i postavljanje nerealističnih očekivanja uz

prijetnju gubitkom ili povredom ili pak prijetnju djetetu da će se počiniti nasilje nad njim ili prijetnju ili počinjenje nasilja nad djetetovom voljenom osobom ili predmetima. Takvo ponašanje dovodi dijete u nepredvidive i uznemirujuće okolnosti.

Vođenje slučaja (eng. Case Management)

«Vođenje slučaja» od 70-tih godina 20. stoljeća postaje sve važnije u anglosaksonskim zemljama kao odgovor na visokosložene, ali fragmentirane, udvostručavajuće i nekoordinisane usluge koje se pružaju pojedinom korisniku. To je pristup koji osigurava da korisnik sa složenim višestrukim problemima i ograničenjima pravovremeno dobije sve potrebne usluge na usklađen i primjeren način. Odnosi se na postupak planiranja i praćenja usluga koje različite službe i institucije pružaju korisniku. U pravilu, jedna služba ili institucija preuzima primarnu nadležnost za korisnika i određuje voditelja slučaja, koji koordiniše usluge i zastupa korisnika. Konceptcija case management, odnosno “vođenja slučaja” prvo se javila u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) kao način koordinisanja raznolikih usluga (javnog i privatnog sektora) namijenjenih različitim kategorijama stanovništva. U SAD-u vođenje slučaja nikad nije imalo za cilj razvoj koherentne i složene nacionalne socijalne politike, već se razvilo kao odgovor na intenzivne potrebe za pomoći relativno maloga dijela stanovništva. Ovaj je pristup vrlo često potreban kako bi se kvalitetno obavila usluga zaštite djeteta žrtve nasilja.

Virus (kompjuterski)

To je program ili kod koji se sam replicira u drugim datotekama s kojima dolazi u kontakt. Može se nalaziti i zaraziti bilo koji program, sektor za podizanje računara, dokument koji podržava makronaredbe, tako da promijeni sadržaj te datoteke te u nju kopira svoj kod.

Vršnjačko nasilje (eng. Bullying)

Vršnjačko nasilje podrazumijeva da jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, verbalno, fizički, psihički, emocionalno ili čak fizički napada ili povređuje drugo dijete koje se ne može odbraniti. Kod vršnjačkog nasilja

razlikujemo direktno nasilje, koje podrazumijeva otvorene napade na dijete - uključujući ruganje, ponižavanje, naredbe, kritiziranje, prozivanje, naguravanje, prijetnje, iznudu, zahtjev za podređenošću, davanje podrugljivih imena. Indirektno vršnjačko nasilje, koje je teže uočljivo (kojem su sklonije djevojčice), provodi se kroz oblik društvene izolacije, namjernim isključivanjem iz grupe i grupnih igara, kao i ogovaranjem. Vršnjačko nasilje najčešće se događa u školskim WC-ima, hodnicima i ostalim prostorijama izvan nadzora nastavnika i drugih odraslih osoba. Djeci koja su žrtve vršnjačkog nasilja svaki dolazak u školu je opasnost s kojom se ne može i ne umije izboriti, te može zadobiti opasne dimenzije, može prouzročiti veliku patnju, kao i negativne psihološke posljedice. Vlastita slika o sebi kod te djece je načeta, jer biti žrtva nije samo bolno i ponižavajuće. Stalna zabrinutost, strah i osjećaj bespomoćnosti i poniženja ugrožavaju dijete te mogu imati trajno loše posljedice. Kod djece koja su dugo bila izložena vršnjačkom nasilju postoji visok stepen rizika da će kada odrastu i sami biti loše prilagođene osobe.

Zanemarivanje (djeteta)

Zanemarivanje djeteta podrazumijeva pasivnost, propuste i nedostatak brige, uslijed čega dolazi do neudovoljavanja osnovnim djetetovim potrebama u pogledu odgovarajuće hrane, odjeće, brige, školovanja i medicinskog tretmana. Razlikuje se nekoliko oblika zanemarivanja, što ovisi o dobi i razvojnim potrebama djeteta. Fizičko zanemarivanje podrazumijeva propuštanje roditelja da zaštiti dijete od opasnosti, kao i izostajanje udovoljavanja osnovnim tjelesnim potrebama, uključujući smještaj, hranu i odjeću. Zdravstveno zanemarivanje predstavlja propuštanje roditelja ili skrbnika da djetetu osigura potreban medicinski tretman (cijepjenje, lijekovi, potreban operativni zahvat itd). Emocionalno zanemarivanje ogleda se u emocionalnoj nedostupnosti roditelja, izostajanju interesa za djetetove osjećaje. Također, kod emocionalnog zanemarivanja imamo neprihvatanje i/ili odbacivanje djeteta, roditeljsku hladnoću, izolovanje djeteta od vršnjaka, nebrigu za napredovanje. Emocionalno zanemarivanje određuje se kao nesposobnost uspostave pozitivnih emocionalnih veza s djetetom, odnosno nesposobnost primjećivanja potrebe djeteta.

6. LITERATURA

- Akcioni plan za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2010-2012, Vijeće ministara, 2009.
- Bajramović, M. (2013). Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija). Banja Luka i Tuzla: Organizacija "Zdravo da ste" i Udruženje "Zemlja djece", Tuzla.
- Bajramović, M. (2014), Zaštita djece od seksualnog nasilja i iskorištavanja, "Zdravo da ste" Banja Luka, 2014.
- Beran, T., Li, Q. (2007). The relationship between cyberbullying and school bullying. *Journal of Student Wellbeing*, 1, 15-33.
- Bilić, V., BuljanFlander, G. i Hrpka, H. (2012). Nasilje nad djecom i među djecom, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Buljan Flander G, Kocijan-Hercigonja D. (2003). Zlostavljanje i zanemarivanje djece. Zagreb: Mark M
- Budimlić, M., Puharić, P. (2008). Kompjuterski kriminalitet: Kriminološki, krivičnopravni, kriminalistički i sigurnosni aspekti. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
- Direktiva 2000/31/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 8. juna 2000. godine o određenim pravnim aspektima usluga informacionog društva na unutrašnjem tržištu, posebno elektronskog poslovanja (Direktiva o elektronskom poslovanju).
- Direktiva 2010/13/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 10. marta 2010. godine o koordinaciji određenih odredaba utvrđenih zakonima i drugim propisima država članica o pružanju audio-vizuelnih medijskih usluga (Direktiva o audio-vizuelnim medijskim uslugama).
- Hasanović, E. (2011), „Dječija pornografija kao oblik internetskog kriminala“, Magistarski rad, Sarajevo.
- Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2015). "Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying". Thousand Oaks, CA: Sage Publications (Corwin Press). 2nd Edition. ISBN: 1483349934.
- Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore (2013), *Zloupotreba djece putem interneta - Istraživanje Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore*. Podgorica.
- Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore. (2013). *Zloupotreba djece putem interneta - Istraživanje Zaštitnika ljudskih*

prava i sloboda Crne Gore. Podgorica.

- Jeney, P. (2015), Combatting child sexual abuse online. European Parliament's Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs.
- Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe - Lanzarote konvencija
- Krivični zakon BiH, «Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», broj: 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15.
- Krivični zakon Brčko Distrikta BiH
- Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, «Službeni glasnik», 33/13.
- Krivični zakon Federacije BiH, «Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine», broj: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11.
- Krivični zakon Republike Srpske, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 64/17 od 13. 7. 2017
- Li, Q. (2006) 'Cyberbullying in Schools. A Research of Gender Differences', School Psychology International 27(2): 157-70. Google Scholar
- Li, Q. (2007) 'New Bottle but Old Wine: A Research of Cyberbullying in Schools', Computers in Human Behavior 23(4): 1777-91. Google Scholar
- Li, Q. (2008) 'A Cross-cultural Comparison of Adolescents' Experience Related to Cyberbullying', Educational Research 50(3): 223-34. Google Scholar
- Mehari, K.R., Farrell, A.D.,& Le, A.H.(2014). Cyberbullying Among Adolescents: Measures in Search of a Construct. Psychology of Violence.
- Muratbegović, Mujanović, Kepeš (2013). Sistem za zaštitu od dječije pornografije i ostalih oblika seksualne zloupotrebe i iskorištavanja putem informaciono-komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini - Evaluacija provedenih aktivnosti u periodu 2010-2012. godine. Sarajevo.
- Ombudsman za djecu Republike Srpske (2010). Poseban izvještaj "Djeca imaju pravo na zaštitu od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja"
- Prezentacija „Prikupljanje i analiza digitalnih dokaza” Kriminalističko-policijska akademija, Beograd 2. i 3. juni 2011. godine.
- Save the Children. (2013). Eksploatacija djece na internetu - Regionalni izvještaj. Sarajevo: Save the Children.

- «Službene novine Federacije BiH», broj: 7/14,
- «Službene novine Federacije BiH», broj:1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 18/03, 63/03,20/04, 33/04, 71/05.
- «Službene novine Federacije BiH», broj: 35/03, 37/03, 56/03 i «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 100/09.
- «Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine», broj: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11.
- «Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13.
- «Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13)
- «Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», broj: 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15.
- «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 1/00, 24/05
- «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 2/10
- «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 33/13).
- «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 33/13.
- «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 13/10, 61/13,
- «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05.
- «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13.
- Statut Brčko Distrikta BiH, «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 1/00, 24/05.
- Strabić N., Tokić, Milaković, A. (2016), Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja“, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.
- Ustav Federacije BiH, «Službene novine Federacije BiH», broj: 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 18/03, 63/03,20/04, 33/04, 71/05.
- Ustav Republike Srpske, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05.
- Vandebosch, H. and K. Van Cleemput (2008) 'Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Respondents', *Cyberpsychology and Behavior* 11(4): 499-503
- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, «Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», broj: 3/03, 32/03, 36/03, 26/04,

63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13.

- Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», br. 33/13.
- Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, «Službene novine Federacije BiH», broj 35/03, 37/03, 56/03.
- Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 100/09.
- Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije BiH, «Službene novine Federacije BiH», broj: 7/14.
- Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 13/10, 61/13.

PRILOG 1: MAPIRANJE LEGISLATIVE, STRATEŠKOG OKVIRA, INSTITUCIONALNIH KAPACITETA I SISTEMSKIH PROCEDURA U VEZI S NASILJEM NAD DJECOM PUTEM INFORMACIONO-KOMUNIKACIONIH TEHNOLOGIJA (IKT) U BOSNI I HERCEGOVINI

Elmedin Muratbegović, Sarajevo, februar/veljača; 2017.

UVOD

Životni stilovi i navike novih generacija, kao značajne promjene u njihovom socijalnom životu, često se vežu za razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT). Broj korisnika interneta u BiH, ali i širom svijeta, neprekidno raste. Prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije (RAK), u 2015. godini u Bosni i Hercegovini (BiH) bilo je 2.782.107 korisnika interneta. To znači da stopa korištenosti interneta za 2015. godinu iznosi 72,41%.

Generacije osoba rođenih nakon 1980-tih godina počinju da se u svakodnevnicima susreću sa modernim tehnologijama. Ipak, danas se posebna pažnja posvećuje generaciji čiji su sastavni dio života tehnološki uređaji, generaciji koja se rađa i odrasta u visokotehnološkom okruženju i time se često posmatra kao generacija ovisna o tehnologiji i internetu (Muratbegović, Kobajica, Vujović, 2016). To su generacije osoba rođenih nakon 1995. godine (ili prema nekim autorima nakon 2000. godine), a u stručnoj literaturi često su prepoznati pod nazivom „Z generacije“ (za ovu generaciju u literaturi se još spominju imena e. *iGeneration*, *Gen Tech*, *Generation 2020*, *Gen Wii*, *Net Gen*, *Digital Natives*, i *Plurals*). Godine rođenja ove populacije govore da se trenutno radi o djeci. Za razliku od opisanih generacija, generacije starije od

1980-ih manje se koriste savremenim tehnologijama. Postavlja se pitanje da li se članovi ove populacije, koji se i dalje suočavaju sa poteškoćama u praćenju tehnoloških trendova, mogu nositi sa izazovima pred koje dolaze njihova djeca iz „Z generacije“.

Ne ulazeći u rasprave o pedagoškim aspektima ovakvih akcija odgojno-obrazovnih politika, ovdje samo podsjećamo da su IKT kompetencije važna sastavnica općih i generičkih kompetencija koje preporučuje Evropska unija. Stoga se porast problema na području online nasilja može intepretirati u okvirima dvije usko povezane pojave:

- virtuelizacije djetinjstva koja započinje vrlo rano zahvaljujući dostupnosti tehnologije a koja je posredovana odraslima (roditeljima) i
- imperativa ujednačavanja kriterija akademske uspješnosti koja se javlja u okvirima Evropske unije, a koja pred sadašnje i buduće članice stavlja zadatak uvođenja curriculuma informatičke pismenosti već u predškolskoj dobi.

Danas se u Evropskoj uniji sve više radi na projektima prevencije kojima je cilj edukovati različiti spektar stručnjaka zainteresovanih za ovo područje, kao i dodatno osnažiti djecu i mlade s primjerenim vještinama koje su i potrebne za efikasno nošenje s izazovima savremenog odrastanja.

U BiH danas primjena tehnoloških uređaja je široko rasprostranjena i lako je dostupna većini stanovništa. Također, broj djece koja koriste takve uređaje i internet raste svake godine. Tako postoje sve veća potreba i težnja, bez obzira na generacijske razlike, da se korištenje IKT učini što je moguće sigurnijim. Naime, poput situacija u realnom svijetu, i u virtuelnom svijetu pojedinac može postati žrtva ili izvršilac određenog društveno neprihvatljivog ponašanja. Upravo je razvoj IKT-a omogućio pojavu novih krivičnih djela na štetu djece, ali se i stari oblici kriminaliteta izvršavaju na savremene načine. Tako je iskorištavanje i nasilje nad djecom poprimilo vrlo različite oblike. Uz korištenje IKT-a ovi oblici se javljaju u vidu vrijeđanja, uznemiravanja, slanja prijetećih i uvredljivih poruka, lažnog predstavljanja, podsticanja na mržnju i nasilje i sl. Vrlo težak oblik su seksualna eksploatacija i seksualno nasilje nad djecom počinjeno, snimljeno ili podijeljeno uz korištenje IKT-a. Jedan od primjera sa teškom posljedicom odnosi se na materijale dobijene eksploatacijom djece u pornografske svrhe. Djeca širom svijeta postaju žrtve seksualnog nasilja kroz samu proizvodnju materijala korištenih u pornografske svrhe koji uz pomoć savremenih informaciono-komunikacionih sredstava, na sistematski i organizovani način, bivaju dostupni široj publici. Svakim naknadnim prikazivanjem takvog materijala djeca bivaju reviktimizirana, emocionalno i fizički, što se negativno odražava na mogućnosti njihovog psihološkog oporavka i socijalizacije.

U nastavku ćemo pokušati prikazati aktivnosti organa formalne socijalne kontrole u cilju prevencije, ranog prepoznavanja ali i reakcije na „online nasilje nad djecom“, odnosno nasilje nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija.

Mapiranje sadržaja uključit će: međunarodni pravni okvir, pozitivno pravni okvir, strateške dokumente na svim nivoima vlasti u BiH, kao i aktivnosti organizacija civilnog društva. Posebna pažnja bit će posvećena mapiranju „dobrih praksi“, eventualnih protokola i smjernica koje se mogu pronaći u svakodnevnoj praksi rada u školama i drugim mjestima gdje vrijeme provode djeca.

Međunarodni pravni okvir

Uzevši u obzir obim štetnih posljedica nasilja putem IKT-a, koje primarno povređuju i/ili ugrožavaju djecu i njihov fizički i psihički razvoj, međunarodna zajednica brojnim instrumentima nastoji da ukaže na neophodnost pravovremenog prepoznavanja takvih problema a naročito osiguranja adekvatne zaštite djece. Međunarodnim konvencijama i rezolucijama donesenim na nivou Vijeća Evrope i Ujedinjenih nacija te direktivama na nivou Evropske unije, pozivaju se i pravno obavezuju države na uspostavljanje sveobuhvatnog zakonodavnog sistema s ciljem prevencije zlopotrebe i zlostavljanja djece, pravovremenog otkrivanja takvih ponašanja, progona njihovih izvršilaca, te poduzimanje svih potrebnih radnji na pružanju pomoći i podrške djeci žrtvama kao i na podizanju svijesti građana o neprihvatljivosti bilo kakvog oblika zlostavljanja i iskorištavanja djeteta, uključujući ono izvršeno putem interneta. To obuhvata obavezu države da poduzme sve neophodne zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mjere, eksteritorijalnost ili prekogranično procesuiranje i osuđivanje počinitelaca, kao i adekvatnu i konkretnu definiciju kriminalnih aktivnosti putem informaciono-komunikacionih tehnologija koje povređuju djecu (seksualno zlostavljanje djece, vrbovanje, nagovaranje i poticanje djece na štetne aktivnosti), najbolji interes djece, transparentne informacije o rizicima korištenja informaciono-komunikacionih tehnologija i sredstvima zaštite protiv iskorištavanja (Save the Children, 2013).

Ujedinjene nacije

Najznačajniji pravni propisi Ujedinjenih nacija:

- Konvencija o pravima djeteta;
- Fakultativni protokoli uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji te o zabrani učešća djece u oružanim sukobima;
- Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala;
- Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, koji dopunjava Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala;
- Smjernice o pravosuđu u stvarima koje uključuju djecu žrtve i svjedoke krivičnih djela.

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (u daljnjem tekstu Konvencija o pravima djeteta) kao najvažniji međunarodni izvor u svrhu zaštite djece utvrđuje opće standarde zaštite i sadrži posebne odredbe o dječijim pravima koje naglašavaju obaveze institucija vlasti svake države potpisnice na poštivanje njenih odredbi («Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», br. 38/13). U tom smislu ističe obavezu država da poduzmu odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mjere za zaštitu djeteta od najrazličitijih oblika protivpravnih ponašanja od fizičkog ili mentalnog nasilja, povrede ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupka (član 19.), ekonomskog iskorištavanja (član 32.), protivzakonite upotrebe opojnih droga i psihoaktivnih supstanci (član 33.), do otimanja, prodaje i trgovine djecom u bilo koje svrhe (član 35.). Član 34. Konvencije o pravima djeteta posebno je značajan za predmet ove analize, jer obavezuje države članice da zaštite dijete od svih oblika seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe. U tom cilju, države članice poduzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere za sprečavanje:

- navođenja ili prisiljavanja djeteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima,
- eksploatatorskog korištenja djece u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim radnjama,
- eksploatatorskog korištenja djece u pornografskim predstavama i časopisima.

Ukazujući na pravo na slobodu izražavanja djece i njihovo učestvovanje u odlukama koje se odnose na njih, pravo na traženje i primanje informacija, pristup medijima, pravo na obrazovanje i pravo na odmor, Konvencija o

pravima djeteta ukazala je na značaj koji različiti segmenti informaciono-komunikacionih tehnologija mogu imati u unapređenju djetetove društvene, duhovne i moralne dobrobiti i fizičkog i mentalnog zdravlja. Iako je primarna uloga i odgovornost u osiguranju poštovanja, promocije i zaštite navedenih dječijih prava na zemljama potpisnicama, Konvencija o pravima djeteta i dodatni pravni instrumenti prepoznali su značaj i ulogu i drugih aktera po pitanju ove odgovornosti, poput roditelja, civilnog društva, privatnog sektora pružalaca internet usluga i preduzeća.

Fakultativni protokoli uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji te o zabrani učešća djece u oružanim sukobima zabranjuju trgovinu djecom, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju, ali i uključivanje djece u oružane sukobe i obaveznu regrutaciju u oružane snage. Podsjećajući na Međunarodnu konferenciju o borbi protiv seksualnog zlostavljanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija iz 1999. godine i, naročito, na njene zaključke koji pozivaju svjetsku zajednicu na inkriminisanje proizvodnje, distribucije, izvoza, prenošenja, uvoza, svjesnog posjedovanja i reklamiranja takvih materijala te naglašavajući značaj saradnje i partnerstva između vlada i internet industrije, Protokol proširuje koncept zaštite djece od svih oblika seksualnih zloupotrebe shodno kontinuumu razvoja u informaciono komunikacionom sektoru, zahvaljujući kojem je došlo do znatno lakšeg pristupa pornografiji putem interneta.

Evropska unija

Najznačajniji pravni propis na nivou Evropske unije je Direktiva 2011/93/EU Evropskog parlamenta i Vijeća o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječije pornografije; **Direktiva 2011/93/EU Evropskog parlamenta i Vijeća o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječije pornografije te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2004/68/PUP** osigurava da države članice primjenjuju iste pravne standarde u pogledu sprečavanja krivičnih djela seksualnog zlostavljanja djece, uklanjanja sadržaja povezanih sa takvim krivičnim djelima te zaštite žrtava. Njenim donošenjem utvrđen je krivičnopravni okvir za kriminalizaciju seksualnog zlostavljanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija na evropskom nivou i to prvenstveno s ciljem otklanjanja nedostataka iz prethodno donesene Okvirne odluke Vijeća, primarno uzrokovanih razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija. Direktivom su unaprijeđeni različiti krivični i procesni aspekti borbe protiv seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece koji su, između ostalog, uključivali preciznije definisanje seksualnog zlostavljanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija,

pooštravanje kaznenog okvira, kriminalizaciju posjedovanja i pribavljanja materijala koji prikazuju seksualno zlostavljanje djece u virtuelnom svijetu, ali i *groominga* te odredbi koje se odnose na uklanjanje i/ ili blokiranje web-stranica koje sadrže takve materijale (Jeney, 2015). Direktiva ima dodatnu vrijednost koja se sastoji u ojačavanju standarda iz Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (u daljnjem tekstu Lanzarote konvencija). Naime, kako navodi Jeney, (2015), Direktiva poboljšava harmonizaciju odredbi iz Lanzarote konvencije između država članica Evropske unije, a gdje je to moguće postavlja i strožije standarde i obaveze. Lanzarote konvencija i dalje ostaje najbitniji instrument koji se primjenjuje i u zemljama članicama Evropske unije kao i u zemljama nečlanicama pri čemu obezbjeđuje nadzor i standarde zaštite izvan Evropske unije i Vijeća Evrope. Kao rezultat takvog međudjelovanja, proizilazi i efikasnija borba protiv seksualnog zlostavljanja djece, ujednačenim pravnim okvirom i mjerama.

Iako su progresivna inkriminacija krivičnih djela te pooštravanje krivičnopravnih sankcija od ključne važnosti za borbu protiv seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija, na evropskom nivou značajna pažnja se posvećuje i nekrivičnim mjerama. Prije svega, riječ je o regulacijama u oblastima elektronskog poslovanja⁷² i audio-vizuelnih medijskih servisa⁷³, ali i osiguranju sigurnog internet okruženja za djecu kroz programe podizanja svijesti⁷⁴ i samoregulacijske inicijative IT sektora⁷⁵ finansirane od strane Evropske unije (Jeney, 2015).

72 Direktiva 2000/31/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 8. juna 2000. godine o određenim pravnim aspektima usluga informacijskog društva na unutrašnjem tržištu, posebno elektronskog poslovanja (Direktiva o elektronskom poslovanju).

73 Direktiva 2010/13/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 10. marta 2010. godine o koordinaciji određenih odredaba utvrđenih zakonima i drugim propisima država članica o pružanju audio-vizuelnih medijskih usluga (Direktiva o audio-vizuelnim medijskim uslugama).

74 Kao što su Evropska strategija za bolji internet za djecu (Evropska komisija, COM(2012) 196 final), Digitalna agenda 2010-2020 za Evropu kao prva od sedam ključnih inicijativa predviđenih programom Strategije Evropa 2020 sa ciljem omogućavanja ekonomiji i građanima Evropske unije ostvarenja maksimuma korištenjem informaciono-komunikacionih tehnologija, te Program sigurnog interneta usvojen Odlukom 1351/2008/EC Evropskog parlamenta i Vijeća od 16. decembra 2008. godine.

75 Poput Koalicije za stvaranje interneta boljim mjestom za djecu nastale na dobrovoljnoj osnovi od strane IT kompanija kao odgovor na rastuće izazove kojima su u Evropi izložena djeca na internetu (Hadžović, 2014).

Vijeće Evrope

Najznačajniji pravni propisi Vijeća Evrope su:

- Konvencija Vijeća Evrope o kibernetičkom kriminalu;
- Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja;
- Rezolucija 1307(2002) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece;
- Rezolucija 1099(1996) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece;
- Preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope (2001)16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja⁷⁶.

Konvencija o kibernetičkom kriminalu Vijeća Evrope (u daljnjem tekstu Konvencija o kibernetičkom kriminalu) prvi put regulisala je probleme povezane sa korištenjem i prijenosom informacija i podataka preko informacionih i telekomunikacionih sistema dovodeći ih na taj način u vezu sa zlostavljanjem djece na internetu (Save the Children, 2013). Zahvaljujući njoj, dotadašnji međunarodni pravni okvir dopunjen je konkretnijim materijalnim i procesnim normama usmjerenim ka suzbijanju i sprečavanju kriminalnih aktivnosti povezanih sa zloupotrebama kompjuterskih sistema, mreža i podataka kao temelja informaciono-komunikacionih tehnologija. U članu 9 (1) Konvencije o kibernetičkom kriminalu navedeno je kako sljedeće aktivnosti moraju biti utvrđene kao krivična djela i, shodno tome, sankcionisana prema domaćem zakonu:

- proizvodnja dječije pornografije⁷⁷ sa namjerom distribucije putem kompjuterskog sistema;
- nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dječije pornografije putem kompjuterskog sistema;
- distribucija ili prijenos dječije pornografije putem kompjuterskog sistema;
- nabavka dječije pornografije putem kompjuterskog sistema za sebe

⁷⁶ Preporuke služe kao neobavezujuće smjernice o provedbi konvencija; dakle, one ne zahtijevaju potpisivanje i ratifikaciju od strane zemalja članica (Save the Children, 2013).

⁷⁷ Konvencija o kibernetičkom kriminalu u članu 9 (2) pod dječijom pornografijom podrazumijeva pornografski materijal koji vizuelno prikazuje: maloljetnu osobu koja učestvuje u seksualno eksplicitnom činu, osobu koja učestvuje u seksualno eksplicitnom činu, a po čijem se izgledu može zaključiti da je maloljetnik te realistične prikaze koji predstavljaju maloljetnu osobu koja učestvuje u seksualno eksplicitnom činu. Bitno je naglasiti da termin maloljetnik u članu 9 (3) označava svaku osobu mlađu od 18 godina. Minimum starosne dobi koji države mogu postaviti iznosi 16 godina.

ili neku drugu osobu;

- posjedovanje dječije pornografije u kompjuterskom sistemu ili na mediju za pohranjivanje podataka.

Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (u daljnjem tekstu Lanzarote konvencija) proizašla je iz potrebe da se u fokus borbe protiv svih oblika seksualne zloupotrebe djece postave preventivni, zaštitni i krivični aspekti i uspostavi specifičan monitoring mehanizam nad njenom implementacijom (Bajramović, 2014).

Kao sveobuhvatan pravni dokument, Konvencija zahtijeva da države članice:

- ustanove mjere prevencije od svakog oblika nasilja nad djecom,
- provode mjere podizanja svijesti građana o neprihvatljivosti svakog ponašanja koje ima za cilj seksualno iskorištavanje i zloupotrebu djece,
- uvedu niz mjera za zaštitu i podršku žrtvama nasilja,
- informišu javnost a posebno djecu o pravima koja imaju i opasnostima koje mogu dovesti do njihove povrede po tom osnovu,
- ustanove vođenje evidencije o počiniocima ovih djela («Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», broj: 38/13).

Lanzarote konvencija u okviru člana 3. definiše dijete kao svaku osobu mlađu od 18 godina. Isto tako, definiše i žrtvu kao svako dijete podvrgnuto seksualnom iskorištavanju i seksualnoj zloupotrebi. U članovima 18. – 23. jasno uređuje pojmove koji se odnose na seksualno iskorištavanje i seksualnu zloupotrebu djece, te određuje krivična djela koja se odnose na dječiju prostituciju (član 19.) i dječiju pornografiju povezanu sa korištenjem IKT-a, dodajući postojećoj listi i krivično djelo svjesnog ostvarivanje pristupa dječijoj pornografiji putem informacionih i komunikacionih tehnologija (član 20 (1)).

Poglavlje 2. Lanzarote konvencije propisuje preventivne mjere koje su dužne poduzeti njene zemlje potpisnice. Između ostalog, ističe kako države članice treba da vode računa o tome da pristup zanimanjima koja imaju neposredni kontakt sa djecom nemaju kandidati koji su osuđivani za djela seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe djece (član 5.), da su djeca u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju informisana o rizicima od seksualnog zlostavljanja i eksploatacije, kao i o dostupnim sredstvima zaštite (član 6.), zatim da osiguraju da osobe za koje postoji

rizik da bi mogle počinili bilo koje krivično djelo utvrđeno u skladu sa ovom konvencijom mogu imati pristup, kad je to prikladno, programima i mjerama za sprečavanje rizika od činjenja ovih krivičnih djela (član 7.). Lanzarote konvencija predviđa mjere za unapređenje i podizanje svijesti opće javnosti o fenomenu seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe djece i preventivnim mjerama koje se mogu poduzimati (član 8.), te potiče privatni sektor na aktivno učešće, naročito kompanije koje pružaju informacione i/ili komunikacione usluge, te sektor turizma i saobraćaja, bankarstva i finansija, u kreiranju i provođenju specijaliziranih politika za borbu protiv seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece, i na usvajanje samoregulatornih normi, te medije (član 9.). U skladu sa Lanzarote konvencijom, države se obavezuju na osiguranje zaštitnih mjera i pružanje pomoći žrtvama (poglavlje VI) te svakoj osobi zaduženoj za brigu o njima. Ona predviđa i unapređenje postupaka istrage, krivičnog gonjenja i proceduralnog prava (poglavlje VII) kako bi se osiguralo vođenje postupaka u najboljem interesu i poštujući prava djeteta. Na kraju, po pitanju zaštite i prevencije Lanzarote konvencija uvodi i evidenciju, odnosno kreiranje baze podataka o osuđenim počiniocima seksualnih delikata te ističe mogućnosti i nacionalne i međunarodne saradnje u borbi protiv seksualne zloupotrebe i zlostavljanja djece.

Rezolucija 1307(2002) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece poziva države članice da se posebno, preko odgovarajućih organa, pobrinu za problem sve intenzivnijeg seksualnog zlostavljanja djece od strane osoba od posebnog povjerenja, kao što su roditelji, staratelji, nastavnici, policija ili pak sveštenstvo (Ombudsman za djecu Republike Srpske, 2010). U konačnici, poziva i potiče građane da prijave seksualno zlostavljanje djece i podržava koncept službi besplatne telefonske pomoći i finansijske pomoći organizacijama civilnog društva koje djeluju u ovoj oblasti, dajući prednost onima koje svoje djelovanje usmjeravaju na sigurniji internet (Save the Children, 2013).

Rezolucija 1099(1996) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece poziva države članice da ujedine svoje napore i svoje resurse u borbi protiv dječije prostitucije, trgovine i pornografije, na pojačanu međunarodnu saradnju, te provođenje kampanje za djecu i roditelje, kao i potrebu pružanja obrazovne i psihološke pomoći za djecu koja su žrtve seksualnog iskorištavanja (Ombudsman za djecu Republike Srpske, 2010). Između ostalog, ovaj dokument podstiče članice da bez odgađanja pooštire kaznene mjere na nacionalnom nivou i svojim krivičnim zakonodavstvom inkriminišu sljedeća djela:

- posjedovanje pornografskog materijala, kao što su videozapisi, dokumenti ili fotografije koje uključuju djecu;

- proizvodnja, transport i distribucija pornografskog materijala kojim se pokazuju maloljetnici;
- snimanje i emitovanje pornografskih slika maloljetnika.

Također, od država članica se zahtijeva da u nacionalna zakonodavstva uvedu princip po kojem maloljetnik mlađi od 15 godina ne može dati svoju saglasnost na seksualne odnose sa odraslom osobom. Ujedno, Skupština potencira poduzimanje konkretnih mjera kako bi se minimizirao seksualno motivisani turizam (Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore, 2013).

Preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope (2001)16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja poziva na planiranje i provođenje mjera, politike i prakse u borbi protiv seksualnog iskorištavanja, promovisanje saradnje o raznim aspektima seksualnog iskorištavanja djece na nacionalnom i međunarodnom nivou, eliminisanje dječije pornografije, dječije prostitucije i trgovine djecom sa ili bez djetetove saglasnosti i promociju dobrobiti i najboljeg interesa djeteta (Ombudsman za djecu Republike Srpske, 2010). U ostvarenju postavljenih ciljeva naročito se preporučuje bliska saradnja između pružalaca internet usluga i relevantnih državnih institucija u identifikaciji seksualnog iskorištavanja, intervenisanja na sve modalitete zlostavljanja putem savremenih tehnologija, a koji bi mogli rezultirati seksualnim iskorištavanjem djece (Save the Children, 2013).

Nasilje nad djecom putem IKT - pravni okvir u BiH

Jedan od preduslova adekvatne zaštite djece od nasilja putem informaciono-komunikacionih tehnologija svakako je efikasan međunarodni i nacionalni pravni okvir. Međunarodni dokumenti koje je ratificirala BiH dio su pravnog sistema ove države i samim tim dio Ustava BiH, Ustava Federacije BiH i Ustava Republike Srpske, te dio Statuta Brčko Distrikta BiH. Pored ustava, različiti zakoni i podzakonski akti zahtijevaju od organa vlasti da osiguraju adekvatnu zaštitu prava i interesa djeteta na svim nivoima. Stoga će, za potrebe ovog dijela, biti izvršena pravna analiza relevantnih odredbi nacionalnog pravnog okvira iz oblasti zaštite dječijih prava, s posebnim naglaskom na zaštitu djece od različitih oblika iskorištavanja i zloupotreba putem informaciono-komunikacionih tehnologija.

Ustav BiH garantuje, između ostalog, osiguranje najvišeg nivoa međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Uživanje prava i sloboda, predviđenih ovim ustavom ili međunarodnim sporazumima

navedenim u Aneksu I Ustava, osigurano je svim osobama u BiH, bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Ustav Federacije BiH⁷⁸ sadrži katalog prava kojim je normirana pravna zaštita ljudskih/dječijih prava. Međunarodni ugovori i drugi sporazumi koji su na snazi u BiH i Federaciji, te opća pravila međunarodnog prava predstavljaju integralni dio zakonodavstva Federacije BiH. U slučaju nesaglasnosti međunarodnog ugovora, odnosno sporazuma i zakonodavstva, preovladava međunarodni ugovor, odnosno sporazum (Bajramović, 2013). Ustavi deset kantona u Federaciji BiH proklamiraju provođenje svih građanskih prava i sloboda propisanih u Ustavu BiH i Ustavu Federacije BiH.

Ustav Republike Srpske⁷⁹ u članu 44 (1) navodi jednu veoma značajnu garanciju, da dijete uživa posebnu zaštitu i da roditelji imaju pravo i dužnost da se staraju o podizanju i odgoju svoje djece. Maloljetnici o kojima se roditelji ne staraju, kao i osobe koje nisu u mogućnosti da se same staraju o sebi i zaštiti svojih prava i interesa, imaju posebnu zaštitu.

Distrikt Brčko BiH proglašen je 18. 3. 2000. godine, a njegov najviši pravni akt je Statut⁸⁰, koji propisuje da svako ima pravo uživati prava i slobode garantovane Ustavom BiH i njenim zakonima, posebno Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu.

BiH je uspostavila pravni okvir kada su u pitanju krivična djela koja se odnose na seksualno iskorištavanje i seksualnu zloupotrebu djece, i zaštitu djece – žrtava i svjedoka ovih krivičnih djela. U skladu sa političko-administrativnim ustrojem BiH četiri krivična zakona inkriminišu radnje seksualnog nasilja nad djecom: Krivični zakon BiH⁸¹, Krivični zakon Federacije BiH⁸², Krivični zakon Republike Srpske⁸³ i Krivični zakon Brčko Distrikta BiH⁸⁴. Kad je u pitanju procesuiranje izvršilaca ovih krivičnih djela, ono se vrši po entitetima.

Krivični zakon BiH (član 1. (11)), Krivični zakon Federacije BiH (član 2. (9)), Krivični zakon Brčko Distrikta BiH (član 2. (11)) pod djetetom podrazumijeva svaku osobu mlađu od 14 godina (Bajramović, 2013). Status maloljetnika

78 «Službene novine Federacije BiH», broj: 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 18/03, 63/03, 20/04, 33/04, 71/05.
79 «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05.

80 «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 1/00, 24/05.

81 «Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», broj: 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15.

82 «Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine», broj: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11.

83 «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13.

84 «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 33/13.

osoba ima do navršenih 18 godina starosti, nakon kojih postaje punoljetna. Krivični zakon Republike Srpske ne daje definiciju djeteta, odnosno maloljetnika, osim što u članu 64. utvrđuje da se prema maloljetniku koji u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršio 14 godina ne mogu primijeniti krivične sankcije. Pored toga, u članu 69. istog zakona, utvrđujući krivične sankcije prema maloljetnicima, pravi razliku u starosti maloljetnika i to klasifikuju one od 14 do 16 godina starosti „mlađim maloljetnicima” i one od 16 do 18 godina starosti „starijim maloljetnicima”.

Krivičnoprocesno zakonodavstvo u BiH generalno ne definiše pojam djeteta, ali određuje dobnu granicu krivične odgovornosti. Krivična odgovornost maloljetnika postoji ukoliko je on u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršio 14 godina starosti. Zakon o krivičnom postupku BiH⁸⁵, entitetski⁸⁶ zakoni i Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH⁸⁷ propisuju da će se krivični postupak obustaviti i o tome obavijestiti organ starateljstva, ako se u toku postupka utvrdi da maloljetnik u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršio 14 godina. Zakoni o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH⁸⁸ u članovima 2 (1) pod pojmom djeteta obuhvataju svaku osobu koja nije navršila 18 godina života. Prema Konvenciji o pravima djeteta te Lanzarote konvenciji pod djetetom se smatra svaka osoba mlađa od 18 godina starosti. S obzirom na činjenicu da su sukcesijom, odnosno ratifikacijom ovi dokumenti postali integralni dio bh. krivičnog zakonodavstva, jasan disparitet koji postoji po ovom pitanju predstavlja značajan problem u praksi organa formalne socijalne kontrole.

Krivični zakon BiH, u glavi XVII „Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom“, propisuje određena krivična djela čija obilježja bića obuhvataju seksualnu zloupotrebu djece, odnosno u kojima se kao oštećeni pojavljuju osobe mlađe od 18 godina starosti (Bajramović, 2014). Riječ je o zasnivanju ropskog odnosa i prijevoza lica u ropskom odnosu, međunarodnoj trgovini ljudima te međunarodnom navođenju na prostituciju. Kvalifikatorna okolnost kod ovih krivičnih djela odnosi se na zloupotrebu i eksploataciju djeteta i/ili maloljetnika, te kao takva za sobom povlači oštrije krivičnopravne sankcije. Za navedena krivična djela izvršena je harmonizacija sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti, u pogledu inkriminacije trgovine ljudima i otežavajućih okolnosti prilikom utvrđivanja kazne za ovo krivično djelo.

85 «Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13.

86 «Službene novine Federacije BiH», broj: 35/03, 37/03, 56/03 i «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 100/09.

87 «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 33/13).

88 «Službene novine Federacije BiH», broj: 7/14, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 13/10, 61/13, «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 2/10.

S obzirom na činjenicu da seksualno zlostavljanje djece i maloljetnika putem informaciono-komunikacionih sredstava, naročito interneta, kao takvo predstavlja globalnu kriminalnu aktivnost, uzevši u obzir težinu i ozbiljnost posljedica koje pogađaju žrtvu, krivičnim zakonima entiteta i Brčko Distrikta BiH u glavama „Krivična djela protiv spolnog integriteta i morala“ i „Krivična djela protiv braka i porodice“ propisana su sljedeća krivična djela:

- navođenje na prostituciju;⁸⁹
- trgovina maloljetnim osobama⁹⁰ i trgovina ljudima;⁹¹
- iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije⁹² i iskorištavanje djece i maloljetnih osoba za pornografiju;⁹³
- proizvodnja, posjedovanje i prikazivanje dječije pornografije;⁹⁴
- upoznavanje djeteta s pornografijom.⁹⁵

Treba napomenuti da su Krivični zakon Federacije BiH, Krivični zakon Republike Srpske i Krivični zakon Brčko Distrikta BiH posljednjim izmjenama i dopunama uskladili svoje odredbe sa Krivičnim zakonom BiH i međunarodnim standardima koji se odnose na krivično djelo trgovine ljudima, odnosno trgovine maloljetnim osobama kako je utvrđeno Krivičnim zakonom Republike Srpske. Zakonima je također utvrđena krivična odgovornost osoba koje koriste usluge žrtava trgovine ljudima, s tim da je Krivični zakon Republike Srpske otišao korak dalje i predvidio krivičnu odgovornost i osobe koja omoguću drugom korištenje seksualnih usluga i drugih vidova eksploatacije maloljetnika, ukoliko je bio svjestan da je riječ o žrtvi trgovine ljudima.

Krivični zakon Republike Srpske 2010. godine usklađen je sa Lanzarote konvencijom i drugim međunarodnim standardima u ovoj oblasti. Tako je njime propisano da osoba koja zlopotrijebi dijete ili maloljetnu osobu za izradu slika, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografske sadržine, ili dijete i maloljetnu osobu zlopotrijebi za pornografsku predstavu, čini krivično djelo iz člana 199 (1) „Iskorištavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju“. Predmeti i sredstva, koja su nastala ili su bila namijenjena i upotrijebljena za počinjenje ovih krivičnih djela bit će oduzeti. Također, u zakonskom opisu krivičnog djela iz člana 200.

89 Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, član 210 (4); Krivični zakon Republike Srpske, član 198; Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, član 207.

90 Krivični zakon Republike Srpske, član 198b.

91 Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 46/16), član 210a; Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, član 207a.

92 Krivični zakon Federacije BiH, član 211. i Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, član 208.

93 Krivični zakon Republike Srpske, član 199 (1).

94 Krivični zakon Republike Srpske, član 200.

95 Krivični zakon Federacije BiH, član 212; Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, član 209.

„Proizvodnja, prikazivanje i posjedovanje dječije pornografije” proširena je radnja izvršenja na način da je pored proizvodnje i prikazivanja dječije pornografije inkriminisana i radnja posjedovanja dječije pornografije. Osim toga, navedenim izmjenama su pooštrene i krivične sankcije za ovo krivično djelo, kao npr. uvođenjem kvalifikovanog oblika djela, ukoliko je učinjeno prema osobi mlađoj od 16 godina, te ukoliko je izvršeno putem sredstava javnog informisanja ili interneta. U smislu ove odredbe pod dječijom pornografijom se podrazumijeva pornografski materijal koji vizuelno prikazuje dijete ili maloljetnu osobu koja je učesnik evidentnog seksualnog ponašanja, i realistične slike koje prikazuju dijete ili maloljetnu osobu koja učestvuje u evidentnom seksualnom ponašanju.

Krivična djela koja se odnose na dječiju pornografiju u krivičnom zakonodavstvu Federacije BiH i Distrikta Brčko BiH definisana su kroz biće krivičnog djela „Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije”, odnosno krivičnog djela „Upoznavanje djeteta s pornografijom”. Bitne odrednice radnje počinjenja iskorištavanja djeteta ili maloljetnika radi pornografije u smislu odredbi Zakona uključuju snimanje djeteta ili maloljetnika s ciljem izrade fotografija, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, odnosno posjedovanje, uvoženje, prodaju, rasparčavanje ili prikazivanje takvog materijala, ili navođenje osobe na učestvovanje u pornografskoj predstavi. S druge strane, karakteristike djela upoznavanje djeteta s pornografijom sastoje se u radnji činjenja prodaje djetetu ili prikazivanja, javnog izlaganja ili na drugi način omogućavanja pristupačnim spisa, slika, audio-vizuelnih i drugih predmeta pornografskog sadržaja ili prikazivanja pornografske predstave. Prema Zakonu, pronađeni predmeti bit će oduzeti. Također je bitno napomenuti da je Lanzarote konvencija u članu 23. zemljama potpisnicama nametnula obavezu poduzimanja odgovarajućih zakonodavnih i drugih mjera kako bi zakonom propisali kao krivično djelo akt vrbovanje djece u seksualne svrhe, uključujući i prijedloge odrasle osobe, upućene maloljetniku putem savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija, da se sretne sa maloljetnikom sa namjerom da počini akt seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe, kao i popratno materijalno djelovanje koje vodi do takvog sastanka.⁹⁶ Međutim, takvi oblici seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece još uvijek nisu prepoznati u krivičnom zakonodavstvu u BiH⁹⁷.

⁹⁶ Naime, riječ je o tzv. groomingu .

⁹⁷ Krivičnim zakonom BiH, članom 187. propisano je krivično djelo “Međunarodno vrbovanje radi prostitucije” kojim je utvrđeno da će se svako ko vrbuje, namamljuje ili navodi drugog na pružanje seksualnih usluga radi zarade u nekoj državi, izuzimajući državu u kojoj ta osoba ima prebivalište ili čiji je državljanin, kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina. Kvalifikatorna okolnost postoji u situacijama kada je ono učinjeno prema djetetu ili maloljetniku, pa zakonodavac propisuje da će se učinilac takvog djela kazniti kaznom zatvora od jedne do deset godina.

Kada je riječ o zastarijevanju krivičnog gonjenja u slučajevima seksualnog nasilja nad djecom, Republika Srpska se nalazi na korak ispred Federacije BiH i Distrikta Brčko BiH u kojima još uvijek važi pravilo subjektivnog roka zastare koji počinje teći od dana kada je krivično djelo učinjeno. Također, rok zastare se određuje prema propisanoj kazni za pojedino krivično djelo.

Posljednjim izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske iz 2013. godine usaglašene su odredbe zastare sa relevantnim međunarodnim dokumentima, na način da zastarijevanje za krivična djela protiv spolnog integriteta, braka i porodice, učinjena na štetu osoba mlađih od 18 godina, počinje teći od dana punoljetstva oštećenog⁹⁸. Neusklađenost krivičnog zakonodavstva u ovom pogledu se izuzetno štetno odražava na djecu žrtve, prvenstveno u različitom tretiranju unutar jedne zemlje, što zasigurno ne omogućava zadovoljenje osnovnih odrednica krivične pravde.

Izuzev generalne i specijalne prevencije, omogućavanja zaštite i satisfakcije žrtvi u Federaciji BiH i Brčko Distriktu BiH, svrha krivičnopравниh sankcija u Republici Srpskoj dodatno ističe razvijanje i učvršćivanje društvene odgovornosti, izražavanjem društvene osude za krivično djelo i neophodnosti poštovanja zakona. Učiniocima krivičnih djela iskorištavanja i zlostavljanja djece i maloljetnika prema važećem krivičnom zakonodavstvu mogu se izreći sve krivičnopravne sankcije, osim odgojnih mjera. Također su u posljednjim izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske iz 2013. godine postojeće sigurnosne mjere proširene, na osnovu čega su ispoštovana osnovna načela iz Lanzarote konvencije. Riječ je o zabrani približavanja i komunikacije sa određenom osobom (član 62a), obaveznom psihosocijalnom tretmanu (član 62b) i udaljenju iz zajedničkog domaćinstva (član 62v). Uvođenjem mjere psihosocijalnog tretmana zakonodavac je pružio mogućnost izricanja sankcije prema počiniocima seksualnih delikata, bez obzira na njihovu uračunljivost, što je, naprimjer, slučaj u Federaciji BiH. Zabrana približavanja i komunikacije i udaljenje iz zajedničkog doma u Republici Srpskoj, te mjera zabrane vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti u Federaciji BiH i Distriktu Brčko BiH izuzetno su korisne mjere u pružanju zaštite i sigurnosti djetetu žrtvi, ali i njegove adekvatnije rehabilitacije i izbjegavanja dodatne traumatizacije zbog potencijalnih kontakata sa nasilnikom.

Kada je u pitanju krivično procesno zakonodavstvo, procesuiranje izvršilaca krivičnih djela protiv spolne slobode i morala vrši se na osnovu državnog zakona, entitetskih zakona o krivičnom postupku i zakona distrikta, koji suštinski ovu materiju regulišu na identičan način propisujući poseban obzir prema određenim kategorijama djece i maloljetnika u krivičnom

postupku (Bajramović, 2013). Radi se o maloljetnim oštećenima, zakonom određenih, seksualnih delikata. Krivičnim procesnim zakonima u BiH propisana je obaveza prijavljivanja krivičnih djela od strane građana, ali i dužnost službene i odgovorne osobe u svim organima vlasti na svim nivoima vlasti, javnim preduzećima i ustanovama, pri čemu su u takvim okolnostima osobe dužne poduzeti mjere da bi se sačuvali tragovi krivičnog djela, predmeti na kojima je ili pomoću kojih je učinjeno krivično djelo i drugi dokazi o njima i obavijestiti ovlaštenu službenu osobu ili tužilaštvo bez odgađanja. Na osnovu ove odredbe, zdravstveni radnici, nastavnici, odgajatelji, roditelji, staratelji, usvojitelji i druge osobe koje su ovlaštene ili dužne da pružaju zaštitu i pomoć maloljetnim osobama, da vrše nadzor, odgajanje maloljetnika, a koji saznaju ili o cijene da postoji sumnja da je maloljetna osoba žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja, dužni su o toj sumnji odmah obavijestiti ovlaštenu službenu osobu ili tužioca. U ovom slučaju dovoljan preduslov prijavljivanja je postojanje sumnje da je maloljetna osoba žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja. U bh. praksi primjetan je manji pomak u kontekstu prijavljivanja slučajeva nasilja nad djecom. Naime, zahvaljujući razvijenim smjernicama za postupanje u slučaju nasilja nad djecom i provedenim obukama, profesionalci su stekli određena znanja i vještine o prepoznavanju djece žrtava društveno neprihvatljivih ponašanja, ali i o obavezama prijavljivanja i procedurama u vezi sa tim.

Kada je riječ o radnjama dokazivanja koje poduzimaju istražni subjekti u krivičnom postupku radi dokazivanja postojanja krivičnog djela i otkrivanja njegovog učinioca, zakoni o krivičnom postupku u BiH, između ostalog, nalažu pretresanja pokretnih stvari⁹⁹, koje se primjenjuje uvijek kada se radi o otkrivanju krivičnih djela u vezi sa informacionim i komunikacionim sredstvima. Samim tim, nadležnim istražnim organima dozvoljeno je pretresanje kompjuterskih sistema, uređaja za pohranjivanje kompjuterskih i elektronskih podataka, kao i mobilnih telefonskih aparata, prilikom čega su osobe koje se njima koriste dužne omogućiti pristup uređajima, a, ako je to potrebno, i da predaju medij na kojem su pohranjeni elektronski podaci, te da pruže potrebna obavještenja za upotrebu tih uređaja.

Druga radnja dokazivanja postojanja krivičnog djela u vezi sa savremenim komunikacionim tehnologijama je naredba operateru telekomunikacija¹⁰⁰, prema kojem, ako postoje osnovi sumnje da je neka osoba počinila krivično djelo, sud može na osnovu prijedloga tužioca ili na prijedlog ovlaštenih

99 «Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13), član 51 (2); «Službene novine Federacije BiH», broj: 35/03, 37/03, 56/03), član 65 (2); «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 100/09), član 115 (2); «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 33/13), član 51 (2).

100 Zakon o krivičnom postupku BiH, član 72a; Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH, član 86a; Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, član 137; Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH, član 72a.

službenih osoba koje su dobile odobrenje od tužioca narediti da operater telekomunikacija ili drugo pravno lice koje vrši pružanje telekomunikacionih usluga dostavi podatke o korištenju telekomunikacionih usluga tog lica, ako bi takvi podaci mogli biti dokaz u krivičnom postupku ili da posluže za prikupljanje informacija koje mogu biti od koristi u krivičnom postupku. U hitnim slučajevima, zakon daje tužiocu pravo da može narediti dostavu podataka od operatera, a dobijeni podaci će se zapečatiti dok ne bude izdata sudska naredba. Operateri telekomunikacija ili drugo pravno lice koji pružaju telekomunikacione usluge dužni su da nadležnim organima omogućе provođenje potrebnih radnji dokazivanja.

Pored navedenih radnji dokazivanja protiv osobe za koju postoje osnovi sumnje da je sama ili zajedno sa drugim osobama učestvovala ili učestvuje u izvršenju krivičnog djela za koje se prema krivičnom zakonu može izreći kazna zatvora od tri godine ili teža kazna mogu se odrediti i posebne istražne radnje, ako se na drugi način ne mogu pribaviti dokazi ili bi njihovo pribavljanje bilo povezano sa nesrazmjernim teškoćama. Posebne istražne radnje između ostalih obuhvataju: nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija, pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka.

Posebnim odredbama procesnih zakona, regulisana su i pitanja obazrivog saslušanja maloljetnika kao oštećenog krivičnim djelom, izbjegavanja mnogostrukih saslušanja maloljetnog oštećenog, prvenstveno s ciljem sprečavanja sekundarne viktimizacije, zaštita privatnosti maloljetnika kao oštećenog u toku glavnog pretresa i dr.

Kao značajan primjer nastojanja da se djeca što efikasnije zaštite od svih oblika nasilja, a samim tim i zloupotreba putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH, značajno je spomenuti i donošenje nekoliko strateških dokumenata, poput Strategije za borbu protiv nasilja nad djecom u BiH, Akcionog plana za djecu BiH i Akcionog plana za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u BiH.

Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2007. – 2010. najvažniji je planski dokument kojim je izražena državna politika prema djeci u oblasti suzbijanja nasilja, i to s osnovnim ciljem da se metodološki ujednačeno i kontinuirano prate pojave nasilja nad djecom te pravovremeno uoče problemi i donesu adekvatne preporuke nadležnim institucijama za djelovanje s ciljem poboljšanja zaštite djece od nasilja. Njene oblasti djelovanja protežu se na borbu protiv nasilja nad djecom, zaštitu djece žrtava nasilja i prevenciju nasilja nad djecom u zdravstvenom

sektoru, obrazovnom sistemu, policijskim službama, socijalnom sektoru, pravosudnim organima, državnim službama ili odjelima na lokalnom nivou i nevladinom sektoru (Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2007. – 2010, 2007). Kako bi se uspostavio multidisciplinarni i održiv sistem za prijavljivanje i evidentiranje slučajeva nasilja nad djecom, adekvatan i održiv sistem podrške, finansiranja i prikupljanja podataka, kako bi se unaprijedila prevencija, zaštita djece žrtava nasilja te uspostavilo sigurno okruženje u kojem će biti ostvareno pravo svakog djeteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja, usvojena je revidirana državna Strategija za borbu protiv nasilja nad djecom za period 2012. – 2015. godine. Ova strategija nastala je po uzoru na prethodnu, i predstavlja pojednostavljeni strateški dokument za plansku obradu identifikovanih problema koji će predložiti strateške mjere za poboljšanje zaštite djece u oblasti prevencije i kaznene politike prema počiniocima nasilja nad djecom u BiH. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH 2013. godine u saradnji sa Unicefom publikovalo je Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH. One se zasnivaju na sadržaju i obavezama propisanim u Strategiji za borbu protiv nasilja nad djecom u BiH (2012. – 2015.), i čine njen sastavni dio. Smjernicama su precizno preporučeni neki segmenti rada i tretiranja djece žrtava nasilja kroz općeprihvaćenu definiciju nasilja, preporučene profesionalne i standarde nadležnih javnih tijela i drugih institucija formalne socijalne kontrole na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini.

Da bi Konvencija o pravima djeteta bila primijenjena, a Milenijski razvojni ciljevi Ujedinjenih nacija ispunjeni, Vijeće ministara BiH usvojilo je Akcioni plan za djecu BiH za period 2002. – 2010. godine. Akcioni plan za djecu BiH te Inicijalni izvještaj o nasilju nad djecom u BiH predstavljaju neke od najvećih doprinosa Vijeća za djecu, osnovanog u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, sa osnovnim ciljem jačanja položaja djece i zaštite njihovih prava. Akcioni plan za djecu BiH (2002. – 2010) ukazao je na određene oblasti od posebne važnosti za jačanje položaja djece u BiH, kao i na prioritete za zaštitu djece: ekonomski razvoj, pravosuđe i reformu zakona, djecu u dodiru sa zakonom, zdravlje, obrazovanje, socijalnu zaštitu, zaštitu djece od mina te druge vidove zaštite («Službeni glasnik BiH», br. 63/15). Ciljevi predviđeni Akcionim planom i državnom Strategijom zbog različitih ekonomsko-političkih poteškoća nisu u cijelosti realizovani, pa je radi definisanja prioriteta i mjera koje je neophodno poduzeti u periodu 2011. – 2014. godine, kako bi se osigurala jednaka pravna zaštita djece usklađivanjem zakona i praksa u BiH u skladu sa Konvencijom o pravima djeteta, odnosno stvorili što povoljniji uslovi za život djece i porodice, njihovo zdravo psiho-fizičko odrastanje, uključivanje u društvo i participaciju u odlučivanju, Vijeće ministara BiH usvojilo je revidirani Akcioni plan za djecu BiH za period 2011. – 2014. godine, a zatim i

Akcioni plan za djecu BiH za period 2015. – 2018. godine. Osnove za izradu trećeg Akcionog plana posebno su utvrđene preporuke Komiteta za prava djeteta, te aktivnosti u kojima su postignuti najlošiji rezultati u provođenju mjera prethodnog akcionog plana. Pored navedenog, uzeti su u obzir dokumenti relevantnih UN i evropskih međunarodnih tijela, koji se odnose na zaštitu prava djeteta i njihovih porodica. Uzimajući u obzir fragmentirani administrativni sistem, ovaj Akcioni plan, kao i prethodni, zagovara multidisciplinarni pristup i uključivanje svih potencijala društva u razvijanje dobro promišljene akcije kojom bi se unaprijedili uslovi življenja u interesu razvoja djeteta, što je preduslov jačanja položaja djeteta u BiH. Međutim, niti jedan od spomenutih akcionih planova se ne bavi pitanjem stvaranja sigurnog internet okruženja za djecu.

Akcioni plan za poboljšanje sistema zaštite u području dječije pornografije i drugih formi seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH za period 2010. – 2012. Vijeće ministara BiH usvojilo je 2009. godine. Njegov osnovni cilj sastojao se u uspostavljanju neophodnih mehanizama i razvijanju svijesti u vezi sa sigurnim korištenjem interneta i potrebe za zaštitom djece i maloljetnika od rizika koji su povezani sa korištenjem istog, koji uključuju, ali nisu isključivo ograničeni na pedofiliju i seksualno zlostavljanje djece putem informaciono komunikacionih tehnologija. Kako bi postavljeno bilo i ostvareno, Akcionim planom predviđeno je pet strateških ciljeva: prevencija, harmonizacija, izmjena i dopuna zakonodavnog okvira, jačanje institucionalnih kapaciteta, saradnja s pružaocima internet usluga i pružanje podrške žrtvama nasilja. Uporedo s opisivanjem planiranih aktivnosti, određene su i nadležne državne institucije sa ulogom nosilaca planiranih aktivnosti. U septembru 2013. godine objavljena je Evaluacija provedenih aktivnosti u periodu 2010. – 2012. godina iz Akcionog plana, a s ciljem revidiranja sistema zaštite u području dječije pornografije i ostalih oblika seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH. Evaluacija sadrži presjek ispunjenih i neispunjenih ciljeva iz Akcionog plana. Neki od njenih zaključaka tiču se što bržeg stvaranja odgovarajućeg zakonodavnog okvira koji će omogućiti krivično gonjenje počilaca i njihovo sankcionisanje, kao i pružanje pomoći i zaštite žrtava i svjedoka. Zbog same prirode takvih krivičnih djela, konspirativnosti, organizovanosti i transnacionalnosti, u procesu njihovog otkrivanja, potrebno je zahtijevati uspostavljanje prekogranične saradnje, koja se mora odvijati u skladu s konvencijama, protokolima i ugovorima o saradnji, koje je potpisala i ratificirala BiH.

S ciljem prevazilaženja praktičnih slabosti iz prethodnog Akcionog plana, Vijeće ministara BiH 2014. godine usvojilo je novi Akcioni plan za zaštitu

djece i sprečavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH za period 2014. – 2015. godine (u daljnjem tekstu Akcioni plan). Akcioni plan kreiran je paralelno sa Strategijom suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini (2013. – 2015). Kroz tri osnovne oblasti, zakonodavstvo, institucionalni kapaciteti i saradnja te prevencija, dati sistem mjera i aktivnosti ima za cilj uspostavljanje efikasnog mehanizma zaštite djece od pornografije i seksualnog iskorištavanja putem savremenih tehnologija, a koje su nadležne institucije u BiH dužne provesti do kraja 2015. godine. Akcioni plan, također, definiše prihvatanje izmjena i dopuna i harmonizaciju relevantnih podzakonskih akata, kao i jačanje institucionalnih kapaciteta i saradnju s međunarodnim institucijama, pružaoциma internet usluga, školama i drugim relevantnim subjektima¹⁰¹. U dijelu 6. dokumenta (Društveni odgovor na seksualno nasilje na internetu i druge oblike zlostavljanja djece u Bosni i Hercegovini) detaljno su opisane realizovane aktivnosti iz Akcionog plana.

Zakonodavna tijela i nadležni organi uprave na nivou Bosne i Hercegovine

Parlamentarna skupština BiH - kao najviši zakonodavni organ BiH donosi zakone, ratificira sporazume, konvencije i međunarodne ugovore. Unutar Parlamentarne skupštine BiH obrazovana je Zajednička komisija za ljudska prava koja kao stalno radno tijelo razmatra pitanja koja se odnose na ostvarivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda zagarantovanih Ustavom BiH i zakonodavstvom BiH, od državnih organa, javnih institucija i organizacija koje obavljaju javna ovlaštenja, u slučajevima koje iznesu ombudsmen, građani i entiteti, te o tome obavještava Predstavnički dom i Dom naroda; razvoj i probleme u realizaciji i zaštiti ljudskih prava i sloboda, te mjere za njihovu efikasniju zaštitu; pitanja u vezi sa ostvarivanjem prava mladih – posebno unapređenja prava mladih u BiH; razmatra prijedloge dokumenata i izvještaja institucija BiH koji se odnose i na pitanja mladih, te druga pitanja iz oblasti ljudskih prava/prava djeteta.

Vijeće ministara BiH - najviši organ izvršne vlasti BiH kojem se podnose prijedlozi zakona i drugih izvršnih i upravnih akata, a koji usvaja izvršne odluke, planove, strategije, odobrava istraživanja i druge izvršne aktivnosti u svrhu provođenja međunarodnih obaveza i zakona BiH. Sastoji se od

101 U dokumentu pod nazivom Priručnik za monitoring i evaluaciju Akcionog plana za zaštitu djece i sprečavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini (2014. – 2015) predviđeni su jasni mehanizmi monitoringa i evaluacije uspješnosti njegove realizacije, a koji uključuju posebne planove za monitoring tri strateške oblasti te matricu vremenskog slijeda implementacije strateških aktivnosti. Pored institucija javne vlasti, u implementaciju strateških aktivnosti uključene su i organizacije civilnog društva koje aktivno djeluju u ovom području.

devet resornih ministarstava koja obavljaju upravne i stručne poslove iz nadležnosti BiH. Ministarstva su zadužena za izvršavanje zakona i drugih propisa, pripremu prijedloga zakona i drugih akata, praćenje i provođenje, izvršenje mjera s ciljem provođenja propisa koji su na snazi i u vezi s tim izradu određenih državnih planova, programa, strategija, projekata, istraživanja i svih drugih aktivnosti u skladu sa Ustavom BiH i zakonima BiH.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH – nadležno je za praćenje i provođenje međunarodnih konvencija i drugih dokumenata iz oblasti ljudskih prava i osnovnih sloboda, promovisanje i zaštitu ličnih i kolektivnih ljudskih prava i sloboda, koordinaciju i pripremu izvještaja nadležnim domaćim organima i institucijama i međunarodnim institucijama i organizacijama o provođenju obaveza iz međunarodnih konvencija i međunarodnih dokumenata, kreiranje i provođenje aktivnosti na ispunjavanju obaveza BiH u pogledu prijema u evroatlantske integracije, a posebno u vezi sa primjenom Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i njenim protokolima, praćenje, izradu i distribuiranje informacija o standardima, ostvarenjima i aktivnostima u oblastima ljudskih prava, provođenje Aneksa VI i VII Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, kao i praćenje i nadzor provođenja tih aneksa i druge aktivnosti. Godine 2002. unutar Ministarstva osnovano je Vijeće za djecu, s ciljem da prati implementaciju Državnog akcionog plana za djecu za period 2002. – 2010. godine. Od svog osnivanja Vijeće za djecu je djelovalo u pravcu omogućavanja bliskog monitoringa dječijih prava širom BiH i kreiranja relevantnih politika s ciljem prevazilaženja izazova s kojima se suočavaju djeca širom zemlje.

Ministarstvo pravde BiH – nadležno je za administrativne funkcije vezane za pravosudne organe na državnom nivou, pružanje pomoći u međunarodnoj i međuentitetskoj pravosudnoj saradnji, izradu odgovarajućih zakona i propisa, obezbjeđivanje da zakonodavstvo BiH i njegova provedba na svim nivoima budu u skladu sa obavezama BiH koje proizilaze iz međunarodnih sporazuma, saradnju sa Ministarstvom vanjskih poslova i entitetima na izradi međunarodnih bilateralnih i multilateralnih sporazum, organizaciju sudova, zatvorskog sistema, ekstradiciju itd.

Ministarstvo vanjskih poslova BiH - nadležno je za provođenje utvrđene politike BiH i rad na razvoju međunarodnih odnosa u skladu sa stajalištima i smjernicama Predsjedništva BiH, predlaganje za utvrđivanje stajališta o pitanjima od interesa za vanjskopolitičke aktivnosti i međunarodni položaj BiH, zastupanje BiH u diplomatskim odnosima prema drugim državama i međunarodnim organizacijama, ali i praćenje stanja i razvoja takvih odnosa. Ovom ministarstvu podnose se zahtjevi za izdavanje viza i ostvarivanja

pomoći u vezi s boravkom i zaštitom prava i interesima državljana BiH na stalnom i privremenom boravku u inostranstvu i domaćih pravnih lica u inostranstvu i drugim aktivnostima koje su vezane za međunarodne odnose.

Ministarstvo civilnih poslova BiH – nadležno je za poslove državljanstva, upis i evidenciju građana, zaštitu ličnih podataka, prijavljivanje prebivališta i boravišta, lične isprave, putne isprave i sl. Koordiniše aktivnosti, usklađivanje planova entitetskih tijela vlasti i definisanje strategija na međunarodnom planu u oblastima zdravstva i socijalne zaštite, penzija, nauke i školstva, rada i zapošljavanja, kulture i sporta, geodetskih, geoloških i meteoroloških poslova.

Ministarstvo sigurnosti BiH – između ostalog, nadležno je za zaštitu djece stranih državljana, koja su u pratnji roditelja ili bez pratnje ilegalno ušla u BiH, za djecu koja traže azil, za djecu žrtve trgovine ljudima i za djecu povratnike po sporazumu o readmisiji samo do granice BiH i za djecu strance koji se vraćaju po sporazumu o readmisiji. Odsjek za borbu protiv trgovine koji djeluje unutar Sektora za međunarodnu saradnju i evropske integracije koordiniše aktivnosti vladinih institucija, međunarodnih organizacija i nevladinih organizacija u borbi protiv trgovine ljudima. Sektor za imigraciju i Sektor za azil zaduženi su za planiranje i provođenje politike u oblasti imigracije i azila u BiH, statusa, kretanja i boravka stranaca, prihvata, smještaja i podršku stranih žrtava trgovine ljudima i tražilaca azila, a posebno za zaštitu djece.

Ministarstvo komunikacija i prometa BiH - nadležno je za politiku i regulisanje zajedničkih i međunarodnih komunikacionih uređaja, međunarodni i međuentitetski promet i infrastrukturu, pripremanje ugovora, sporazuma i drugih akata iz oblasti međunarodnih i međuentitetskih komunikacija i prometa, odnose sa međunarodnim organizacijama iz oblasti međunarodnih i međuentitetskih komunikacija i prometa, pripremu i izradu strateških i planskih dokumenata iz oblasti međunarodnih i međuentitetskih komunikacija, prometa, infrastrukture i informacionih tehnologija, poslove kontrole neometanog transporta u međunarodnom transportu te civilno zrakoplovstvo i nadzor zračnog prometa.

Direkcija za koordinaciju policijskih tijela BiH - kao profesionalna policijska agencija nadležna je za komunikaciju, saradnju i koordinaciju između policijskih tijela BiH, s odgovarajućim organima u BiH u vezi s pitanjima policijskih poslova međunarodnog karaktera ili od međunarodnog značaja, ili u vezi s pitanjima koja su u nadležnosti Suda BiH, komunikacija i saradnja s odgovarajućim stranim i međunarodnim organima u vezi s

pitanjima policijskih poslova od međunarodnog značaja ili zajedničkog interesa i druge poslove. U skladu sa odredbama domaćeg zakonodavstva i na osnovu članstva u Međunarodnoj organizaciji kriminalističke policije - Interpol, obaveza iz Strateškog sporazuma o saradnji s Uredom Evropske policije - Europol (2007), te u Inicijativi saradnje u jugoistočnoj Evropi - SECI Centar, Direkcija ostvaruje međunarodnu operativnu policijsku saradnju.

Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA) - je upravna organizacija s operativnom samostalnošću osnovana u okviru Ministarstva sigurnosti BiH radi obavljanja policijskih poslova. SIPA ima obavezu sprečavanja, otkrivanja i istrage krivičnih djela iz nadležnosti Suda BiH, posebno krijumčarenja ljudi, krivičnih djela u vezi s trgovinom ljudima, objedinjavanja evidencija o trgovcima ljudima, žrtvama trgovine i seksualnih delikata, pomoći žrtvama, preventivne aktivnosti, saradnju s nevladinim i vladinim sektorom, organiziranje obuke istražitelja SIPA-e u vezi s načinom rada iz oblasti borbe protiv trgovine ljudima.

Granična policija BiH - je upravna organizacija u okviru Ministarstva sigurnosti BiH osnovana radi obavljanja policijskih poslova u okviru nadzora granice i kontrole saobraćaja na graničnim prijelazima, te svih policijskih poslova vezanih za krivična djela koja se gone po službenoj dužnosti. U nadležnosti Centralnog istražnog ureda, u čijem sastavu je Odjeljenje za istrage je borba protiv trgovine ljudima, kao i rad na sprečavanju nasilja nad djecom, u formi poduzimanja mjera i aktivnosti sprečavanja trgovine djecom. U okviru linije rada borbe protiv trgovine ljudima istražioci Granične policije vode posebnu evidenciju i primjenjuju posebne mjere kada su u pitanju djeca kao žrtve trgovine, odnosno kada je u pitanju krijumčarenje djece.

Tužilaštvo BiH - uspostavljeno je kao institucija s posebnom nadležnošću za postupanje pred Sudom BiH u krivičnim djelima propisanim nadležnim zakonima sa ingerencijom na nivou BiH. Kao *sui generis* institucija nadležna je za procesuiranje osoba osumnjičenih i optuženih za najteža krivična djela, uključujući organizovani kriminal i ratne zločine.

Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH - nezavisna institucija osnovana 2004. godine, sa osnovnim mandatom uspostavljanja i očuvanja nezavisnog, efikasnog i odgovornog pravosuđa u BiH. Njegove nadležnosti odnose se na imenovanje sudija, tužilaca i stručnih saradnika i njihovo stručno usavršavanje, predlaganje godišnjih budžeta za sudove i tužilaštva, pravosudnu upravu i nadzor, koordinaciju i nadzor nad korištenjem informacione tehnologije u sudovima i tužilaštvima, davanje mišljenja o nacrtima zakona, propisa i važnim pitanjima koja mogu utjecati na

pravosuđe, provođenje i koordinaciju reformskih aktivnosti u pravosudnom sektoru BiH.

Brčko Distrikt BiH kao kondominij dva entiteta, ali pod direktnim suverenitetom BiH ima svoju policiju koja obezbjeđuje sigurnu sredinu svim osobama u Distriktu, i radi poštujući međunarodno priznata ljudska prava i osnovne slobode predviđene Ustavom BiH, Javno tužilaštvo sa nadležnošću na području Distrikta, te institucije koje se bave zaštitom djece, centar za socijalni rad i dr. Bitno je napomenuti da pripadnici policije Distrikta u sklopu Odsjeka za organizovani kriminalitet i droge, kao i Odsjeka za krimobavještajnu podršku i terorizam, poduzimaju radnje u vezi sa dječijom pornografijom.

Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) - je nezavisna bh. institucija koja djeluje na osnovu Zakona o komunikacijama BiH, a u skladu sa općim principima objektivnosti, transparentnosti i nediskriminacije. U njenoj nadležnosti su kreiranje i promovisanje pravila u sektorima emitovanja i telekomunikacija, licenciranje operatora u sektorima emitovanja i telekomunikacija, planiranje, upravljanje i dodjeljivanje frekvencijskog spektra. RAK posebnu pažnju posvećuje zaštiti komunikacionih prava djece i maloljetnika. Slijedeći regulatorne prakse u Evropi, RAK je preuzeo zadaću unapređenja medijske pismenosti i podizanja svijesti o odgovornom i sigurnom korištenju svih medijskih usluga, saradujući sa nadležnim državnim institucijama, međunarodnim organizacijama i organizacijama civilnog društva. Samim tim, RAK kontinuirano vrši monitoring televizijskih sadržaja s ciljem otklanjanja onih koji bi mogli negativno utjecati na populaciju djece i maloljetnika, štiteći njihov integritet i prava. Ipak, vrlo je važno istaći da RAK, poput regulatora u Evropskoj uniji, nije nadležan da reguliše sadržaj koji je dostupan na internetu. U takvim slučajevima prkasa je da samoregulatorna tijela djeluju u tom pravcu. Primjer toga u BiH je samoregulatorno tijelo „Vijeće za štampu“, koje je i punopravni član Alijanse nezavisnih vijeća za štampu Evrope (AIPCE)

Zakonodavna tijela i nadležni organi uprave na entitetskim i kantonalnim nivoima

Entitetski parlamenti - su zakonodavni organi u strukturi vlasti entiteta koji obavljaju normativne, kontrolne, regulatorne i izborne funkcije iz svoje nadležnosti. Parlamentarne komisije za ravnopravnost spolova u Federaciji BiH i Odbor jednakih mogućnosti Narodne skupštine Republike Srpske utvrđuju i prate provođenje politike ravnopravnosti i zaštite ljudskih prava te imaju sličnu nadležnost kao i Zajednička komisija Parlamentarne skupštine BiH.

Vlade entiteta i kantona - kao organi izvršne vlasti provode politiku entiteta i kantona, izvršavaju zakone, druge propise i opće akte.

Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije BiH, Centar za edukaciju sudija i tužilaca Republike Srpske i Pravosudna komisija Brčko Distrikta - doprinose stalnom stručnom osposobljavanju i usavršavanju sudija i tužilaca iz oblasti ljudskih/dječijih prava i njihove zaštite.

Ministarstva pravde Federacije BiH i Republike Srpske - vrše upravne, stručne i druge poslove koji se odnose na ostvarivanje nadležnosti entiteta, a naročito njihovih pravosudnih institucija i uprave. Imaju važnu ulogu u oblasti zaštite djece.

Ministarstvo rada i socijalne politike Federacije BiH/ Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske - u nadležnosti imaju pitanja socijalne politike, rada i zapošljavanja, penzijskog i invalidskog osiguranja, zdravlja, zdravstvene zaštite i socijalne zaštite. Centri za socijalni rad koji djeluju unutar ministarstva imaju najznačajniju ulogu po pitanju zaštite djece i osoba u stanju socijalne potrebe od bilo kojeg oblika zloupotrebe, ali i ustanova socijalne i dječije zaštite koje se uglavnom koriste za smještaj, zaštitu i resocijalizaciju žrtva trgovine ljudima, posebno djece.

Ministarstva unutrašnjih poslova Federacije BiH i Republike Srpske, tužilaštva i sudovi Federacije BiH i Republike Srpske - ministarstva unutrašnjih poslova i tužilaštva entiteta i kantona imaju istu nadležnost kada je u pitanju sprečavanje i otkrivanje krivičnih djela međunarodnog i organizovanog karaktera, te zaštita djece od bilo kojeg oblika nasilja, npr. prostitucije vezane za trgovinu ljudima, pornografije, dječije prostitucije i drugih oblika iskorištavanja djece. Bitno je spomenuti djelovanje Odjeljenja za sprečavanje visokotehnološkog kriminaliteta pri Upravi kriminalističke policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske koje ima nadležnost nad čitavom teritorijom Republike Srpske, dok u Federaciji BiH

slično odjeljenje još uvijek nije formirano.

Ministarstvo obrazovanja i nauke Federacije BiH/ Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske - vrše upravne i druge stručne poslove iz oblasti obrazovanja, nauke i kulture, kao što su koordinacija planiranja i aktivnosti u oblasti predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, pedagoških standarda i prostornih normativa, i odgoja, nostrifikacije i ekvivalencije svjedochanstava i diploma, stručnog obrazovanja i usavršavanja nastavnog osoblja, implementacije Bolonjskog procesa; naučnoistraživačkog rada, đučkog i studentskog standarda; razvoja naučno-istraživačke djelatnosti i investicionih tehnologija i kadrova, koordinisanja u ostvarivanju prava djece i mladih u oblasti obrazovanja i nauke i druge poslove utvrđene zakonom.

Pedagoški zavodi u kantonima/ Republički pedagoški zavod Republike Srpske - predstavljaju upravne organizacije u okviru kantonalnih ministarstava obrazovanja i nauke, odnosno Republičkog ministarstva prosvjete i kulture. Njihova djelatnost sastoji se u praćenju i vrednovanju rezultata rada svih odgojno-obrazovnih ustanova, pružanju stručnih i savjetodavnih poslova u praćenju, unapređivanju i razvoju odgoja i obrazovanja u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju, razvoj nastavnih planova i programa, praćenje i vrednovanje kvaliteta u obrazovnim ustanovama, pedagoški, savjetodavni, instruktivni, korektivni i nadzorni rad i druge poslove u skladu sa Zakonom.

103

Ministarstvo zdravstva Federacije BiH/ Ministarstvo za porodicu, omladinu i sport Republike Srpske - inspekcijske službe koje djeluju unutar Ministarstava su specifični organi koji imaju određenu nadzornu ulogu po pitanju nadzora rada državnih i javnih institucija i organizacija. U oba entiteta i Brčko Distriktu BiH uspostavljeni su centri za mentalno zdravlje i porodična savjetovališta.

Agencija za informaciono društvo Republike Srpske (AIDRS) osnovana je na osnovu odluke Vlade Republike Srpske, od 26.12.2007. godine, kojom se ova agencija osniva kao javna ustanova, a na osnovu odredaba Zakona o Vladi Republike Srpske i Zakona o sistemu javnih službi. Mandat Agencije je praćenje razvoja informacionog društva, te promocija upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija. Nadzor nad radom Agencije, u ime Vlade Republike Srpske, obavlja Ministarstvo nauke i tehnologije. **Odjeljenje za informacionu bezbjednost (OIB)** djeluje kao posebna organizaciona jedinica Agencije, nadležna za koordinaciju prevencije i zaštite od računarskih bezbjednosnih incidenata, kao i za stručni nadzor nad provođenjem mjera i standarda informacione bezbjednosti u Republici Srpskoj. OIB je formiran 1. juna 2015. godine i vrši funkciju nacionalnog

CERT-a (eng. *Computer Emergency Response Team*) Republike Srpske. Ovo je trenutno jedini organ ove vrste u Bosni i Hercegovini. Osim toga, jedino na državnom nivou postoje određene inicijative o formiranju sličnog tijela.

Nezavisne institucije za prava djeteta u BiH

Ombudsmen za ljudska prava BiH - institucija uspostavljena u cilju promovisanja dobre uprave i vladavine prava, zaštite i sloboda fizičkih i pravnih lica, kako je garantovano posebno Ustavom BiH i međunarodnim sporazumima, koji se nalaze u dodatku Ustava. Institucija ombudsmena nadležna je za razmatranje predmeta koji se odnose na slabo funkcionisanje ili povrede ljudskih prava i sloboda počinjenih od bilo kojeg organa u BiH. Također, ima i posebna ovlaštenja i nadležnosti po Zakonu o zabrani diskriminacije BiH.

Ombudsman za djecu Republike Srpske - nezavisna institucija koja štiti, prati i promoviše prava djeteta postupa u okviru Ustava, zakona i drugih propisa i općih akata, kao i međunarodnih ugovora i općeprihvaćenih pravila međunarodnog prava, rukovodeći se načelom pravičnosti i morala. Neki od značajnijih projekata Ombudsmana za djecu u Republici Srpskoj tiču se provođenja istraživanja u sklopu regionalnih projekata, kao što su: Prevencija eksploatacije djece u jugoistočnoj Evropi - Eksploatacija djece na internetu u Republici Srpskoj; Prevencija eksploatacije djece u jugoistočnoj Evropi - Seksualna eksploatacija djece u Republici Srpskoj i Prevencija eksploatacije djece u jugoistočnoj Evropi - Prosjačenje djece u Republici Srpskoj. Zahvaljujući Ombudsmanu za djecu inicirano je potpisivanje Protokola o postupanju u slučajevima nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece u Republici Srpskoj sa Ministarstvom prosvjete i kulture, Ministarstvom zdravlja i socijalne zaštite, Ministarstvom unutrašnjih poslova i Ministarstvom porodice, omladine i sporta. Također, Agencija za informatičko društvo Republike Srpske saraduje sa Ombudsmanom za djecu i aktivno učestvuje u svim oblicima promocije i edukacije djece.

Međunarodne organizacije koje djeluju u BiH

U BiH djeluje nekoliko agencija za provedbu zakona sa međunarodnom ingerencijom, ali i međunarodnih organizacija, čiji je mandat u direktnoj vezi s problemima zaštite djece od nasilja, ekonomske eksploatacije, trgovine, seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja. One svojim misijama i vizijama promovišu ista prava za svu djecu, sa posebnim naglaskom na pravo djece da aktivno učestvuju u svim stvarima koje ih se tiču.

Interpol (Međunarodna organizacija kriminalističkih policija) ima prevashodni zadatak razmjene podataka, postupanja po zahtjevu kriminalističkih policija drugih zemalja članica Interpola, razmjene iskustava i dr. Budući da je BiH članica Interpola, u sklopu navedenih poslova se, posredstvom Interpola, odnosno Nacionalnog centralnog biroa Sarajevo vrši, između ostalog, i razmjena podataka u vezi s trgovinom ljudima, a samim tim i u vezi s nasiljem nad djecom. U organizaciji Biroa rade inspektori zaduženi za liniju rada u vezi s trgovinom ljudima. Svi zahtjevi kriminalističkih policija u BiH, bez obzira na to o kojoj se policijskoj agenciji radi, upućeni drugim državama, prosljeđuju se posredstvom Nacionalnog centralnog biroa Sarajevo.

Europol (Evropska policijska služba) je agencija Evropske unije za policijsku i pravosudnu saradnju u krivičnim pitanjima. Osnovana je s ciljem uspostavljanja bliske saradnje država članica te pomoći da se udruženim snagama uspješno bore protiv kriminala, a naročito protiv trgovine droga, ilegalnih imigrantskih mreža, preprodaje ukradenih vozila, trgovine ljudima, seksualne zlopotrebe djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija, krivotvorenja novca i drugih sredstava plaćanja, preprodaje radioaktivnih i nuklearnih materija, te terorizma. Odjeljenje za regionalnu saradnju u sklopu Biroa za saradnju sa Interpolom pri Ministarstvu sigurnosti BiH osigurava prenošenje zahtjeva policijskih i pravosudnih organa iz inostranstva nadležnim organima BiH i obrnuto, održavanje kontakata i saradnje sa regionalnim policijskim i drugim organizacijama čiji je zadatak suzbijanje kriminaliteta sa transnacionalnim elementom, u skladu sa međunarodnim aktima o saradnji koje je potpisala BiH, između ostalih uključujući i Europol.

Globalni savez za borbu protiv seksualnog zlostavljanja djece na internetu osnovan je u decembru 2012. godine. Njegove članice su se obavezale da će poduzimati specifične i konkretne akcije na realizaciji zajednička četiri cilja koja su usmjerena ka povećanju napora na identifikaciji žrtava i osiguranju potrebne pomoći, podrške i zaštite; povećanju napora na istraživanju predmeta seksualnog zlostavljanja djece na internetu i identifikaciji i krivičnom gonjenju počinitelaca; povećanju javne svijesti o opasnostima dječijih aktivnosti na internetu, uključujući prizore koje sama djeca naprave; i smanjenju dostupnosti online materijala koji prikazuju zlostavljanje dece i reviktimizacije djece (Jeney, 2015). Globalni savez čine 52 zemlje članice uključujući i BiH.

Organizacija Save the Children (Ured za sjeverozapadni Balkan) jedna je od prvih međunarodnih nevladinih organizacija koja je adresirala pitanje zaštite djece od zlopotrebe putem korištenja informaciono-komunikacionih tehnologija u BiH. U saradnji sa Ministarstvom sigurnosti

BiH te uz sufinansiranje OAK fondacije, pokrenula je projekat „Sveobuhvatan pristup rješavanju problema dječije pornografije u Bosni i Hercegovini“ s ciljem uspostave efikasnog sistema za borbu protiv dječije pornografije i u vezi s tim jačanje sistema zaštite djece od ove pojave. Jedan od produkata ovog projekta je i „Analiza kapaciteta, procedura i nedostataka u sistemu zaštite djece od dječije pornografije i preporuke za razvoj modela u borbi protiv dječije pornografije“ koja je bila namijenjana vladinom i nevladinom sektoru s ciljem podizanja efikasnosti u njihovom radu. Zatim, Save the Children započinje sa implementacijom programa „Sveobuhvatni odgovor na problem dječije pornografije u BiH“ u saradnji sa Odsjekom za borbu protiv trgovine ljudima Ministarstva sigurnosti BiH i Međunarodnim forumom solidarnosti - EMMAUS (u daljnjem tekstu MFS EMMAUS) s ciljem unapređenja sistema zaštite djece jačanjem i preventivnim aktivnostima koje su obuhvatale kreiranje mehanizma za podizanje svijesti i prijavljivanja zloupotrebe. U toku 2009. godine Ministarstvo sigurnosti BiH je u partnerstvu sa organizacijom Save the Children organizovalo seminar za nevladine organizacije o preventivnom radu na polju borbe protiv dječije pornografije i ostalih oblika nasilja na internetu, mehanizama prevencije i izvještavanja na kojoj je prisustvovalo više od 20 različitih organizacija civilnog društva, od kojih je jedna trebala biti u narednoj fazi odabrana kao partner na projektu koji bi vodio Centar za sigurni internet BiH, postao članom INHOPE mreže, dok bi se preostali kandidati ojačali da sami rade na podizanju svijesti o ovom fenomenu. Osim toga, Save the Children nastavlja aktivno da radi na jačanju partnerske organizacije MFS EMMAUS na uspostavljanju Centra za sigurni internet organizacijom treninga i studijskih posjeta.

U okviru projekta „Sveobuhvatni odgovor na problem dječije pornografije u BiH“ i njegovog nastavka pod nazivom „Sveobuhvatan odgovor na problem seksualne zloupotrebe djece putem IKT u BiH“ realizovano je mnoštvo aktivnosti: 2008. godine studijska posjeta 14 predstavnika institucija iz BiH odsjeku za borbu protiv dječije pornografije policije Republike Italije; 2009. godine dvodnevni trening za policiju na temu praćenja i evidentiranja sadržaja dječije pornografije na internetu koji je držao iskusni internet detektiv iz policije Kraljevine Nizozemske; 2010. godine u saradnji sa partnerima iz Ujedinjenog Kraljevstva i Republike Irske održan je dvodnevni seminar na temu „Ka razumijevanju počinitelaca seksualne zloupotrebe djece - osnovi bihevioralne analize“ kojoj su prisustvovali predstavnici policija, tužilaštava, NVO sektora i akademije iz BiH, te nekoliko gostiju iz Republike Srbije; 2010. godine Save the Children finansirao je odlazak troje policajaca Ministarstva unutrašnjih poslova Federacije BiH na trening u Bugarsku o prikrivenim istražnim radnjama na internetu; 2012. godine je u Srbiji zajedno sa Mentor Forensic Services organizovan napredni

seminar kao nastavak seminara održanog 2010. godine. Trening je držao kreator metode bihejvioralne analize seksualnih prestupnika, poznatije kao Sullivanov model – prof. Dr. Joe Sullivan.

Save the Children i OAK fondacija finansirali su donošenje izuzetno značajnih strateških dokumenata, poput Akcionog plana za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u BiH 2010. – 2012, u okviru kojeg je utvrđen plan akcije za suzbijanje dječije pornografije, ali i dokumenta kao što je Analiza kapaciteta, procedura i nedostataka u sistemu zaštite djece od dječije pornografije u BiH iz 2008. – 2009. godine. U saradnji sa bh. organizacijama civilnog društva, državnim institucijama i agencijama Save the Children je učestvovao u formiranju SID (*Safer Internet Day*) Komiteta BiH 2011. godine.

Fond za djecu Ujedinjenih nacija (UNICEF) - svoju misiju na zaštiti prava djece na život i nesmetan razvoj u BiH započinje 1992. godine odgovarajući na potrebe žena i djece u ratnom periodu. S vremenom je uloga UNICEF-a BiH evoluirala od pružaoca humanitarne pomoći do agencije koja podržava vladine institucije i organizacije civilnog društva u njihovim nastojanjima da restrukturiraju službe podrške kako bi se mogla ostvarivati prava djece, omladine i žena, primarno u oblasti obrazovanja te jačanja sistema dječije zaštite i zbrinjavanja. U procesu bh. tranzicije, izgradnja održivog i izvodivog sistema socijalne zaštite za svako dijete ostaje jedan od glavnih ciljeva UNICEF-a. Ključni prioriteti u radu UNICEF-a u BiH danas uključuju praćenje prava djeteta, socijalne zaštite i pravde za djecu, obrazovanje u ranom razvoju djece i blagostanje za svu djecu, uključujući i djecu sa smetnjama u razvoju i romsku djecu. Od 2014. godine UNICEF pruža podršku u radu Vijeću za djecu BiH, te samim tim podržao je donošenje velikog broja značajnih strateških dokumenata, poput Akcionog plana za djecu Bosne i Hercegovine 2015. – 2018. godine kojim se zagovara multidisciplinarni pristup i uključivanje svih potencijala društva u razvoj akcija s ciljem unapređenja uslova življenja u interesu razvoja djeteta, što je ujedno i preduslov za jačanje položaja djeteta u BiH, ali i provođenje brojnih projekata i konferencija s fokusom na zaštiti djece i unapređenju dječijih prava.

Organizacije civilnog društva i privatnog sektora iz BiH

Udruženje Međunarodni forum solidarnosti EMMAUS (MFS EMMAUS) je u periodu od 2009. godine do 2014. godine, u saradnji sa Ministarstvom sigurnosti BiH, OAK Fondacijom i organizacijom Save the Children, realizovao značajan broj aktivnosti u sklopu projekata „Prevenција

dječije pornografije i drugih oblika seksualnog zlostavljanja djece posredstvom informacionih i telekomunikacionih tehnologija“ (2009. – 2011) i „Sveobuhvatan pristup rješavanju problema dječije pornografije u BiH“ (2012. – 2013), s osnovnim ciljem prevencije *online* zloupotrebe i iskorištavanja djece u BiH posredstvom informacionih i komunikacionih tehnologija kroz uspostavu SOS linije za prijavu neprimjerene komunikacije i drugih oblika iskorištavanja, *web* portala za prevenciju i podizanje svijesti među ciljnim grupama, izradu elektronskih i alternativnih sadržaja i njihovo emitiranje i distribuciju, realizaciju edukativnih radionica za djecu, roditelje i nastavnike, te radionica izgradnje kapaciteta za nastavni kadar. U periodu 2011. – 2013. godine MFS EMMAUS bio je na čelu zvaničnog SID (Safer Internet Day) komiteta za BiH u kojem je provodio kampanju Evropske komisije na dan sigurnijeg interneta koji se obilježava u februaru svake godine. Zatim, MFS EMMAUS u saradnji sa Federalnim ministarstvom obrazovanja i nauke provodi projekat „Prevencija dječije pornografije i drugih oblika seksualnog zlostavljanja djece posredstvom informacionih i telekomunikacionih tehnologija“ (2013. – 2014), s ciljem prevencije i rješavanja problema dječije pornografije i drugih oblika seksualnog zlostavljanja djece posredstvom informacionih i telekomunikacionih tehnologija. Danas je punopravni član u organizaciji INHOPE (Međunarodno udruženje internet SOS linija za prijavu neprimjerenog sadržaja).

Udruženje „Novi put“ Mostar provelo je projekat pod nazivom “STOP dječijoj pornografiji i pedofiliji“. Radilo se o implementaciji mini kampanja prevencije i podizanja svijesti među rizičnim kategorijama djece, njihovim roditeljima, nastavnicima, kao i široj javnosti o opasnostima i mogućim zloupotrebama informacionih i komunikacionih tehnologija u svrhu iskorištavanja djece, te dječije pornografije uopće. Projekat je finansiralo Federalno ministarstvo nauke i obrazovanja, a implementiran je u periodu januar – juni 2012. godine, a između ostalog rezultirao je uspostavljanjem linije za pomoć (060 318 77 80), ali i *online* prijave neprimjerenog sadržaja na stranici udruženja www.noviput.ba. Projekat pod nazivom „Zaštita prava djece žrtava zlostavljanja, pedofilije i prosjačenja u HNK i ZŽH“ implementiran je tokom 2013. godine zahvaljujući sredstvima Federalnog ministarstva nauke i obrazovanja. U okviru projekta u martu 2013. uspostavljeno je savjetovalište za pružanje pomoći i zaštite prava djece žrtava zlostavljanja, pedofilije i prosjačenja u HNK i ZHK.

Udruženje „Zdravo da ste“ Banja Luka je tokom 2010. godine u okviru projekta „Prava djece - može to bolje“, koji je finansirala organizacija Save the Children, sa grupom mladih In spe - u nadi provelo istraživanje na temu dječije prostitucije, pornografije i trgovine djecom, čiji su rezultati prikazani u izvještaju „Dječija pornografija i prostitucija“. Rezultati iz izvještaja dijelom su bili integrisani u Alternativni izvještaj na Fakultativni

protokol o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji u BiH koji je predstavljen UN Komitetu za prava djeteta u junu 2010. godine. Osnovna poruka kampanja provedenih u sklopu projekta bila je borba protiv trgovine djecom, dječije pornografije i dječije prostitucije kroz afirmaciju zdravog stila života, pozitivnih vrijednosti i dječijeg aktivizma. Godine 2012. Udruženje je potpisalo ugovor sa Evropskom unijom o realizaciji projekta „Lanzarote konvencija u BiH“, koji je realizovalo sa Udruženjem „Zemlja djece“ iz Tuzle. U ovom projektu učestvovala su nadležna ministarstva, institucije, civilna društva i mediji, a rezultirao je publikacijama: „Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija) (2013), „Znanjem i razumijevanjem do bolje zaštite djece - Rezultati istraživanja o seksualnom zlostavljanju i iskorištavanju djece u Bosni i Hercegovini“ (2013) i „Zaštita djece od seksualnog iskorištavanja i nasilja“ (2014).

Udruženje „Zemlja djece“ Tuzla je u partnerstvu sa organizacijom „Zdravo da ste“ Banja Luka započelo u januaru 2013. godine dvogodišnji projekat pod nazivom „Lanzarote konvencija“ (Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe Vijeća Evrope). Aktivnosti u okviru projekta uključivale su istraživanje o stavovima djece, roditelja i profesionalaca koji rade sa djecom o oblicima, načinima i mehanizmima zaštite kada je riječ o seksualnoj zloupotrebi i iskorištavanju djece u BiH te održavanje okruglih stolova u Sarajevu, Banjoj Luci i Mostaru gdje su prezentirani rezultati istraživanja. Udruženje „Zemlja djece“ od jula 2012. godine posjeduje i liniju na koju građani mogu prijaviti prosjačenje kao i bilo koji drugi oblik nasilja nad djecom, uključujući i dječiju pornografiju.

Udruženje „Nova generacija“ iz Banje Luke je 18. februara 2013. pokrenulo savjetodavnu liniju za djecu - Plavi telefon (080 05 03 05) na kojoj djeca mogu da prijave bilo koji oblik nasilja, da traže savjet o različitim problemima sa kojima se susreću i slično. Ova linija je namijenjena i roditeljima, ali samo za probleme i situacije koje se odnose na djecu. Linija je anonimna i besplatna, a finansira je Udruženje preko donacija. U sklopu Dnevnog centra za djecu uključenu u život i/ili rad na ulici i djecu u riziku u Banjoj Luci koju vodi ova organizacija provode se različite radionice na temu nasilja, trgovine, pedofilije i sl. O ovim temama se sa djecom koja dolaze u Dnevni centar povremeno razgovara i na radionici koja se zove „Čajanka“ a ima savjetodavni karakter.

Udruženje Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC) - svojom aktivnom participacijom u domenu kreiranja, provođenja i praćenja provedbe javnih politika od 2007. godine doprinosi uspostavljanju prepoznatljivih međunarodnih standarda u

suprotstavljanju kriminalitetu u BiH na postulatima činjenično zasnovanog pristupa i transparentnosti rada subjekata formalne i neformalne kontrole kriminaliteta.

OneWorld – platforma za Jugoistočnu Evropu kao funkcionalna mreža i zajednica organizacija, neformalnih i formalnih grupa, udruženja i pojedinaca koja povezuje lokalne, regionalne i globalne inicijative svoje djelovanje usmjerava na tri glavna područja: internet prava, ženska ljudska prava i seksualnost te transformativne tehnologije. U okviru globalnog projekta „Zaustavi nasilje: Ženska prava i sigurnost na internetu“ vođenog od Association for Progressive Communications (APC) OneWorld platforma nastoji da ojača kapacitete aktivista/kinja za ljudska prava i ženskih organizacija po pitanju upotrebe tehnologija u njihovim sferama djelovanja, kako bi na adekvatan način odgovorili rastućem virtuelnom nasilju nad djevojkama i ženama. Kao produkt istog, 2015. godine izrađen je prvi dokument u BiH koji se bavi tematikom ženskih prava i sigurnosti na internetu, nasilja nad ženama kroz informaciono-komunikacione tehnologije i politikama svjetskih društvenih mreža u vezi sa virtuelnim nasiljem nad djevojkama i ženama. OneWorld platforma, zajedno sa RAK-om BiH, organizovala je prvi nacionalni forum o upravljanju internetom pod nazivom “Internet za sve – Prilike i izazovi upravljanja internetom u Bosni i Hercegovini” 2015. godine. Zahvaljujući inicijativi Udruženja MFS EMMAUS, i partnerima RAK BiH, organizacije Save the Children i Microsoft BiH učestvovali su u formiranju SID (*Safer Internet Day*) Komiteta kojim predsjedava Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima. Obilježavanje Dana sigurnijeg interneta je samo jedna u nizu aktivnosti koje ove organizacije zajednički i pojedinačno provode s ciljem upoznavanja djece i roditelja o rizicima koje internet nosi, te adekvatnoj zaštiti od istih.

IT Girls je inicijativa nastala kao rezultat najbolje ideje na takmičenju mladih zaposlenika UN-a u BiH, pod nazivom „Takmičenje u inovacijama za mlađe od 30 godina“, koja je imala za cilj inspirisati djevojčice i djevojke da se bave programiranjem i saznaju više o informaciono-komunikacionim tehnologijama. IT Girls projekat treba da podstakne mlade žene da već od rane dobi počnu razmišljati u smjeru informacionih i komunikacionih tehnologija, te da se više uključe u svijet programiranja i programskih jezika kako bi razvile interesovanje za ovaj sektor i povećale mogućnosti u odabiru budućih karijera i obrazovnih pravaca. Ono što je karakteristično za IT Girls jeste upotreba društvenih mreža kao primarno sredstvo komunikacije sa djevojkama i promovisanje portala www.itgirls.ba putem kojeg je moguće besplatno učiti o programiranju. Krajnji ciljevi projekta obuhvataju podizanje svijesti o značaju programiranja, jačanje samopozdanja djevojkama promovišući ulogu žena u informaciono-komunikacionim tehnologijama, kao i sticanje novih vještina kroz treninge. Dugoročno, namjera projekta je

proširenje fokusa inicijative na nauku, tehnologiju, inženjerstvo i matematiku (STEM).

Interent servis provajderi (ISP) smatraju se privatnim organizacijama koje trebaju imati vrlo važnu ulogu u oblasti zaštite djece na internetu. ISP-ovi, kako u Evropskoj uniji BiH tako i u Bosni i Hercegovini, posmatraju se kao samoregulatorna tijela. Naime, oni nemaju specifičnu obavezu koja je usmjerena ka zaštiti djece. Na nivou Evropske unije najčešći način samoregulacije zasniva se na izradi i poštivanju donesenih pravila ponašanja u vezi sa zaštitom djece od strane članica koje su se samoinicijativno obavezale na primjenu pravila. ISP-ovi u Bosni i Hercegovini, kojih je u 2014. godini bilo 70 prema podacima RAK-a, nemaju razvijena pravila o ponašanju koja su usmjerena ka zaštiti djece na internetu, nisu međusobno organizovani, niti pripadaju međunarodnim udruženjima koja se tiču zaštite djece na internetu (Hadžović, 2014).

Zaključak

Kao što smo već konstatovali u samoj analizi situacije, broj djece korisnika interneta raste iz godine u godinu i u Bosni i Hercegovini. Iako nisu provedena istraživanja koja bi na naučnoj osnovi pokazala prirodu i obim zlostavljanja djece putem IKT-a, na osnovu analize sadržaja dokumenata u ovoj oblasti može se zaključiti da je nasilje nad djecom putem IKT-a u značajnoj mjeri prisutno i u Bosni i Hercegovini.

111

Evropska unija, Vijeće Evrope i Ujedinjene nacije uspostavili su međunarodne pravne standarde za borbu protiv zlostavljanja djece putem IKT-a. Bosna i Hercegovina je potpisnica najvažnijih dokumenata kojima su ti standardi uspostavljeni. Značajan dio njihovih odredbi unijet je u pozitivno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine. Pored toga što je na različitim nivoima vlasti usklađenost sa međunarodnim dokumentima iz ove oblasti različita, što dalje predstavlja pokazatelje pravne nesigurnosti, primjena odredbi iz odnosne oblasti i dalje ostaje nedosljedna u značajnoj mjeri.

Nažalost, formalna društvena reakcija na zlostavljanje djece putem IKT-a u Bosni i Hercegovini ima vrlo ograničen uspjeh. Ključni akteri u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja na internetu i drugih oblika zlostavljanja djece u Bosni i Hercegovini - institucije za provedbu zakona na svim nivoima vlasti, nezavisne institucije, međunarodne organizacije, organizacije civilnog društva i privatne organizacije - imaju dužnost da koordinisanim naporima odgovore na postojeće izazove. Ipak, ne postoji jedinstvena politika ili model kojim bi se ključni akteri iz ove oblasti vodili. Pokazatelj toga je i činjenica da u proteklih deset godina više strateških i akcionih dokumenata nije realizovano.

Institucije za provedbu zakona, kao predstavnici vladinog sektora, ne raspolažu adekvatnim kapacitetima za poželjan odgovor na ovaj društveni problem. Nedostatak senzibiliziranosti o odnosnoj temi, nedostatak specijalističkih obuka i međuinstitucionalne saradnje i zajedničkih aktivnosti, nedostatak hardverske i softverske opreme, samo su neki od ograničenja zvaničnih organa. Izgleda da su nevladine organizacije, podržane međunarodnim bilateralnim i multilateralnim donatorima, i dalje glavni nositelji aktivnosti na polju borbe protiv seksualnog iskorištavanja i drugih oblika zloupotrebe djece putem IKT-a. Njihove aktivnosti se primarno odnose na oblast prevencije, a najčešće su manifestovane kroz podizanje svijesti šire populacije.

Ipak u BiH se pokušava sistematski reagovati na nasilje nad djecom u najranijim fazama. Naime, postoji nekoliko usmjeravajućih i provedbenih dokumenata kojima se sugeriše kako djelovati u slučaju nasilja nad djecom. Smjernice i Protokoli imanentni su na svim nivoima vlasti, i u njima se napominje i problem nasilja nad djecom putem IKT-a.

Protokoli koji postoje u BiH su distribuirani od državnog nivoa do nivoa osnovnih škola. Ono što se može primijetiti je to da svi pokazuju htijenje da razviju adekvatne referalne mehanizme na svim nivoima, ali isto tako, problem nasilja nad djecom putem IKT je vrlo skromno ili nikako obrađen i tretiran.

Za kraj, nabrojat ćemo nekoliko protokola koji egzistiraju u BIH i na čijoj platformi bi se mogao graditi sistem Smjernica za postupanje u slučajevima nasilja nad djecom putem IKT-a.

- SMJERNICE ZA POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA NASILJA NAD DJECOM u BiH
- PROTOKOL O POSTUPANJU U SLUČAJU NASILJA, ZLOSTAVLJANJA ILI ZANEMARIVANJA DJECE U REPUBLICI SRPSKOJ
- PROTOKOL O POSTUPANJU U SLUČAJEVIMA VRŠNJAČKOG NASILJA U REPUBLICI SRPSKOJ
- SREDNJOBOSANSKI KANTON, MINISTARSTVO OBRAZOVANJA, NAUKE, KULTURE I SPORTA, PROTOKOL O POSTUPANJU U SLUČAJU NASILJA U ŠKOLI
- HERCEGOVAČKO-NERETVANSKI KANTON, MINISTARSTVO OBRAZOVANJA, NAUKE, KULTURE I SPORTA, PROTOKOL O POSTUPANJU U SLUČAJU NASILJA U ŠKOLI
- KANTON 10, MINISTARSTVO NAUKE, OBRAZOVANJA, KULTURE I SPORTA, PROTOKOL O POSTUPANJU U SLUČAJU NASILJA U ŠKOLAMA

- KANTON SARAJEVO, UDRUŽENJE PEDAGOGA, PROTOKOL O POSTUPANJU ŠKOLE U SITUACIJAMA NASILJA
- JU OŠ "SJENJAK" TUZLA, PROTOKOL O PREVENCIJI I POSTUPANJU U SLUČAJEVIMA NASILJA MEĐU I NAD DJECOM

Literatura

1. Agencija za statistiku BiH (2016). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013: Rezultati popisa. Sarajevo: Autor
2. Budimlić, M., Puharić, P. (2008). *Kompjuterski kriminalitet: Kriminološki, krivičnopravni, kriminalistički i sigurnosni aspekti*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
3. Bajramović, M. (2013). Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zlopotrebe (Lanzarote konvencija). Banja Luka i Tuzla: Organizacija "Zdravo da ste" i Udruženje "Zemlja djece" Tuzla.
4. Bajramović, M. (2014). Zaštita djece od seksualnog nasilja i iskorištavanja. Banja Luka: "Zdravo da ste" Banja Luka.
5. Derenčinović, D. (2003). **Colloquy on Cyber-Crime: Atena, March 10-13, 2003. Croatian annual of criminal law and practice, Vol.10 No.1 June 2003.**
6. Hadžović, S. (2014). Sigurnije internet okruženje za djecu u BiH. Sarajevo: Internews u Bosni i Hercegovini.
7. Muratbegović, Mujanović, Kepeš (2013). Sistem za zaštitu od dječije pornografije i ostalih oblika seksualne zlopotrebe i iskorištavanja putem informaciono-komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini - Evaluacija provedenih aktivnosti u periodu 2010-2012. godine. Sarajevo.
8. Salkić, S., (2013). *Krivična djela nasilja nad djecom: Stanje i problemi*. Sarajevo
9. Jeney, P. (2015). Combatting child sexual abuse online. European Parliament's Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs.
10. Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore. (2013). Zlopotreba djece putem interneta - Istraživanje Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore. Podgorica.
11. Ombudsman za djecu Republike Srpske (2010). Poseban izvještaj "Djeca imaju pravo na zaštitu od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja".
12. Save the Children. (2013). Eksploatacija djece na internetu - Regionalni izvještaj. Sarajevo: Save the Children.
13. Vojković, G., & Štambuk-Sunjić, M. (2006). Konvencija o kibernetičkom kriminalu i Kazneni zakon Republike Hrvatske. Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, 43(1), str.

123-136.

14. Zdravo da ste, Naša Djeca (2012). Situaciona analiza stanja prava djeteta u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Autor.

Ostali izvori

1. CPRC (2014). *Akcionni plan za zaštitu djece i sprečavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini (2014. - 2015.)*. Sarajevo. Autor
2. CEST FBiH (2014). *Program Početne obuke i program stručnog usavršavanja za 2015.* Sarajevo. Autor
3. CEST FBiH (2015a). *Program Početne obuke i program stručnog usavršavanja za 2016.* Sarajevo. Autor
4. CEST FBiH (2015b). *Izveštaj o radu za 2014. godinu.* Sarajevo. Autor
5. Ministarstvo sigurnosti BiH (2015). *Akcionni plan za zaštitu djece i sprečavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini za period 2014-2015.* Ministarstvo sigurnosti BiH.
6. *Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2007. – 2010.* (2007). Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Vijeće za djecu BiH.
7. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2016). *Odgovori BiH na upitnik Lanzarote komiteta - Opći okvir.* Preuzeto od http://www.mhrr.gov.ba/PDF/djeca/ODGOVORI%20na%20upitnik%201%20Lanzarote%20komiteta_Opsti%20okvir_.pdf
8. *Strategija za borbu protiv nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini 2012.-2015.* (2015). Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH.

115

Pravni izvori

1. Krivični zakon BiH, «Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», broj: 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15.
2. Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», 33/13.
3. Krivični zakon Federacije BiH, «Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine», broj: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11.

4. Krivični zakon Republike Srpske, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13.
5. Statut Brčko Distrikta BiH, «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 1/00, 24/05.
6. Ustav Federacije BiH, «Službene novine Federacije BiH», broj:1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 18/03, 63/03,20/04, 33/04, 71/05.
7. Ustav Republike Srpske, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05.
8. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, «Službeni glasnik Bosne i Hercegovine», broj: 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13.
9. Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», br. 33/13.
10. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, «Službene novine Federacije BiH», broj 35/03, 37/03, 56/03.
11. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 100/09.
12. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije BiH, «Službene novine Federacije BiH», broj: 7/14.
13. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj: 13/10, 61/13.

ON LINE

1. <http://www.djecanainternetu.org>
2. <http://www.sigurnodijete.ba>
3. <http://www.djeca.rs.ba>
4. <http://www.newroadbih.org>
5. <http://oib.aidrs.org>
6. <http://www.inhope.org>

Dr.sc. Muhamed Budimlić, vanredni profesor
Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije, oblast Kriminologija

Sarajevo, 5. septembar 2017. godine

- Recenzija na rukopis pod naslovom “Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini”, koji za objavu priprema Međunarodni forum solidarnosti EMMAUS

1. Opšti dio

1.1. Obim i raspored građe

Podneseno djelo napisano je na devedeset stranica kompjuterskim ispisom pismom Cambria, veličine 11, sa proredom 1.0, A4 formata. Adekvatan prikaz zaključaka iz analize bogate empirijske građe prikazan je kroz 6 shematizovanih ilustracija, čime se na vizuelan način prikazuju argumenti za brojne nalaze do kojih se ovim djelom došlo. Tekst je sistematizovan na četiri odvojena dijela, kojima prethodi predgovor, a slijedi veoma bogat glosarij kojim se na stručan, ali i razumljiv način daju objašnjenja 38 ključnih kategorija, pojava i pojmova korištenih u tekstu. Djelo se završava popisom referentnih izvora korištenih u pisanju teksta. Potrebno je naglasiti i prilog tekstu koji govori o sistemskim nastojanjima unapređenja pravnog okvira za zaštitu djece od nasilja na internetu. Ove smjernice i pored heterogene i složene strukture predstavljaju homogenu i logički veoma uvezanu cjelinu koja se na izuzetan način bavi problemom nasilja nad djecom u digitalnom okruženju, a koje je sve izraženiji problem i u Bosni i Hercegovini, te mu je stoga potrebno i posvetiti izuzetnu stručnu i naučnu pažnju.

117

1.2. Sadržaj djela

Djelo je sistematizovano prema sljedećoj strukturi:

stranica	
Sadržaj	2
Predgovor	3
1. Nasilje nad djecom u digitalnom okruženju.....	5
2. Sistem ranog prepoznavanja nasilja nad djecom u digitalnom okruženju.....	36
3. Prepoznavanje i prijavljivanje slučajeva	39
4. Prevencija nasilja nad djecom u digitalnom okruženju.....	43
5. Glossary/Pojmovnik	46

Prilog: Mapiranje legislative, strateškog okvira, institucionalnih kapaciteta i sistemskih procedura u vezi sa nasiljem nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) u Bosni i Hercegovini.....59

1.3. Upotrebljivost u stručnim, naučnim i akademskim procesima

Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini trebaju postati neizostavan izvor spoznaja i preporuka za djelovanje svih društvenih subjekata odgovornih za djecu i mlade. Pored ove funkcije, ovaj tekst bi mogao biti izuzetno koristan i za unapređenje naučnih, stručnih ali i nastavnih procesa u institucijama koje u svojim nadležnostima i obavezama, ili svom akademskom opusu, imaju direktno ili indirektno bavljenje problematikom razvijanja sistema reagovanja na nasilje nad djecom i mladima u digitalnom okruženju.

Ovo djelo ujedno je i izuzetno vrijedan priručnik za postupanje kako na pojedinačnom tako i na institucionalnom nivou u oblasti borbe protiv svih oblika nasilja na internetu, posebno u pitanju prevencije ove izuzetno štetne društvene pojave. Kao što je već istaknuto, a uvažavajući pedagoške i didaktičke standarde u oblasti društvenih nauka, ovo djelo može pružiti kvalitetan sadržaj i za brojne univerzitetske i školske predmete i u obrazovnom pogledu. Adekvatan spoj u prikazu rezultata empirijski provedenih istraživanja, s jedne strane, sa uvodnim pravnim i teorijskim eksplanacijskim dijelom, s druge, predstavljaju solidnu osnovu za edukaciju po specifičnim tematskim cjelinama kojima se ovo djelo bavi. Kvalitet teksta ogleda se posebno u njegovoj metodičkoj i metodološkoj opremljenosti, čime ispunjava sve prihvaćene standarde za praktični i korisni priručnik ove vrste, ali i za monografska djela sa širokim dijapazonom upotrebe.

2. Posebni dio

2.1. Naslov djela

“Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini ” naziv je ovog djela, kojim se u potpunosti odražavaju elementi i suština obrađene tematike.

2.2. Djelovi i njihovo obilježavanje

Kao bitno obilježje ovog djela ističe se hijerarhijska usklađenost njegovih

dijelova, kojom se postiže harmonična i logički uvezana cjelina. Koristeći znanje oslonjeno kako na teorijsko tako i na empirijsko iskustvo, precizno i dosljedno je izložena cjelokupna materija ponuđenog teksta. Posebno je izražajna strukturalna povezanost sva četiri segmenta djela koji posmatrano u cijelosti tvore zaokruženu cjelinu.

Prva odvojena cjelina djela, pod naslovom “Nasilje nad djecom u digitalnom okruženju”, obrađuje temeljne pravne i fenomenološke kategorije ove štetne i protivpravne društvene pojave. Na početku ovog poglavlja autor(i) posvećuju pažnju razvoju tehnologije u kontekstu uzroka ovog fenomena s posebnim osvrtom na masovnu ekspanziju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju. Elaboracija pravne analize izvršena je kroz upućivanje i kratka i koncizna obrazloženja domaćeg, ali i međunarodnog pravnog okvira. U dijelu koji se bavi fenomenologijom detaljno su sa pojmovnog i kategorijalnog aspekta analizirane pojave Cyberbullyinga, Groominga, Sextinga, Sextortiona te negativni aspekti Live streama. Poglavlje se završava raspravom o povezanosti online nasilja sa drugim vrstama nasilja.

Shodno navedenom, ovo poglavlje predstavlja sveobuhvatno izlaganje o temeljnim pravnim izvorima koji se smatraju neizostavnim standardima i osnovama za propisivanje normi kojima se reguliše oblast borbe protiv nasilja nad djecom u virtuelnom okruženju. Kroz odvojena izlaganja izloženi su ključni međunarodnopravni izvori, kojima se preporučuju pravni instrumenti za unapređenje domaćih institucionalnih kapaciteta, poboljšanje pravnog nacionalnog okvira, jačanje preventivnih aktivnosti, unapređenje standarda zaštite žrtava takvih krivičnih djela, te mehanizama za međunarodnu saradnju. Po pitanju nacionalnog pravnog okvira, a na osnovu provedenih analiza, zaključuje se da je Bosna i Hercegovina uspostavila zadovoljavajući pravni okvir, kako po pitanju navedenih krivičnih djela tako i u odnosu na procesnopravne odredbe krivičnog zakonodavstva. Ipak, u pogledu pravne analize, stiče se dojam da bi tekst bio još izražajniji i za praksu korisniji da je izvršeno precizno navođenje nužnih ili optimalnih konkretnih dopuna i izmjena krivičnog zakonodavstva u pogledu materijalnopravnih odredaba, s obzirom na to da bi ove smjernice trebala koristiti i nadležna parlamentarna tijela, kako u pogledu daljnje harmonizacije propisa tako i u kontekstu nadzora i kontrole nad primjenom propisa.

Drugim poglavljem, sa naslovom „Sistem ranog upozoravanja nasilja nad djecom u digitalnom okruženju“, obrađuju se sadržaji koji ukazuju na značaj ranog prepoznavanja nasilja nad djecom na internetu, odnosno šta je potrebno da se zna šta se sve radi i dozvoljava, pa da dijete postaje eventualno nečija žrtva. Tako, naglašava se da su djeca gotovo od početka

svoga života izložena utjecaju medija, a čim u svojoj socijalnoj sredini iskažu interes za okruženje i da imaju želju da ga ispituju, roditelji se nerijetko ne libe da ih stave pred medijske uređaje (televizor, kompjuter, tablet ili mobilni telefon) te da onda i oni sa njih počnu da konzumiraju različite sadržaje.

U ovom dijelu Smjernica posebno su analizirani sadržaji koji se odnose na praćenje fenomenologije, odnosno analizom i predstavljanjem rezultata studija koje su se bavile ispitivanjem veze između izloženosti pornografskim sadržajima i stavova prema seksualnom odnosu. Značajan dio naučnih rezultata ukazuje da većinu njih povezuje rano izlaganje pornografskim sadržajima sa negativnim stavovima prema seksualnom odnosu, doživljajem seksualnog odnosa kao rekreativne aktivnosti, te uključivanjem u devijantna seksualna ponašanja. Za potrebe ovog djela naglašeni su elementi kojima je moguće prepoznati rane znakove ovog ponašanja ali i temeljni indikatori simptoma. Pored navedenog, primjetno je da je u sadržaju Smjernica navedeno i potpoglavlje pod naslovom „2.1.3. Otkrivanje“, ali ga u tekstu nema, pa bi se autoru (-ima) trebala skrenuti pažnja na ovu nedosljednost. Dakle, u sadržaju se navodi numeracija i naslov ovog potpoglavlja, ali u verziji koja je meni dostavljena ono nedostaje. Potrebno je ili u sadržaju izbrisati ovaj podnaslov ili u tekstu obraditi sadržaj koji se nominira podnaslovom.

120

Treće poglavlje Smjernica pod naslovom „Prepoznavanje i prijavljivanje slučajeva“, načelno se bavi elementarnim sadržajima socijalne reakcije na fenomen nasilja nad djecom u digitalnom okruženju, a tekst načelno predstavlja rezultate i zaključke provedenih analiza institucionalnog reagovanja na ovaj fenomen.

U prvom segmentu ovog poglavlja pažnja je usmjerena na odgojno-obrazovne ustanove u koje spadaju predškolske ustanove, osnovne i srednje škole, te đački domovi, koji imaju zadatak da djecu zaštite od svih oblika nasilja i zlostavljanja, pa tako i putem interneta te u tom smislu da im obezbijede sigurno odrastanje. U tom kontekstu, navodi se da su učitelji, nastavnici, profesori, stručni saradnici, direktori i drugi radnici odgojno-obrazovnih ustanova dužni preduzeti mjere zaštite prava djeteta/učenika i u vezi sa svakom povredom tih prava odmah učiniti brojne korake koji su obrađeni u nastavku poglavlja. Prepoznavanje i prijavljivanje nasilja u školi, dakle, predstavlja polaznu i veoma često ključnu inicijalnu kariku u lancu reagovanja na nasilje nad djecom u digitalnom okruženju, pri čemu su obrađene situacije nasilja koje se desilo unutar ili izvan odgojno-obrazovnih institucija, a prepoznato je u njima ili se radi o nasilju koje počine zaposlenici odgojno-obrazovnih ustanova.

U narednim sadržajima ovog poglavlja obrađeno je postupanje policije, organa starateljstva te zdravstvenih ustanova, kojima se na sveobuhvatan način predstavljaju elementarni principi za postupanje ovih tijela, hodogrami njihovog djelovanja u različitim fazama postupka, ali i kritički osvrt na sve primijećene dobre i loše strane našeg institucionalnog sistema reagovanja na ovaj oblik nasilja nad djecom ili među djecom.

Posljednje, četvrto poglavlje pod naslovom „Prevencija nasilja nad djecom u digitalnom okruženju“ primarno se bavi načinima prevencije i zaštite djece na internetu kroz edukaciju i upoznavanje djece i odraslih koji ih okružuju o opasnostima koje informacione i komunikacione tehnologije donose, odnosno kako se najbolje zaštititi. U ovom poglavlju predstavljeni su sadržaji kojima se preporučuju konkretne aktivnosti i mjere svih onih koji su u kontaktu s djecom te koji imaju priliku preventivno utjecati na djecu u smislu zaštite od svih opasnosti koje se pojavljuju u digitalnom okruženju.

Prvi segment predstavlja preporuke za roditelje, odnosno šta je to što oni mogu/trebaju uraditi u cilju zaštite svoje djece od opasnosti interneta i korištenja informaciono-komunikacionih tehnologija. Pored konkretnih i provedivih preporuka, izdvaja se teza da roditelji treba da budu zainteresovani za djetetove aktivnosti na internetu te da ne dozvole djeci da njihova potreba za privatnošću nadvlada roditeljevu potrebu za djetetovom sigurnošću, pri čemu svako dijete treba da ima postavljena pravila korištenja interneta, tj. kompjutera kao i ostalih IKT uređaja uopšte.

Drugim dijelom ovog poglavlja predstavljeno je šta se preventivno može uraditi u odgojno-obrazovnim institucijama. Tako se naglašava da odgojno-obrazovne institucije treba da budu mjesta na kojima djeca uče načine na koje se mogu odbraniti od bilo kakvih napada na njihovu ličnost ili tijelo. Posebno se izdvaja da bi ovo trebala biti mjesta na kojima djeca treba da uče o tome na koji način se internet koristi u obrazovne svrhe, kao i u svrhu zabave, ali sigurne zabave, a posebno je važno da se djeca obrazuju na polju nasilnih oblika ponašanja korisnika interneta i načina na koje mogu od njih da se zaštite. U tom kontekstu, naglašava se da bi potpuno pogrešno bilo djecu plašiti internetom i zabranjivati im njegovo korištenje, jer je internet sredstvo bez kojeg čovjek u XXI vijeku ne može da funkcioniše. Suština adekvatnog obrazovanja i upoznavanja sa svim negativnim stranama informaciono-komunikacionih tehnologija treba, dakle, da bude prioritetni zadatak koji se treba ostvarivati u odgojno-obrazovnim institucijama. Kao i u prethodnom segmentu, i ovdje se vodi čitav niz konkretnih i veoma korisnih preporuka za ove institucije u pogledu razvijanja preventivnih

programa nasilja nad djecom u digitalnom okruženju.

U posljednjem segmentu ovog poglavlja navode se, ali bez dodatne elaboracije, konkretne mjere šta se preventivno može uraditi u opštoj javnosti, čime se završava ne samo ovo poglavlje nego i sadržajni dio Smjernica. Nakon ovog poglavlja slijedi glosarij sa detaljnom i veoma kvalitetnom etimološkom elaboracijom ključnih kategorija koje se spominju ili obrađuju u prethodnom tekstu.

3. Zaključak i prijedlog

Podneseni tekst pod naslovom „Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini“ sačinjen je od četiri dijela koji predstavljaju cjelinu obrađenu kroz posebne strukturalne jedinice. Rasprave i teorijsko postavljenje argumentovani su konkretnim i konciznim nalazima i zaključcima, koji ovom djelu daju poseban ne samo stručni, već u izvjesnoj mjeri i naučni karakter. Pažnja usmjerena prema izdvojenim oblicima socijalnog reagovanja, pravnog ali i institucionalnog, na prestupničke oblike ponašanja mladih ili nad mladima koji obuhvataju nasilje u digitalnom okruženju, daje ovom djelu karakter primjenjivosti u svakodnevnom životu za čitav niz društvenih subjekata. To se, prije svega, ističe sveobuhvatnim i cjelovitim razmatranjem najštetnijih i najfrekventnijih oblika nasilja nad djecom putem interneta.

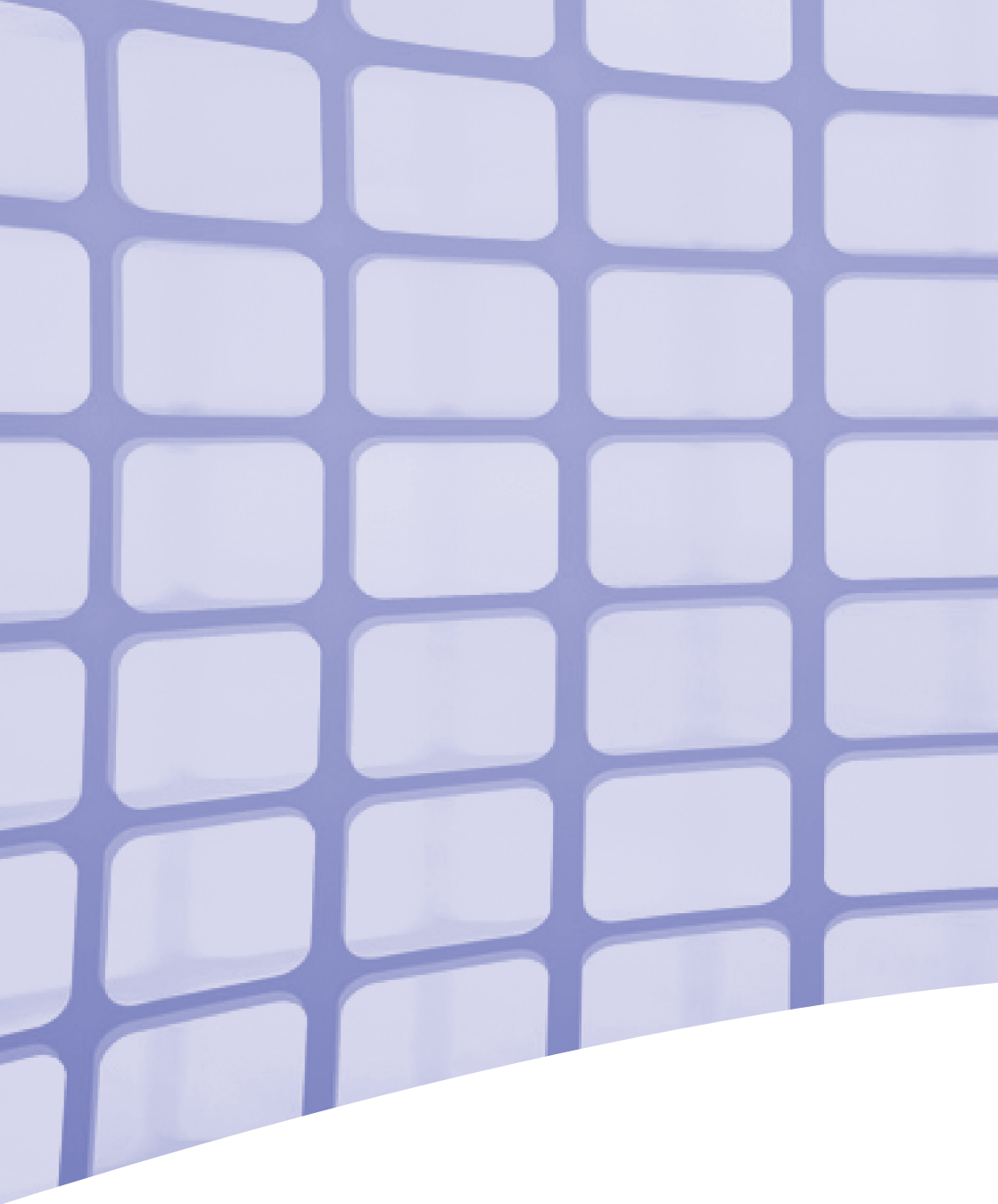
122

Na kraju, bez ikakve sumnje, može se iskazati da je djelo po originalnim rezultatima istraživanja, metodologiji te obrađenim činjenicama i stavovima aktuelno djelo koje svojim sadržajem doprinosi razvoju ne samo prakse, već u značajnoj mjeri i istraživačkih i teorijskih nastojanja u našoj zajednici, kako u oblasti istraživanja socijalne kontrole kriminaliteta tako i u oblasti kriminalne fenomenologije i etiologije.

Na osnovu iznesenog, smatram da se ispunjeni svi, ne samo formalni, već i stručni i naučni uslovi za objavu ovog djela u obliku monografskog djela, pri čemu nije nevažno naglasiti da se djelo preporučuje kao vrijedno stručno djelo uz mogućnost korištenja i kao vrijedan izvor za visokoškolsku edukaciju u brojnim kriminološkim i drugim srodnim disciplinama.

Recenzent:

Prof. dr. sc. Muhamed Budimlić

ISBN 978-9926-8118-3-9
COBISS.BH-ID 24362246